

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**FECR SÛRESİ'NİN RÛHU'İ-MEÂNÎ VE RÛHU'İ-BEYÂN
ADLI TEFSİRLERDEN KARŞILAŞTIRMALI TEFSİRİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İlhan YILMAZ**

**Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK

HAZİRAN 2019

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**FECR SÛRESİ'NİN RÛHU'İ-MEÂNÎ VE RÛHU'İ-BEYÂN
ADLI TEFSİRLERDEN KARŞILAŞTIRMALI TEFSİRİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İlhan YILMAZ**

**Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK

HAZİRAN 2019

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**FECR SÛRESİ'NİN RÛHU'İ-MEÂNÎ VE RÛHU'İ-BEYÂN
ADLI TEFSİRLERDEN KARŞILAŞTIRMALI TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İlhan YILMAZ (127213035)

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ

Bu tez 20/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/ oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı <i>(Danışman)</i>	Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ALABALIK	☐ Kabul	☐ Düzeltilme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğretim Üyesi Salim SANCAKLI	☐ Kabul	☐ Düzeltilme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğretim Üyesi Zekeriya YILMAZ	☐ Kabul	☐ Düzeltilme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Fecr Sûresi'nin Rûhu'l-meânî ve Rûhu'l-beyân Adlı Tefsirlerden Karşılaştırmalı Tefsiri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 10.06.2019 tarihinde aşağıda ismi yazılı öğretim üyesi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 17' dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : İlhan YILMAZ
Öğrenci Numarası : 127213035
Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri (Tefsir)
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

10.06.2019
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram BAŞER
Taramayı Yapan

10.06.2019
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK
Danışman

ÖNSÖZ

Muhakkak ki hamd, Âlemler'in Rabbi olan Yüce Allah'adır (c.c.). Salât ve selâm, en büyük mucize Kur'an ile şereflendirdiği, tebliğ, beyan ve tatbik görevini de kendisine emanet ettiği, elçilerin en kıymetlisi ve davetçilerin önderi, âlemlere rahmet Hz. Peygamber (s.a.v)'e, O'nun âline ve ashabının üzerine olsun.

Yüce Allah'ın (c.c.) bizlere ikram ettiği nimetleri sayılamayacak kadar çok olmakla beraber, bunlar içerisinde en önemli nimet İslâm ile şereflenerek, tüm insanlığın hidayet ve kurtuluş reçetesi olan Kur'an ile taçlanmış, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetine mensubiyettir.

Kur'an'dan önceki döneme bakıldığında insanoğlunun hidayetten tamamen uzaklaştığı, dalaletin ve vahşetin kol gezdiği bir yaşam içersinde bulunduğu göze çarpar. İşte böyle bir ahvalde yüce Allah (c.c.) âlemlere rahmet son peygamberi, son kitap Kur'an ile göndererek, insanlığı karanlıklardan kurtarıp, hidayete ermelerini sağlamıştır. İnsanlar Kur'an nuru ile tarihin en şefkatli, merhametli, mütevazı ve adaletli insanları haline gelmişlerdir. Bu bakımdan Kur'an'a hizmet insanı, dünyada huzurlu hayata ahirette de ebedî saadete kavuşturur.

Her insan kendi gücü yettiğince Kur'an'ı okumaya, daha önemlisi anlamaya çalışmalıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, Kur'an'ın anlaşılabilir okuması gerektiği üzeredir. Hz. Ali'nin (r.a.) bu bağlamda “düşünmeden yapılan kıraatin hayır getirmeyeceği” nasihatı konunun ehemmiyetini ziyadesiyle ifade etmektedir. Ama her konuyu, herkesin aynı şekilde anlaması da beklenemez. Zaten Kur'an ifadelerinin derin manalar taşıması onun mucize oluşundandır. Tıpkı aynı resme bakan, normal insanın veya mahir bir ressamın, o resim hakkında yorumlarının farklılık arzemesinin hakikati gibi, insanların da Kur'an-ı Kerim'i anlayışı, ilmi seviyelerinin, ideolojik veya daha birçok saikler nedeniyle farklılık arzemesi gayet normal bir durumdur. Her insanın, ilk bakışta algılayamadığı manaya ve güzelliğe Kur'an'ın yapılan tefsirleri vasıtasıyla ulaşması mümkündür. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yirmi üç sene zarfında tebliğ etme, açıklama ve bizatihi tatbikatıyla yaşadığı ve yaşattığı manaları anlamaya, günümüzde de anlatmaya çalışan müfessirler ve onların yaptığı binlerce sayfa Kur'an tefsiri çalışmaları, ilk bakışta ya da her bakışta görülemeyen manalarının derinliklerine bizi ulaştırır.

Bu bağlamda Kur'an tefsiri ehemmiyeti bakımından konusu Yüce Allah'ın (c.c.) kelâmı olması hasebiyle ilimlerin en kıymetlisi sayılır. Bizi bu çalışmaya yönlendiren ince gayenin de özü de burada yatmaktadır. Gayemiz Rabbimizin kelâmını anlamaya gayret ve ifadelerine vakıf olabilmeye çalışma arzusudur

Bu gaye doğrultusunda, derin anlamlar yüklü “Fecr Sûresi” tefsirinin, karşılaştırmalı olarak yapıldığı çalışmamızın merkezinde, ehemmiyetleri tartışılmayacak iki tefsir kitabı "Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî"* ile "Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân" yer almaktadır. Bu iki tefsiri esas alarak, diğer kaynaklardan da faydalanarak "Karşılaştırmalı" bir üslûp ile konuyu ele alırken, kusurlarımızın olduğuna vâkıf olarak, Yüce Allah'tan (c.c.), çalışmamızı bereketlendirmesini arzuladık.

* Seb'u'l-Mesânî ile murad Kur'an'ın yedi uzun sûreleri Bakara, Âli İmran, Nisa, Maide, En'am, A'raf ve Yunus sûreleridir veya Seb'u'l-Mesânî Fatiha Sûresidir. (bkz. Müellif: Abdülhamit Birışık, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009, c.36, s.262.)

Çalışmamızı yaparken desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK'a, lisans eğitimi yıllarımdan bu yana, derslerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Süleyman AYDIN'a, beni çalışmamda daima teşvik ederek yardımlarını esirgemeyen hocalarım Dr. Öğr. Gör. Osman Saeed HAURAN'a, Doç. Dr. Recep YILDIZ'a ve Yalova İslâmî İlimler Fakültesi'nde derslerinden istifade ettiğim muhterem hocalarıma en kalbî duygularıyla teşekkür ediyorum. Rabbim ömürlerinizi bereketlendirsın.

İlhan YILMAZ

10/06/2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: FECR SÛRESİNİN GENEL OLARAK İNCELENMESİ

1.1. Sûrenin Fecr Sûresi Olarak İsimlendirilme Sebebi	11
1.2. Nüzul Sebebi Nedir? Ayetlerinin Sayısı Kaçtır? Mushaf'taki Konumu Nedir?	11
1.3. Sûrenin Fazileti Hakkında.....	12
1.4. Sûrenin, Kendinden Önceki ve Sonraki Sûreyle Alâkası	13
1.5. Sûrenin Arapça Metni ve Türkçe Açıklaması	14

BÖLÜM 2: FECR SÛRESİ'NİN RÛHU'Î-MEÂNÎ VE RÛHU'Î-BEYÂN'DAN KARŞILAŞTIRMALI TEFSİRİNİN YAPILMASI

2.1. İlahi Yeminler (1-5 Ayetler)	17
2.1.1. Fecr'e Yemin	17
2.1.2. On Geceye Yemin İfadesi	21
2.1.3. Çift ve Teke Yemin	24
2.1.4. Geçen Geceye Yemin	27
2.1.5. Akıl Sahipleri İçin Yeminlerin Azameti	29
2.2. Peygamberleri Yalanlayan Geçmiş Sapkın Kavimler ve Kıssaları (6-14 Ayetler)	30
2.2.1. Suçluların Akıbeti	30
2.2.2. Sütunlar Sahibi İrem	32
2.2.3. Eşsiz Bir Belde	35
2.2.4. Kayaları Yontan Semûd Kavmi	38
2.2.5. Kazıklar Sahibi Firavun	39
2.2.6. Azgınlık Yapanlar	42
2.2.7. Fesat Çıkaranlar	43
2.2.8. Suçluları Azap Kamçısı İle Cezalandırma	43
2.2.9. Allah'ın Gözetlemesi	45
2.3. Zenginlik, Fakirlik, Hayat İmtihandır (15-20. Ayetler)	48
2.3.1. Nimet	48
2.3.2. Mahrumiyet.....	50
2.3.3. Yetim ve Yoksul İçin Gayret	52
2.3.4. Fakiri Yedirmeye Teşvik	54
2.3.5. Haram Mirasa Aldırış Etmeme	56
2.3.6. Açgözlülük ve Hırs.....	57
2.4. Kıyamet Manzaraları (21-23. Ayetler)	59
2.4.1. İbretlik Yeryüzü Sahneleri.....	59

2.4.2. Rabb'in ve Meleklerin Gelişi	60
2.4.3. Hatırlaması Fayda Vermez	63
2.5. Ahiretten İnsan Tabloları (24-26. Ayetler)	66
2.5.1. Kıyamet Günü Pişmanlık	66
2.5.2. Azap ve Vesâk.....	68
2.6. Cennet'te Ni'mete Kavuşan Cân (27-30. Ayetler)	70
2.6.1. Huzur Bulmuş Nefis	70
2.6.2. Rabb'e Dönüş.....	73
2.6.3. Salih Kulların Arasına Girme.....	74
2.6.4. Cennet'e Davet	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	81
ÖZGEÇMİŞ	83

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen madde/ Adı geçen makale.
a.m.	: Aynı madde/ Aynı makale.
a.s.	: Aleyhisselâm.
b.	: Bin (oğlu).
bkz.	: Bakınız.
bs.	: Baskı.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
h.	: Hicrî.
H.z.	: Hazreti.
md.	: Madde.
ö.	: Ölüm tarihi.
r.a.	: Radiyallâhu anh/ Radiyallâhu anhâ.
r.a.m.	: Radiyallâhu anhüm.
s.	: Sayfa.
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
t.y.	: Tarihi Yok
v. dğr.	: Ve Diğerleri.

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Fecr Sûresi'nin Rûhu'l-Meânî ve Rûhu'l-Beyân Adlı Tefsirlerden Karşılaştırmalı Tefsiri	
Tezin Yazarı : İlhan YILMAZ	Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ALABALIK
Kabul Tarihi : 20/06/2016	Sayfa Sayısı: 8 (ön kısım) + 83 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Mekke'de nazil olan ilk sûrelerden olan Fecr Sûresi'nin, ayet sayısı otuz olup, ismini de ilk ayetinde geçen "Fecr" kelimesinden almaktadır. Sûre, eski kavimlere ait kıssalardan misallerle, insanoğlunun kötülüğe yönelmesinden, bunun vahim sonuçlarından, ahiret hayatından ve oradaki durumlar hakkında bilgiler içermektedir. Sûrede Kur'an'ı Kerim'in kendine has, mucizevî üslûpları benzersiz bir şekilde sergilenmektedir. Geçmiş kavimlerin müreffeh yaşantılarından, Rablerine isyan neticesinde üzerlerine azap indirilenlerin hallerinden, adeta Mekke ahalisinin zihinlerine köprü kurarak zamanın asilerine de bir anlamda korku vermekte iken diğer taraftan da mutmain nefsin Cennet'i hak edeceğinden bahsederek müminlerinin kalplerine de huzur serpilmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirdiğimiz çalışmamızı önsöz, içindekiler ve genel bilgilerden sonra, iki bölüm olarak planladık. Araştırmanın konusu, önemi, yöntemi ile araştırmanın ana kaynakları olan tefsirlerin ve müelliflerinin tanıtıldığı giriş bölümünden sonra birinci bölüme geçerek bu bölümü, sûreyi genel olarak incelemeye ayırdık. İsimlendirilmesi, nüzul sebebi, fazileti, önceki sûre ile bağı, metin ve türkçe açıklaması bu bölümde yer almaktadır. İkinci bölümde sûrenin, Rûhu'l-me'ânî ve Rûhu'l-beyân adlı tefsirlerden açıklamaları karşılıklı olarak sunulup, diğer tefsirlerden de, bahis hakkında alıntılar yapılarak, ayetlerin karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu bölüm, altı başlık ve her başlığa ait alt başlıklar halinde incelenmiştir. İlkinde "İlahi yeminler" başlığı altında beş ayet, ikincisinde "Peygamberleri yalanlayan sapkın kavimler" başlığı altında dokuz ayet, üçüncüsünde "İmtihan" başlığı ile altı ayet, dördüncüsünde "Kıyamet manzaraları" başlığı altında üç ayet, beşincisinde "Ahiret ve insan tabloları" başlığı altında iki ayet ve son olarak "Cennet'te nimete kavuşan can" başlığı altında da, dört ayet ele alınmıştır. Sûrede Âd, Semûd ve Firavun misalleri ile, geçmiş kavimlerden, haddi aşarak sapkınlık yapanların başlarına gelen azaplar zikredilerek, onlar gibi haddi aşanlar uyarılmış, mal, mülk sevgisi ile dünyaya tamah etmek, azgınlık ve zulme meyletmek, ihtiyaç sahiplerine şefkat etmemek eleştirilmiş, insanların rızık elde ederken kolay veya zorlukla elde etmelerinin Allah'tan (c.c.) kaynaklanan ikram veya ihmal etme şeklindeki zan çürütülmüştür. Sapkınlık yapanların, haddi aşanların, ahiret manzaraları anlatılarak serzenişleri tasvir edilmiş, huzur bulan nefislere sahip mü'minler övülerek, Allah'ın (c.c.) rızasını kazandıkları ve ihlaslı kulları ile birlikte Cennet'e girmeleri tasvir edilmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Fecr Sûresi, Kıssa, İmtihan, Kıyamet, Huzur.	

Yalova University Insitute of Social Sciences Master Thesis Title

Thesis Title: The Comparative Commentary Between Sura of Fecr and Commentary Named Ruh el-Meani and Ruh el-Beyan	
Thesis Author : İlhan YILMAZ	Advisor : Assistant Professor Ahmet ALABALIK
Date of Acceptance: 20/06/2019	Total Number of Pages: 8 (pre text) + 83 (thesis)
Department : Basic Islamic Sciences	Field of Study: Basic Islamic Sciences
One of the first suras in Mecca, surah al-Fajr, the number of verses is thirty, the name of the first verse "Fajr" is the word. Surah contains information on the parables of the ancient tribes, from the devastation of mankind to evil, its consequences, the life of the Hereafter, and the situations there. In time, the unique, miraculous styles of the Qur'an are exhibited in a unique way. From the life of the past peoples, from those who have been punished as a result of rebellion against their Lord, to the people of Makkah by bridging the minds of the rebellious people of the time, while on the other hand, the people of the believers, who speak of the truth of the covenant, will deserve Paradise, peace be upon them. In this context, we planned our work to be realized as two parts after the introduction, contents and general information. After the introduction of the subject, importance, method, resources and the main sources of the research, the introduction information of the authors and authors, we went to the first section and we allocated this section to the general examination. The reason of the landing with the name, virtue, relationship with the previous period, text and Turkish description are included in this section. In the second part of the period, explanations from the exegesis of Rûhu'l-meânî and Rûhu'l-beyân were presented interchangeably, and comparisons of the verses were made about the claims from the other exegesis. This chapter has six main headings and subheadings and the first divine was examined under oath in the case of five verses, the second verse with the title of the nine tribes of those who reject the prophets perverted the third time trial title with six verses, three verses with the title scenes of Apocalypse, the fourth, the fifth, the tables hereafter and the people in the title of two verses, and finally, in the sixth chapter, under the title of the blessing of heaven, Bell gained four verses have been addressed. In the Surah, Ad, Thamud and Pharaoh, the past tribes, exceeding the haddock of the perverted ones by mentioning the chastisement, such as them Haddock evoked, goods, property with the love of the world desire, rancor and cruelty tend to, needy people to obtain compassion criticized, Allah (c.c.) rebutted in the form of catering or neglect arising. Believers with peaceful souls are praised by Allah (c.c.) it is depicted that they gained their consent and entered paradise together with their virtuous servants.	
Keywords: Surah al-Fajr, Story, Test, Doomsday, Peace.	

GİRİŞ

Yüce Allah (c.c.) insanoğlunu en güzel sûrette yaratıp, dünyaya halife kıldıktan sonra onu, buradaki hayatında himaye etmeden ve gözetmeden yalnız başına bırakmamıştır. Kulların Rabb'leriyle bağ kurabilmeleri amacıyla elçiler ve davetçiler göndermiştir. Bu çağrılarının sonuncusu olmasını dilediği İslâm dinini yaşamın tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde, tüm insanlığa hayat düsturu olarak göndermiştir. Bu son semavî mesajın davetçisi olarak seçtiği son elçisini de yine kitapların sonuncusu olan yüce Kur'an-ı Kerîm ile şereflendirerek tebliğ, tebyîn ve tatbîk vazifesini O'na (s.a.v.) emanet etmiştir. Vahyolduğu andan itibaren hem südurlarda hem de satırlarda İlâhî bir muhafaza ile günümüze ulaşan bu mukaddes emanet kıyamete dek en mükemmel şekilde muhafaza edilmeye devam edecektir. En kısa bir süresinin dahi getirilemeyecek olmasına meydan okuyan bu mucize kitabı anlama ve anlatma gayreti Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk müfessir olarak bu vazifeyi üstlendiği günden itibaren bugüne, farklı üslublar ve isimlendirmeler ile devam edegelmiştir. İslâmî ilimlerin birbirlerinden bağımsız müstakil ilim dalları haline gelmeleri ile Kur'an ilimlerinin içerisinde yer alan ilimlerden tefsir ilmi de, kendine has usulleri ve kaideleri olan bağımsız bir ilim dalı olmuştur. "Biz sana da Kur'an'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın"¹ ayetinde de işaret edildiği üzere ilk müfessir olarak Kur'an'ı açıklayan Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Sonrasında bu mukaddes vazifeyi devralan sahabe ve daha sonra da gelen ümmet Yüce Allah'ın (c.c.) mukaddes kelâmını anlama ve açıklama faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Zamanla, Kur'an tefsirinin bağımsız bir ilim haline gelerek, kendine has kaideleri ve usulleri olan ilim haline gelmesi ile yapılan tefsir faaliyetleri de bu kaidelerden payını alarak müfessirlerin çalışmalarında ehemmiyet verdiği metodlar ya da tefsirlerinde takip ettiği yöntem ve kaynaklar açısından farklı isimler ile isimlendirilmeye başlamıştır.

Bu bağlamda kısa bir tarifle tefsir; açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermektir. Tefsir, "Yüce Allah'ın (c.c.) Kur'an-ı Kerîm'deki muradına tefsir edenin gücü nisbetinde varmasına yardımcı olan Ulûmu'l İslâmiyye'den bir ilim" şeklinde kısaca tarif edilmektedir. Ebû Hayyân el-Endülûsî, "Tefsir Kur'an lâfızlarının söyleniş keyfiyyetinden, lâfızların müfred ve terkip halindeki delâletlerinden ve hükümlerinden, terkip halinde iken ortaya çıkan mânalarından bahseden ilim dalıdır" diye açıklamıştır. Kur'an-ı Kerîm'in yorumu hakkında tefsir dışında te'vil, tebyîn, beyân, tâ'lim, tafsîl, tasrîf, i'rab, şerh, tavzîh gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Terim olarak te'vil " Yüce Allah'ın (c.c.) Kur'an'ın lâfzında açık olmayan muradını kelâmın akışına, Kitap ve Sünnet'e uygun olarak ilgili lâfzın delalet etmiş olduğu muhtemel mânalarından iktibas ederek açıklamak" demektir.² Tefsir kelimesi, "Müşkil olan sözden murad edilen manayı izhar etmektir."³

Müfessirler Kur'an'ı çeşitli yönleri ve kaideleri ile ele alarak tefsirler yapmışlardır. Müfessirin beşer olarak fitratından kaynaklanan, özel yetileri, ilgileri, ilmi ve yargıları olup

¹ Nahl, 16/44.

² Birışık, Abdülhamit, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, XXXX, 281.

³ İbn Manzûr, Cemâleddin el-Afrîki el-Mısırî, *Lisânü'l Arab*, Beyrut: Dârü's-Sadr, 2011, IV, 369.

olmaması, siyasî, iktisadî ve sosyal yaşantısı gibi farklı sebepler ve etkenler Kur'an'ı tefsirindeki bakış açısını oluşturup, tefsirini belirleyen etkenlerdendir. Bu etkenler ile Kur'an tefsirinde farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Müfessirler hal ve tefsirin yapılış içeriğine göre, genel olarak iki kısma ayrıldığını ifade ederler. Bunlar;

Birincisi *Rivayet Tefsiridir*; Buna me'sûr ya da nakil tefsiri de denilir. Yani âyetlerin, öncelikle Kur'an'daki âyetlerle, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den ve sahabeden alıntılarla açıklanmasıdır. Bu tür tefsir çalışmaları, başlangıçta rivayetle başlamış, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sahabeye, sahabeden de tabiîne intikâl etmiştir. Daha sonra bu rivayetler müfessirler tarafından toplanmış bir araya getirilerek kitaplarda tedvin edilmiştir. Rivayet tefsirinde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) başlayıp, Sahabeye ve hattâ Tabiîne kadar uzanan rivayet zinciri içinde rivayetlerin isnadlarında bazı zaaf noktaları belirlenmiştir. Bunlar rivayet tefsirlerine asılsız rivayetlerden gelen haberlerin çokluğu, isrâiliyatın girişi ya da alıntı yapılan isnâdların hafzedilmesi olarak yansımıştır. Rivayet tefsir metodu açısından Kur'an'ın, Kur'an'la veya sahih hadislerle yahut da merfû hükmündeki sahâbî kavilleriyle yapılan izahların makbuliyetinde herhangi bir şüphe söz konusu değildir. Ancak isnâd zinciri tamamen ihmâl edilerek sahabe ve tâbiûndan nakledilen sözlere veya isrâiliyat denilen haberlere ya da bazı uydurma rivayetlere dayanarak yapılan açıklamaların güvenilir olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.⁴

Rivayet tefsiri çalışmalarında, bu zaafiyet nedenlerinin gözönünde bulundurularak özellikle rivayetlerin ve nakillerin seçilerek alıntı yapılırken, sahih rivayetler esas alındığında, o zaman yazılan rivayet temelli tefsirlerin hakiki değerleri daha iyi anlaşılacaktır. Rivayet tefsirinin zaaf noktaları başlıca üç kısımda toplanmıştır. İlki, tefsirde uydurma haberlerin çokluğu, İkincisi, senetlerin hazfı (kaldırılması), üçüncüsü de İsrailiyyata dair açıklama ve kıssaların zikridir.⁵

İkincisi ise *Dirâyet Tefsiridir*; Bu tefsir çeşidine re'y ve ma'kul tefsir de denilir. Sadece rivayetle yetinmeyerek, dil, garamer, edebiyat ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirdir. Zehebî'nin ifadesine göre "re'y ile tefsir, müfessirin, Arap sözlerini, konuşma şekillerini, arapça lâfızların manalarını ve delâlet vecihlerini bildikten sonra, câhiliyye devri şiirinden de yararlanarak, nüzul sebeplerine vâkıf olarak Kur'an âyetlerinin nâsih ve mensûhunu ve tefsir bilgisinin muhtaç olduğu diğer konuları da bildikten sonra Kur'an'ı ictihâd ile tefsir etmekten ibarettir. Yani dirâyet tefsirinde asıl bahis mevzuu olan husus, şahsî görüş ve ictihâddır Bir âyet hakkında onu açıklayan bir âyet veya bir hadis bulunmadığında, tabiî olarak re'y ve ictihâdla tefsir edilir. Bu durumdaki müfessirin, tefsir usûlüne göre kendisi için şart olan ilimleri öğrenmiş olması gereklidir. Aksi takdirde, mücerred re'y ile yapacağı tefsir, Kur'an'a ters düşeceğinden makbul değildir."⁶

Genişleyen İslâm milleti coğrafyasında Arap olmayıp ya da acemlerden dili Arapça olmayanlara kaideli olarak Arapça'yı ve dolayısıyla Kur'an'ı öğretme çalışmaları, re'y tefsirleri çalışmalarının ortaya çıkmasına sebeptir denilir. Zamanla dirâyet yolu ile yapılan

⁴ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2003, s. 313.

⁵ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 2000, I, 115.

⁶ Zehebî, a.e., I, 189-190.

bu tefsirler gelişen ilmi çalışmalar, fikir tartışmaları ve ortaya çıkan mezheplerden etkilenerak çeşitlilik göstermişlerdir."Âlimler arasında dirâyet tefsirinin cevazı konusunda başlangıçta münakaşalar yapılmış doğru bulmayanlar olduğu gibi ılımlı yaklaşarak olumlu görenler de olmuştur."⁷ Anlatılanlar ışığında dirâyet tefsiri, câiz olmayan eleştirilen tefsir ve câiz olan övülen tefsir olarak ikiye ayrılması mümkündür denilir.

Bu konuda Zehebî, "Şu halde re'y ile tefsirin bir kısmı yerilmiş, bir kısmı övülmüştür demektir. Ancak caiz görülüp övülen kısım da, belirli kayıt ve şartlarla sınırlandırılmıştır. Buna göre dirâyet tefsirinin câiz olması için dikkat edilmesi gereken hususların ilki, ayetin tefsiri için öncelikle Kur'an'a müracaat etmektir. Sonrasında zayıf ve mevzu hadîslerden sakınarak Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen sünnete uygun yorumlar yapmak, ashabın tefsir tarzlarını göz önünde bulundurup sözün lügat anlamını esas alarak delâlet etmediği manalara yöneltmekten kaçınmak, lâfızdan anlaşılan (zahirî) manayı gözetip şeriatın delâlet ettiği hususu benimsemektir. Bahsedilen şartlar gözetilerek yapılan tefsirlere cevaz verilmiş ve makbul sayılmışlardır. Bu şartlara aykırı olarak yapılan tefsirler ise reddedilmiştir. Zehebî, dirâyet metoduyla yapılan tefsirlerde kaçınılması gereken hususları; Ayetin manasını, Arap lügatını ve İslâm'ın ahkâmını bilmeden Allah'ın (c.c.) kasdetmediği anlama yönelterek, beyân etmeye kalkışmak. Allah'ın (c.c.) kelâmını bozuk görüşlere hamledip yanlış yorumlara sapmak. Allah'ın (c.c.) bilgisini, yalnız kendisine tahsis ettiği ve kendisinden başka kimsenin bilemiyeceği konuları yorumlamaya tevessül etmek. Allah'ın (c.c.) kelâmını hiçbir delîle dayanmadan tahsis edip, arzu ve heveslere uyarak Kur'an'ı tefsire yeltenmek⁸ olarak sıralamıştır

Tefsirler bu tasnif haricinde farklı yaklaşımlarla da tasnif edilebilmektedir. Misalen;

1. *Mevdûi/Konulu Tefsir*; Bu tarz tefsirde Kur'an-ı Kerim'in içerdiği konulardan üzerinde çalışılacak herhangi bir bahis, Kur'an'ın tümünü ele alınarak bir bütünlük çerçevesinde incelenir. Gerek aynı gerekse de Kur'an'ın farklı sûrelerindeki konuları imkân dâhilindeyse nüzûl tertibine riayet edip, konuyla ilgili bütün ayetleri bir araya getirerek Kur'an'ın genel üslûbu mihverinde, çeşitli kıyaslamalar yaparak ayetlerden istenilen ifadeleri ve anlamları çıkarmak suretiyle yapılan tefsirdir.

2. *Mevzûi/tecziî*; Kur'an ayetlerini mushaf tertibine göre sûre sûre, âyet âyet tefsir edilmesi olmak üzere ikiye ayırmaktır, daha sonra da bunlar da kendi aralarında taksime tutulur. Fakat burada konunun dışına çıkılmayarak sadece ilgili bölümler bağlamında çalışma yolu tercih edilecektir. Her bir tefsir çeşidini açıklayıp çalışma ekseninden uzaklaşmadan, bahsimizle ilgili tefsir çeşidi hakkında bilgi verilecektir.

Bu tefsir çeşidi de kendi arasında *Tahlîlî Tefsir*, yani yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin Kur'an'daki sırasını takip ederek, bu sıraya riayetle, sûrelerin ve ayetlerin ardı ardına sırasıyla tefsir edilmesine denir ki, bu tefsiri yapan kişi yapmış olduğu çalışmada ayetleri tüm açılarıyla araştırarak maksatlarını beyan eder. *İcmâlî* olarak adlandırılan *Tefsir* ise Kur'an-ı Kerim âyetlerinin ele alınarak uzatmadan ve detaya girmeden özet bir tertiple

⁷ Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsiri'nin Kaynakları*, İstanbul: Kayhan Yayınları, 1990, s.127.

⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 196.

tefsir faaliyetine denir. Bu tür tefsir faaliyeti bir bakımdan, tercüme faaliyetine yakındır. *Mukâren/Karşılaştırmalı Tefsir* olarak üç bölüme ayrılmaktadır. Bu tefsir çalışmasında tefsiri yapacak olan kişi, tefsir etmek istediği bölüm ya da bölümler için, daha önceden te'lif edilmiş tefsir kitaplarını kendine kaynak olarak alır. Kaynak olarak aldığı kitaplarda bu kitapların müelliflerinin farklı usüller ile yapmış oldukları tefsirlerle ilgili görüşlerini biraraya getirip, mukarene yaparak faaliyetini yapar. Bu te'lifler içinde benimsediklerinin görüşünü alırken benimsemediklerini ise, bırakır almaz. Çalışmasını yaptığımız, "Rûhu'l-Meânî" karşılaştırmalı tefsire misal sayılır. Çünkü Âlûsî eserini te'lif ederken, daha önceki müfessirlerin te'lif ettiği eserlerden istifade etmiştir. Akîde açısından selefî bir fikriyata sahip olmasına rağmen, genellikle Mutezile, Şia ve kendi mezhebine muhâlif olan mezheplere itirazlarda bulunarak reddiyeler vermiştir. Birçok meselede Fahrüddîn Râzî'yi eleştirmiştir. Fikhî konularda, Hanefî mezhebini savunarak Râzî'ye itirazlarda bulunur. Kevnî konulara geçerek, astronomi âlimlerinin ve felsefecilerin görüşlerine yer verir.⁹

Çalışmamızın konusu olan "Fecr Sûresi", tertip sırasına göre Kur'an'ın seksen dokuzuncu, nazil olma sırasına göre ise, ilk on sûre içerisinde yer alır. Fecr Sûresi'ni iki şaheser tefsir Rûhu'l-meânî ve Rûhu'l-beyân'dan karşılaştırarak tefsirini yapmaya gayret ettik.

Bu sûre, Leyl Sûresi'nden sonra Mekke'de nazil olmuştur. Otuz ayettir. Malum "leyl" sûresinin ilk kelimesi gece manâsına gelmektedir. "Fecr" ise şafağın atmasından itibaren meydana gelen parlaklıktır. Karanlıktan sonra aydınlık gelmektedir. Mekke döneminde müslümanlara yapılan zulümler, işkenceler ve hayatı karartan o karanlık günlerden sonra, mutlak bir aydınlığın geleceği müjdesi verilmektedir. Leyl Sûresi'nden sonra, bu sûrenin gelmesi bu müjdeyi vermektedir. Bu müjdeyi Mekke insanına veriyor da, bize vermiyor mu? Tefsir usulü kitaplarımızda genel bir kaide vardır. "Sebebi nüzul, ayeti tahsis etmez. Yani o günün ortamını açıklayan ayetler, yalnız o güne ait veya yalnız o olaya aittir anlamına gelmez."¹⁰

Çalışmamızda Fecr Sûresi'nin, bu yönleri hakkında bilgi vermeye çalışarak, bahsimizin ana eksenleri Rûhu'l-meânî ve Rûhu'l-beyân'ın, ayetler hakkındaki açıklamalarını maddeler halinde sunmaya gayret ettik. Bunları yaparken, diğer kaynaklardan müfessirlerin açıklamalarına ve görüşlerine başvurduk.

Araştırmamız, genel bilgiler ve girişin yer aldığı tanıtımdan sonra iki bölüm olarak yapılmıştır. **Birinci bölümde** sûrenin isimlendirilmesi, nüzul sebebi, ayet sayısı, mushaftaki yeri, fazileti, önceki sûre ile ilişkisi, metin ve Türkçe meali verildikten sonra ikinci bölüme geçilmiştir.

İkinci bölümün ana başlıklarının **birincisi** olan, "İlâhî Yeminler" teması altında, ilk beş ayet incelenmiş olup, "Fecr'e", "On Geceye", "Çifte ve Teke", "Geçen Geceye", "Akıl Sahipleri İçin Yeminin Azameti" ve ondan kaçışın olmadığına, ilâhî yeminler ile eşsiz sanatlarla bezenmiş olarak sûreye başlanmıştır. Yüce Allah'ın (c.c.), Fecr'e yemin ederek başlaması, anlamının mutlak ehemmiyet arzetmesini icap ettirir. Buradaki yemin ifadesi,

⁹ Aydı, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul: Işık Yayınları, 2000, s. 9-10.

¹⁰ Toptaş, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1992, VIII, 261.

müslümanların o günkü sıkıntılı hallerine kıyasla aydınlık sabaha ulaşacaklarının müjdesi olarak yorumlanabilir. Nitekim "Fecr", tan yerinin ağarması ve Güneş'in yeniden doğmasıyla yeni bir günün habercisi ve müjdeleyicisidir. "Fecr" ile karanlıklar aydınlığa dönüşecektir. Üzerine yemin edilen ifadelerden biri de "On gece"dir. Zilhicce ayının ilk on gecesi olması hakkındaki yaklaşımın daha çok tercih edildiği düşünülürse, ayrıca nekre ifade ile gelen azamet anlamı ile buradaki yeminin de derin anlamlar taşıdığı gözden kaçmaz. Çünkü o ayda, dinin çok mühim, kıymetli vakitleri, Hac ibadeti ve içinde yer alan vakfe günleri ile Kurban bayramı vardır. Diğer bir yemin de, "Çift ve Tek"e yemin olup bunlar hakkında genel kanaat rakamsal değerler olmadığıdır. İfade ettikleri anlam hasebiyle haklarında ziyade yorumlar yapılmıştır. Âlûsî, bu konu hakkında açıklamalarını bitirdikten sonra fazla uzatmaya gerek olmadan, manayı yorumlanan manalardan biri üzerine taşıyıp özelleştirmeyi, lüzum olmadığı fikri dikkate sayandır. "Geçen geceye yemin", üzerine yemin edilen şeylerin sonuncusudur. Burada Âlûsî, geceyi bir önceki ayette aldığı gibi, cins olarak almıştır. Bursevî ise, bazı işarî anlamlar yükleyerek açıklamalarda bulunmuştur.

İkinci bölümün *ikinci* ana başlığı olan, "Peygamberleri Yalanlayan Geçmiş Sapkın Kavimler İle Kıssaları"nın yer aldığı ve dokuz ayetin karşılaştırıldığı bölümün ilk teması, altıncı ayette geçen "Suçluların Akıbeti" temasıdır. Allahü Teâlâ'nın (c.c.) göndermiş olduğu tüm elçileri yalanlayan Âd, Semûd ve Firavun'un kavmi gibi geçmiş sapkın ve zalim kavimlerin kıssalarının, azgınlıklarına karşılık onlara gelen azabı açıklamak için zikredilmesi: "Rabb'inin Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi?" ayetindeki "görmedinmi" ifadesinin, istifham takrîrî anlamıyla, kesin bildiri anlamı ile yorumladığını mülâhaza ettik. Daha sonraki ayetlerde ise helâk edilen bu sapkın kavimlerin nesepleri hakkında bilgiler veren, onların yaşantı ve bolluk bakımından azametlerinden ve zamanlarında onlar gibilerinin yaratılmadığından bahseden, "Eşsiz Bir Belde" temasını ele aldık. Burada konu hakkındaki eşsiz ve benzersizlik açıklamalarının yer aldığı yorumlar, beden azametleri ve şehrin yüceliği hususunda toplanmaktadır. Devamında, bahsi geçen kavimlere verilen nimetlerden ve onların özelliklerinden bahseden ayetlerin karşılaştırıldığı, "Kayaları Yontan Semûd Kavmi" ve "Kazıklar Sahibi Firavun" temaları altında incelenirken, Firavun'un ordusunun azametinden veya yapmış olduğu zalimce işkenceler sebebiyle, bu sıfatla anılmış olabileceği açıklamalar yapıldı. Bursevî, bu ayetlerde, manevi işaretlere temas etmiştir. Bunca nimet içindeyken, yapmış oldukları sapkınlıkları ifade eden "Azgınlık Yapanlar", "Fesat Çıkaranlar" ve "Azap Kamçısı" temalarıyla, işlemiş oldukları kötü fiiller ve yapmış oldukları azgınlıklardan dolayı, uğradıkları lânet ve azabın muazzam sahnelerinden bahsedilmiştir. Bu başlık altında, Allahü Teâlâ'nın (c.c.) insanoğlunun bütün yaptıklarını "Gözetlediği" ve ahirette mutlaka karşısına çıkaracağı ifadelerine yer verilmiştir.

Sonrasında, "Zenginlik Fakirlik ve Hayat'ın İmtihan" olduğunu inceleyen *üçüncü* anabashlıkta, dünya hayatının, aslında insanoğluna hayır ve şer, fakirlik ve zenginlik ile sınıma olduğunun açıklanması vardır. Kula bahşedilen nimetin ziyade oluşunun, Allah'ın ona ikramının ve lütfunun bir delili olmadığına, fakirlik veya sıkıntıların da onun ihmalinden ya da düşüklüğünden kaynaklanmadığına dair "Ancak insana; Rabb'i ne zaman onu imtihan edip, kendisine ikramda bulunsa ve nimet verse Rabb'im bana ikramda

bulundu" ifadeleriyle beyan edilmiştir. Bu başlığın temalarının ilkinde "Nimet" teması işlenip, ardından gelen "Mahrûmiyet" temasında da şükretmeyen, nankör insanlardan bahsedilmiştir. Nimet ve bolluk içinde yüzerken bunun fazilet, mahrumiyette ise, bunun alçaklık ve düşüklük olarak yorumlamalarını, şiddetli bir şekilde eleştirerek, bunların hepsinin, Rabb'in imtihanı olarak yorumlanması gerektiği açıklamaları yapılmıştır. Her iki müfessirin de kendilerine nimet verilmesi arzusunda olanların nankörlüklerinden ve adaletsizliklerinden bahsettiği, bu başlığın dört temasında, insanoğlunun açgözlü ve fazlaca tamahkâr oluşundan, misaller sergilenmektedir. Bu temalarda, fakir ve yetimlerin haklarının korunmayarak mallarının haksızlıkla gaspedildiği açıklamalarına yer verilmiştir.

İkinci bölümün **dördüncü** anabaşlığı "Kıyamet Manzaraları", üç ayet ile çalışılmıştır. Buradaki ayetlerde kıyamet gününün, korku, şiddet ve azametlerinin tasvirleri yapılmıştır. Öncelikle "İbretlik Yeryüzü Sahneleri" alt temasında, o gün tasvir edilip yeryüzünün ürkütücü dönüşümünden bahsedilerek, ibret alınması hissiyatı uyandırılmıştır. "Meleklerin ve Rabb'in Geliş Sahneleri" ayetlerine, farklı yorumlar getirilmiştir. Rab'in gelişinde, te'vile gidilerek, celâli ile Rabb'inin emri, ya da kazası ile şeklinde beyanatlar getirilmiştir. O gün geldiğinde artık imanın fayda getirmeyeceği açıklanmıştır. Burada, "Cehennem'in Getirilişi" ile açıklamalar, zahir anlamı üzerine hamletmek iledir. Nitekim iki müfessirimizde bu görüşü benimsemişlerdir.

Yine bu bölümün **beşinci** ana başlığı "Ahiretten İnsan Tablolarıdır". Bu başlık altında gelen iki ayet ahirette insanların iyiler ve kötüler şeklinde iki gruba ayrılacağını ve kötülerin dünyaya dönmeyi ah keşke temennileriyle arzulayacakları beyan edilmiştir. Ahirette pişmanlığın faydası ve telâfisi olmadığı keşke demenin artık bir işe yaramayacağı, azap vakti geldiğinden pişmanlığın anlamı olmadığı ile oradaki azabın ve pırangaların korkunçluğu karşılıklı olarak anlatılmıştır.

Hem bu bölümün, hem de çalışmamızın son başlığında, iyilere Allah'ın (c.c.) cennetlerinde büyük nimetler elde edeceklerinin müjdesinin verildiği, "Cennette Nimete Kavuşan Cân" ana başlığı altında incelediğimiz dört ayetin ilkinin teması, "Huzur Bulmuş Nefistir." Ey hakkı bulmuş, kesin olarak iman etmiş, güvende olan, Allah'ı zikir ile huzura eren mü'min. Vereceği karşılığa, sevabına razı olmuş ve kendisinden de Rabb'i katında dünyada işlemiş olduğu amelleri ile razı olunmuş bir halde, vereceği mükâfat ve ikram emri için "Rabb'ine Dön", teması ikinci alt başlıkta incelenmiştir. Haydi, ikram edilmiş, "Salih Kullarımın Arasına Katıl" ve onlarla beraber "Cennetime Gir" temalarının beyan edildiği bu ayetlerde Allahü Tealâ, daha önceki başlıklarda dünyaya aşırı tamah eden insanın halini açıkladıktan sonra, dünyaya meyli az olan, muhlis amellerle kemâl sıfatlarına sahip olan müminlerin durumlarını zikretmiştir. İşledikleri salih amellerin mükâfatı da artık, salih kullarla beraber birlikte cennete girmektir.

Başvurduğumuz kaynaklar; Çalışmamızın ana iki kaynağı olan tefsirlerimizin ilki, halk arasında kısa isimle " *Rûhu'l-meânî*" ya da " *Âlûsî Tefsiri*" olarak tanınan, tam ismi ile de " *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*" adıyla bilinen eserdir. Araştırmamızın diğer temel kaynağı da İsmail Hakkı Bursevî'nin, " *Beyân Tefsiri*" olarak tanınan tefsiri, " *Rûhu'l-beyân*" dır. Bu iki tefsirden karşılaştırmalı olarak nakiller

yapıldıktan sonra çeşitli kaynaklardan da, üzerinde çalışılan ayet hakkında alıntılar yapılmıştır. Bu kaynaklar; Râzî'nin "Mefatîhul-Gayb", İbn Kesîr'in "Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm", Sâbûnî'nin "Safvetu't-Tefâsîr", Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Ku'rân Dili", Seyyid Kutub'un "Fizilali'l- Kur'an", Mevdûdî'nin "Tefhîmu'l- Kur'an", Kurtubî'nin "el-Camî li-Ehkâmî'l- Kur'an", Nesefî'nin "Tefsîru'n-Nesefî", Diyanet Yayınları'nın "Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr", Cerrahoğlu'nun "Tefsir Tarihi", Heyet "Diyanet Ansiklopedisi (DİA)" eserleridir. Ayrıca Muhsin Demirci'nin "Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar" adlı eserinden alıntılara ayetlerin karşılaştırılma kısmında yer verildi. Et-Taberî, nin "Camiul Beyan an Te'vîli Ayil - Kur'an" eseri ile Zühaylî'nin "et-Tefsîru'l-Münîr"inden ziyadesiyle faydalanarak açıklamalarına çalışmamızda yer verilmiştir.

Bahsimiz konusu olan tefsirler **Rûhu'l-meânî ve Rûhu'l-beyân** tefsirleridir.

Rûhu'l-meânî adlı tefsirin müellifi Mahmûd b.Abdullah b.Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî el-Bağdâdî'dir. Bağdat'ın köklü, salih, mütedeyyin bir ailesinden olan Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, 1217/1802 yılı, Şa'ban ayının 14. günü cuma öncesi Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Âlûsî, 1270/1854 Zilka'de ayının yirmi beşinci günü ruhunu teslim etmiştir. Şüphesiz Âlûsî'nin en büyük eseri Rûhu'l-meânî isimli tefsiridir. Âlûsî, tefsirinin mukaddimesinde, küçük yaşından itibaren Allah'ın (c.c.) kitabının sırlarını çözebilmek, ondaki garip lâfızları anlamak, ondaki güzellikleri elde edebilmek için, çoğu zaman gece uykusundan fedakârlıkta bulunduğunu, yolculuğuna çıktığını ve sürekli gayret sarf ettiğini anlatır. Zamanını değerlendirdiğini, Allahü Teâlâ'nın da (c.c.) kendisini, Kur'an-ı Kerim'in haline vâkıf kılarak, inceliklerini anlamaya muvaffak kılışını dile getirir. Henüz yirmi yaşını doldurmadan, Kur'an-ı Kerim'in müşkillерinden birçoğunu çözmeye giriştiğini, en kapalı yerleri açıkladığını söyler. Bir taraftan bu konudaki birikimini bir kitap halinde yazmak isterken, bir taraftan da bu konuda tereddüt ettiğini söyler. Bu tereddüdün, h.1252 yılı Recep ayının cuma gecesinin bir kısmında gördüğü rüyaya kadar devam ettiğini belirtir. Gördüğü rüyada, Allahü Teâlâ'nın (c.c.), kendisine, yeri ve göğü kat etmesini ve ikisini enine boyuna bitştirmesini, bir elini göğe, diğer elini suyun kaynağına indirmesini emrettiğini anlatır. Gördüklerinin büyük bir şey olduğunu anlamış olarak uykusundan uyanır ve rüyasına bir yorum arar. Araştırması neticesinde görür ki bu rüya, bir tefsir te'lif etmeye işarettir. Böylelikle h.1252 yılı Şaban ayının on altıncı gecesi, otuz dört yaşında olduğu halde tefsirini yazmaya başlar. Tefsirini yazmaya başladığında, II. Mahmut padişah'tır. Tamamladığı kısımları padişaha takdim ettiğini, eserin dördüncü cildini tamamladığında, II. Mahmut'un vefat ettiğini ifade eder. Bunun üzerine Âlûsî, daha sonra yazdığı üç cildi, ilk dört cilt ile birlikte, Abdülmecid'e takdim etmiştir. Daha sonra, iki cilt daha yazarak, tefsirini h.1267 yılında tamamlamıştır. Böylelikle, on dört yıl yedi ay ve on bir gün süren bir çalışma sonunda, Rûhu'l-meânî vücuda gelmiştir. Tefsirin bu ilk nüshası, şu anda, İstanbul Lâleli'deki Rağıp Paşa Kütüphanesi'nde 185-193 numaralar ile kayıtlı bulunmaktadır.¹¹

¹¹ Dağdeviren, Alican, "Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2001.

Âlûsî'nin ilmî eserlerinin yanında birçok edebî eseri de vardır. Bunların en meşhurlarından ve bizim için ehemmiyeti büyük olan eserlerinin ilki, "Neşvetü's-Şümûl fî's-Seferi ilâ İslâmbûl" dur. Âlûsî'nin İstanbul seyahatinde, oraya ulaşınca dek yolculuk esnasında vuku bulan hadiseleri konu alan bir eserdir. Diğer eseri de, "Neşvetü'l-Müdâm fî'l-A'vdi ilâ Medîneti's-Selâm"dır. Âlûsî'nin İstanbul seyahatinden Bağdat'a dönüşünü anlatan ikinci kitaptır. "Garâibü'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb", kitabında da, daha önce seyahatini anlattığı iki kitabını cem etmiş ve İstanbul'da başından geçtiği halde iki kitabında bahsetmediği olayların ayrıntısına girmiştir. Böylelikle İstanbul seyahatini anlatan seri de bu kitabın yazılmasıyla tamamlanmıştır.¹²

Âlûsî, zekâsı, aklı, hafızası ve tatlı ifadesiyle, ender kabiliyetlerden birisidir. Fıkıhta, Şafî mezhebine bağlı olmakla birlikte, birçok meselede Hanefî mezhebine uymuş, yaklaşık onbeş yıl boyunca 1847 yılına kadar Bağdat'ın Hanefî müftülüğünü yapmıştır.¹³

Rûhu'l-beyân adlı tefsirin müellifi, İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Osmanlı döneminin, daha çok mutasavvıf ve müfessir kimlikleriyle öne çıkan, irili ufaklı yüzden fazla eser sahibi önemli müelliflerindendir. 1063/1653'te Aydos'ta (Bulgaristan) dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta memleketinde başladığı ilim tahsiline on bir yaşında gittiği Edirne'de Celvetî şeyhi Atpazarî Osman Fazlı Efendi'nin (ö.1102/1691) halifelerinden Abdülbaki Efendi'nin nezaretinde devam etmiştir. 1083/1672' de gittiği İstanbul'da Osman Fazlı Efendi'nin dergâhında tasavvufî eğitiminin yanı sıra, zâhiri ilimlerle ilgili öğrenimini de sürdürmüş, ayrıca dergâh dışındanda tecvîd, Farsça ve hüsn-i hat gibi dersler almıştır. Yaşadığı dönemdeki geniş Osmanlı topraklarında, çok hareketli bir hayat geçirmesine rağmen İsmail Hakkı, hiçbir zaman eser te'lifinden geri kalmamış ve en velûd Osmanlı müellifleri arasına girmeyi başarmıştır. Şüphesiz, onun en meşhur eseri, ya da onu en çok meşhur eden eseri *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*'dır.¹⁴

İsmail Hakkı, Bursa'ya müftü olarak gönderildikten (Cemaziyelahir 1096/Mayıs 1685) sonra, şeyhinin tavsiyesine uygun olarak, Ulucami'de vaaz etmeye başlamıştır. Vaazları tekerrür edince, kendi ifadesine göre, Kur'an'ın başından başlayarak tefsir etmesi işaret edilmiş, bunun üzerine Kur'an- ı Kerîm'i başından itibaren, vaazlarında tefsir etmeye başlamış, (Şaban 1096/Temmuz1685) bir taraftan da "Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an" ismini verdiği eserini yazmaya devam etmiştir. Rûhu'l-beyân'ın bu şekilde yazılmaya başlanması ile tamamlanması arasında yaklaşık yirmi sene on ay gibi bir müddet vardır. İsmail Hakkı, birazda tefsirini hazırladığı müddeti, Kur'an'ın nüzul müddetine denk düşürmek gayretiyle olsa gerek, yaklaşık olarak vahiy müddeti kadar bir zamanda, yani yirmi üç senede tamamlandığını söyler.¹⁵

"Rûhu'l-beyân'ın müellif hattıyla olan yazma nüshası on altı defter halinde Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BYEBEK)'nde (Genel, nr.12-27) bulunmaktadır.

¹² Dağdeviren, a.m.

¹³ Eroğlu, Muhammed, "Âlûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, II/551.

¹⁴ Namı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2001.

¹⁵ Namı, a.e.

Müellif nüshasında 29x20 cm. ebadında bir varak kullanılmış, esas metin 23x13 cm. ebadında bir alana yazılmıştır. Her sayfada İsmail Hakkı Rûhu'l-beyân'ı, her biri Kur'an'dan yaklaşık on cüzün tefsirini içeren, üç cilt olarak tertip etmiştir. Birinci cilt: Beş defterden müteşekkil olup, Fatiha Sûresi'nden Tevbe Sûresi'nin sonuna kadar olan ayetlerin tefsirine dairdir (BYEBEK, Genel, nr.12-16, 90+90+90+90+89= 449 vr.). Şaban 1096'da başlayıp 10 Safer 1102'de tamamlanmıştır. İkinci cilt: Beş defterden müteşekkil olup, Yunus Sûresi'nin başından Ankebut Sûresi'nin sonuna kadar olan ayetlerin tefsirine dairdir (BYEBEK, Genel, nr. 17-21, 70+90+90+90+85= 425 vr.) 22 Şaban 1102'de başlayıp 17 Cemaziyelevvel 1109'da tamamlanmıştır. Üçüncü cilt: Altı defterden müteşekkil olup, Rum Sûresinin başından Nas Sûresi'nin sonuna kadar olan ayetlerin tefsirine dairdir. (BYEBEK, Genel, nr. 22-27, 100+100+100+90+100+101= 591 vr.). Bu cildin ilk sûresini 6 Receb 1109'da, tefsirin tamamını ise yazılı olarak 14 Cemaziyelevvel 1117'de tamamlamıştır."¹⁶

¹⁶ Namlı, Ali, İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an Adlı Tefsiri, *Türkiye Araştırmalar ve Literatür Dergisi*, 18/2011.

Bölüm 1: Fecr Sûresi'nin Genel Olarak İncelenmesi

1.1. Sûrenin "Fecr Sûresi" Olarak İsimlendirilme Sebebi

"Fecr Sûresi", "Ve'l-Fecr وَالْفَجْر" lâfzı ile başlamış olduğu için bu isimle adlandırılmıştır. Yani bu isimle, her gün nuru ışıldayan sabahın doğuşuna, kâfirlerin muhakkak azaba duçar olacakları hakkında yemin içeriği vardır.¹⁷

Sûremiz adını ilk âyetindeki geçen ve "tan yerinin ağarması, sabah parlaklığı" manalarında kullanılagelen "Fecr الْفَجْر" söcüğünden almaktadır.¹⁸

1.2. Nüzul Sebebi Nedir? Ayetlerinin Sayısı Kaçtır? Mushaf'taki Konumu Nedir?

İbn Ebi Hatim¹⁹, Büreyde'nin²⁰ bildirdiğine göre, “ اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ” Ey huzur bulmuş nefis! Ayetinin Hz.Hamza (r.a.) ile alâkalı olarak nüzulünü ifade eden bir rivayet bulunmaktadır²¹ der.

Tefsirciler bu ayetin kim için indirilmiş olduğu hakkında aralarında ihtilaf etmişlerdir. Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan verdiği habere göre Hz. Osman b. Affân (r.a.) ile alakalı, Büreyde'den yaptığı rivayette ise Hz.Hamza (r.a.) hakkında indirilmiştir.²²

Bu ayetin, “ اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ” Hz. Hamza b. Abdulmuttalib (d. 568 – ö. 625) (r.a.) ile alakalı inmiş olduğu ifade edildiği gibi, Mekkeli müşriklerin çarmlıha gererek astıkları Hubeyb b. Adiyy (r.a) hakkında nazil olduğu iddiası ileri sürülmüştür. Mekkeliler, Hubeyb'i (r.a.) çarmlıha gerdiklerinde yüzünü Medine'ye doğru çevirerek asmışlardı. Bunun üzerine Hubeyb (r.a.), "Allah'ım eğer katında makbul bir kul isem benim yüzümü, Senin beldene doğru çevir" diyerek Allah'a (c.c.) yakarmıştır. Allahü Teâlâ (c.c.) da, duasını kabul buyurarak onun yüzünü oraya, yani Harem'e (Kâ'be'ye) doğru çevirdi. Artık hiç kimse, ne kadar uğraşsa da onun yüzünü başka yöne çeviremiyordu. Râzî; burada bir beyan yaparken "Sen, dikkat edilmesi gerekli şeyin, nüzul sebebinin hususi oluşu değil de, ayetin lâfzının ifade ettiği şeyin genel bir anlam ile olduğunu biliyorsun" der. Ayetin iniş sebebinin özel bir anlama kısıtlamadan genel bir ifade ile açıklanmasını uygun bulmaktadır.²³

¹⁷ Zühaylî, Vehbe, *Tefsîrül'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, İstanbul: Risale Yayınları, 2013, XV,489.

¹⁸ Karaman, Hayrettin, Çağrıçı Mustafa, Dönmez İbrahim Kafi, Gümüş Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, V, 549.

¹⁹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı, müfessir ve fakih. (Bkz.: İbn Ebî Hâtim, Müellif: Raşit Küçük , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 432-434.)

²⁰ Ebû Abdullâh Büreyde b. el-Husayb b. Abdullâh el-Eslemî (ö. 63/682-83 [?]), Horasan civarında vefat eden sahabilerden sonuncusudur. (Bkz.: Büreyde b. Husayb, Müellif: Ahmet Önkâl, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 492.)

²¹ Zühaylî, *Tefsîrül'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 502.

²² İbn Kesîr İsmail, *Tefsîrül'l-Kur'ani'l-Azîm*, Riyad: Dâr-u Tıybeh, 1999, VIII, 400.

²³ Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, İstanbul: Huzur Yayınları, 2008, XXIII, 140.; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruç Yayınları, 2005, XIX, 101.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayette; Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: "Rume kuyusunun suyunu, tatlı bir şekilde içirmek için satın alan kimdir? Allah onu bağışlasın. Dediler ki; Hz.Osman (r.a.) satın aldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Bunu insanların su içmeleri ve ihtiyaçlarını karşılamak için verebilir misin? Tabii veririm cevabını verince, Allahü Teâlâ (c.c.) Hz.Osman (r.a) hakkında bu ayeti "Ey huzura kavuşmuş nefsi!" nazil etmiştir."²⁴

Mukâtil şöyle demiştir: Kudame b. Maz'un, Umeyye b. Halef'in meskeninde, kimsesiz anası babası olmayan bir yetimdi. Bunun için Umeyye ona kötü davranıyor, hakkını vermiyor, ona ait haklarını da yiyordu. "كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ" bu ayet onunla alakalı olarak nazil olmuştur.²⁵

Fecr Sûresi'nin 30 ayet ya da 29 ayet olduğu ile alakalı çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu sûre otuz ayettir ve Mekkî'dir.²⁶ Bu sûre Mekkî bir sûredir. Ayet sayısı da otuzdur.²⁷ Bu sûre Mekkî sûrelerden olup ayetlerinin adedi yirmi dokuzdur²⁸ diyenler olmuşsa da Cumhur ulemanın görüşü 30 ayet olduğu üzeredir.

Bu sûre Cumhur'un görüşüne göre Mekkî bir sûredir. Ali b. Ebî Talha, Medenî demektedir. Hicazlılar'a göre ayetleri 32 ayet, Kûfe ve Şam'lılara göre ise ayetlerinin adedi 30, Basra'lılara göre ise 29 ayettir.²⁹ Sûrede bulunan kelime sayısı 139, harf sayısı ise 597 harftir.³⁰

Mushaftaki sıralamada seksen dokuzuncu olarak gelmekte olup, nüzul tertibinde ise onuncu sırada olan bir sûredir. Leyl Sûresi'nden sonra gelen Fecr Sûresi, Duhâ Sûresi'nden önce Mekke'de nazil olmuştur.³¹

1.3. Sûrenin Fazileti Hakkında

قال النسائي: أخبرنا عبد الوهاب بن الحكم، أخبرني يحيى بن سعيد، عن سليمان، عن محارب بن دثار و أبي صالح عن جابر قال: صلى معاذ صلاة، فجاء رجل فصلى معه فطول، فصلى في ناحية المسجد ثم انصرف، فبلغ ذلك معاذ فقال: مناقق. فذكر ذلك لرسول الله - ص - فسأل الفتى، فقال يا رسول الله، جئت أصلي معه فطول علي، فانصرفت و صليت في ناحية المسجد، فبلغت ناضحي. فقال رسول الله - ص - أفتان انت يا معاذ؟ أين انت من { سبح اسم ربك الأعلى } { والفجر } { والشمس وضحاها } { والليل اذا يغشي }.

Neseî'nin, Cabir'den (r.a.) naklettiği bir rivayete göre: Muaz (r.a.) bir gün mescitte namaz kıldırmaştı ki, sahabeden bir adam da gelerek onunla beraber ona uyararak namaz kıldı. Muaz (r.a.) namazı kıraatte çok uzatınca, o adam mescidin kenarına gitti ve namazını yalnız

²⁴ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 502.; Askalâni, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu's-Sahîhi'l-Buhârî*, Riyad: Dâr-u Tıybeh, 2005, VIII, 391,

²⁵ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 502.

²⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., İstanbul: Huzur Yayınları, 2008. XXIII, 111.; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 73.

²⁷ Ebu Hayyan, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Bahru'l-Muhîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993, VIII, 461.

²⁸ Ebu's Suûd, *İrşâdü'l-Akl's-Selîm*, Mektebetü'r Riyad, c.V,s.527.

²⁹ Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî Fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1987, XV,152.

³⁰ Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Arslan Yayınları, 1989, XV, 620.

³¹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 549.

başına kılıp mescitten ayrıldı. Muaz (r.a.) adamın bu yaptığını duyduğunda: Adam hakkında ona münafık, ifadesini kullandı. Bu durum hakkında bilgi Resulûllah (s.a.v.)'e ulaştığı zaman bu genç adama davranışının sebebini sordu. O da dedi ki: Ey Allah'ın Resülü! Onunla beraber namaz kılmak için mescide geldim. Fakat o namazı uzattı bu yüzden ben de ayrılarak mescidin bir köşesinde tek başıma kıldım sonra da ayrıldım ve devemi besledim. Resulûllah (s.a.v.) bunun üzerine şöyle dedi: "Ya Muaz! Sen fitnecimisin? Nerede A'lâ Sûresi, Şems, Fecr ve Leyl Sûreleri?"³² dedi.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilmiştir ki: "Kim Fecr Sûresi'ni (Ramazan'ın son on gününde, Zilhicce ve Muharrem'in de ilk on günü) okursa, Allahü Teâlâ (c.c.) onun günahlarını mağfiret eder. Eğer bu günlerin haricindeki, günlerde okursa, bu Sûre Kıyamet'te okuyan kişiye nur olacaktır."³³

Herkim bu sûreyi yani Fecr Sûresi'ni bahsi geçen bu on gecede okursa mağfiret edilir, herkim de Fecr'i bu on gece dışında başka günlerde okursa kıyamet günü okuyana aydınlık olacaktır.³⁴

1.4. Sûrenin Kendinden Önceki ve Sonraki Sûreyle Alâkası

Âlûsî, bu sûreden önce Gaşiye Sûresi'nde kıyamet günü yüzleri zelil olanları ve hoşnut olanları zikrettikten sonra, onun peşine Fecr Sûresi'nde, yüzleri zelil olan zorbalardan yalancıları zikrederek devam etti ve devamında yüzleri hoşnut olan diğer bir gruba da huzura eren can hitabıyla işaret etmiştir.³⁵

Zühaylî'ye göre Fecr Sûresi kendinden önceki Gaşiye Sûresi'yle üç yönden alakalıdır;

Birincisi: Bu sûrenin başında gelen yemin, öncesindeki sûrenin sonunda gelen "Şüphesiz onların dönüşleri bizedir."³⁶ "إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ" Sonra muhakkak onları hesaba çekmek bize düşer.³⁷ "ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ" sözünün ispatı gibidir.³⁸

İkincisi: Fecr Sûresi'nden önce (Gaşiye Sûresi) olan bu sûre insanların bu dünyada iki kısma ayrıldığını, ahirette de iki grup şeklinde yüzü nurlu olan insanlar ve yüzleri karanlık olan insanlar olarak, yine ikiye kısma ayrılacağının haberini vermektedir bizlere. Fecr Sûresi'nde, dalâletten, sapkınlıktan ve azgınlıklardan toplanarak meydana gelen bir bölümü yani Âd, Semûd Kavimlerini ve zalim Firavun'u (bunlar ilk gruba girenlerdir) sonrasında ise, hidayete eren, saadete ulaşacak olan ve Yüce Allah'ın (c.c.) verdiği tüm nimetlere şükreden inanan insanlardan meydana gelen bir grubu da söylemiştir. İşte bu şekilde

³² Zühaylî, *Tefsîrû'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 490; İbn Kesîr, İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, Çev.: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018, XV, 8439; Sicistânî, Ebu Davud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk, *es-Sünen, Namaz Kitabı, Namazın Kolaylaştırılması Bab-ı*, Cidde: Daru'l-Kible, 2004, I, 510.

³³ Ebussuûd, Muhammed el-İmadî el-Hanefî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Riyad: Mektebetü'r Riyad, t.y., V, 534.

³⁴ Beyzâvî, *Envaru't Tenzîl Ve Esraru't Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-İhyâ, h.1418, V, 312.

³⁵ Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî Fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1987, XV, 152.

³⁶ Gaşiye, 88/25.

³⁷ Gaşiye, 88/26.

³⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 152.; Zühaylî, *Tefsîrû'l-Münîr*, XV, 490.

sûrede, haklarında söz edilen iki gruptan, itaatkâr olanlara müjdeler verilerek, diğer grupta azgın olanlara da, vaadedilen tehditlerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Üçüncü olarak da Fecr Sûresi'nde "Rabb'inin Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi?"³⁹ ayeti, önceki sûrede geçen "Develerin nasıl yaratıldığına bakmıyorlar mı?"⁴⁰ Ayetini içerdiği anlamın benzeridir.⁴¹ Her iki sûrede de onlara inkâr edemeyecekleri delillerle örnekler getirilmiştir.

Âlûsî, Fecr sûresi ve kendinden sonra gelen Beled sûresi arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: "Allah (c.c), Fecr sûresinde mal sevgisine düşkün, mirasta adil olmayıp tümünü yiyen, fakiri doyurmaya da teşvik etmeyen kişiyi eleştirirken, Beled sûresinde mal sahibi varlıklı kimselerin, köle azat etmeleri ve kıtlık hallerinde fakirleri doyurma özellikleri anlatılmaktadır. Yüce Allah Fecr Sûresi'nde huzura eren nefsi zikredip Beled Sûresi'nde ise huzura ermenin nelerle gerçekleşeceğini zikretmektedir."⁴²

Zühaylî ise bu ilişkiye iki açıdan işaret etmiştir: Birincisi; Yüce Allah Fecr sûresinde dünya malına tamah eden, Allah'a isyandan korkmayan, fakiri doyurmayıp korumayan ve hatta başkalarını da yedirmeye yönlendirmeyenleri kınamıştır. Beled de ise, zengin ve maddiyatı iyi olanların köle azat ederek, kıtlık vakitlerinde fakiri gözetmeleri özelliklerine değindi. İkinci ilişki ise Yüce Allah (c.c.) Fecr Sûresi'ni ahirette mutmain olan insanın halini açıklayarak sonlandırmış, Beled sûresinde ise, itmi'nana varmanın yolunu söylemiştir.⁴³

1.5. Sûrenin Arapça Metni ve Türkçe Açıklaması

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ (۱) وَلَيَالٍ عَشْرٍ (۲) وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (۳) وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرُ (۴) هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرِ (۵) أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (۶) إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (۷) الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ (۸) وَثَمُودَ الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ (۹) وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ (۱۰) الَّذِينَ طَعَوْا فِي الْبِلَادِ (۱۱) فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ (۱۲) فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ (۱۳) إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَادِ (۱۴) فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (۱۵) وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ (۱۶) كَلَّا بَلْ لَا تُكْرَمُونَ الْيَتِيمَ (۱۷) وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (۱۸) وَتَأْكُلُونَ الثَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا (۱۹) وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا (۲۰) كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا (۲۱) وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (۲۲) وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى (۲۳) يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي (۲۴) فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ (۲۵) وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ (۲۶) يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (۲۷) ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (۲۸) فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (۲۹) وَادْخُلِي جَنَّتِي (۳۰)

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Tan yerinin ağarmasına andolsun, 2. On geceye andolsun, 3. Çifte ve teke andolsun, 4. Geçip giden geceye andolsun (ki, müşrikler azaba uğrayacaklardır). 5. Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır. 6, 7, 8, 9, 10. (Ey Muhammed!) Rabb'inin, (Hûd'un kavmi) Âd'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e, vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semûd'a, kazıklar sahibi

³⁹ Fecr, 89/6.

⁴⁰ Gaşiye, 88/17.

⁴¹ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 489; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 152.

⁴² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 169

⁴³ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, a.g.e., XV, 506.

Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? 11, 12. Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi. 13. Bu yüzden Rabb'in onların üzerine azap kamçısı yağdırdı. 14. Şüphesiz Rabb'in, gözetlemededir. 15. İnsan ise; Rabb'i onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğiinde, "Rabb'im bana ikram etti" der. 16. Ama onu deneyip rızkanı daraltınca da, "Rabb'im beni aşağıladı" der. 17. Hayır, Hayır! (Siz ikram bekliyorsunuz, fakat kendiniz) yetime ikram etmiyorsunuz. 18. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. 19. Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. 20. Malı da pek çok seviyorsunuz. 21. Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman, 22, 23. Rabb'inin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak! 24. "Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" der. 25. Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez. 26. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz. 27. (Allah, şöyle der:) "Ey huzur içinde olan nefis!" 28. "Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabb'ine dön!" 29. "(İyi) kullarımın arasına gir." 30. "Cennetime gir"⁴⁴

⁴⁴ Kuran-ı Kerîm Meali, Hazırlayanlar: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011.

Bölüm 2: Fecr Sûresi'nin Rûhu'l-meânî ve Rûhu'l-beyân'dan Karşılaştırmalı Tefsirinin Yapılması

2.1. İlâhi Yeminler (1-5. Ayetler)

2.1.1. "Fecr"e yemin

وَالْفَجْرِ (۱)

1. Tan yerinin ağarmasına andolsun,

Arapça'da "Yarmak, bir şeyi bölmek, iki parçaya ayırmak, açığa çıkarmak, ortaya çıkartmak, suya yol vermek" şeklinde anlamları ifade eden fecir (Fecr) isim olarak güneşin daha doğmadan evvelki tan yerinin ağardığı zaman dilimini ifade etmektedir. Türkçe'de "Şafak sökmesi anına, gün ağarmasına ve sabahleyinki alaca karanlık zamanını" ifade eden bu durum, gece ve gündüzü birbirinden ayırdığı yahut da gündüzleyin ışığı ve parlamayı açığa çıkarmasından dolayı fecir ismi ile isimlendirilmiştir. Fecir için fıkıhtaki önemini anlatırken, hassaten sabah namazının vakti hükümleri ile alakalı yahut da sahur zamanının sona ererek bitmesiyle, oruca başlama (imsak) vaktinin bildirmesi ile alakalı olduğundan dolayı mühim bir mesele olduğu dinî bir ifadeyle ise, bu anın açıklanmasının ve vaktin belirlenmesinin büyük önem arz ettiği görülmektedir.

Lisânü'l-arab'ta Fecr şöyle geçer. "Fecr, gecenin karanlığının son buluşu, sabahın ilk aydınlığı ve güneşin ilk kızarıklık anıdır. Fecr'in kâzib ve sâdık fecr olarak iki kısım olduğu anlatılır. Sâdık olan fecr, yeme içme ve eş hayatının oruçluya haram kılınma vaktinin adıdır."⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de fecir kelimesi, beş yerde geçmekte olup bunların da vakitleri sınırlı olan namaz ile oruç ibadetlerinin hükümlerinin belirtilmesinde ve yine kadir gecesi ve onun faziletini anlatan ayetlerde geçmektedir. "Fecr" kelime olarak geçtiği bu ayetlerde halk arasında kullanılan ifadeleri ile alâkalı olarak kullanılmış olup âyetlerin tümünde fecir, "tan yeri aydınlanması ve şafak vakti" anlamını taşımakla birlikte fecir vaktinin başlangıç ve bitiş vaktinin sınıрыyla ilgili olarak âyetlerde bir açıklama yer almaz. Ancak bunlardan oruçla ilgili âyette, "Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın"⁴⁶ cümlesiyle fecir vaktinin başlangıcına işaret edilmiştir.

Fecir vaktinin, müslümanın ibadetlerinin zamanları ile alâkalı yükümlülükleri sınırlandıracak şekilde tespit edilmesi, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaşantısına, yani söz ve fiillerine dayanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde gelen âlimler tarafından, bu manayla ilgili olarak söylenilen görüşler arasında da bazı fikir farklılıkları haricinde çok önemli ve belirgin farklılıklar bulunmaz. Hz. Peygamber (s.a.v.), İbn Ümmü Mektûm'un (r.a.) fecirde okuduğu ezan öncesi, Bilâl-i Habeşî'nin (r.a.) uyarı kastıyla ezanı okuduğunu ifade ederek , "Bilâl'in (r.a.) okuduğu bu ezan, içinizden hiç kimseyi sahur yemeği yemek için sahura kalkmasından alıkoymasın. Çünkü Bilâl (r.a.), daha gece devam ederken ezanı

⁴⁵ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-arab*, V, 45.

⁴⁶ Bakara, 2/187.

okumaktadır. Bilal'in (r.a.) okuduğu bu ezan sizlerden ibadet yapanlara bildirmek, onları haberdar etmek ve içinizden hala uyuyanları da uykularından uyandırmak sebebiyledir." Bu ifadeden sonra, fecir vaktinin ne olduğunun tam olarak anlaşılması adına parmaklarını yukarıya kaldırıp tekrar aşağı doğru indirir ve şöyle der; "Fecr'in anlamı işte böyle beyazlığın ortaya zuhur etmesi değildir. Şöyle olana dek" der ve bunu ifade ederken de şahadet parmağı ile orta parmağını bir araya bindirerek sağ taraf ve sol tarafa uzattığı bildirilir. Başka bir hadis-i şerifte de Hz Peygamber (s.a.v.);

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ بِلَالًا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ .

"Bilâl (r.a.) ezanı, vakit hala gece iken okuyor. İbn Ümmü Mektûm (r.a.) ezan okuyuncaya kadar hala yiyip içebilirsiniz" demiştir.⁴⁷

Fakihler hadislerde gelen bu haberlerden yola çıkarak Fecr'i, "yalancı fecir ve sadık fecir" veyahut farklı bir ifade ile "ilk fecir, ikinci fecir" diyerek iki kısma ayırarak beyan etmişlerdir. Yalancı fecir, sabaha doğru yaklaşıncı, doğu tarafından tan yerinin attığı yerde ufuktan göğe doğru dik bir şekilde yükselen bir beyazlıktır. Fıkıh ilminde bunun için "uzunlamasına beyazlık" ifadesi kullanıldığı gibi, Araplar arasında "kurdun kuyruğu" yahut "yalancı sabah" isimleriyle de tanınmıştır. Yalancı fecir hala bitmemiş geceden bir kısım sayıldığından dolayı ve hala geceden bir kısım, parça, bölüm olarak kabul gördüğü için ayrıyeten herhangi bir dini konuya hüküm sayılmamaktadır. Bu muvakkat beyazlığı takiben yine sonrasında kısa bir zaman sonra karanlık çöker. Ardından da ufuk yönünde yatay olarak uzanmış, giderek artan ve büyüyen çoğalan sabah aydınlığı başlamaktadır. Fakihlerin gerçekleşen bu ikinci Fecre de "enlemesine beyazlık" ifadesini kullanması, sadık olan bu Fecr'in, aydınlığının doğu tarafında, tan yeri uzunluğunca yayılarak büyümesi nedeniyledir. Sabah namaz vakti ile alakalı hükümler ve yine, sahur vaktinin biterek oruca niyetle başlamasının belirlenme hükümlerinde temel olarak kullanılan budur. Yani ikinci fecir denilen sadık fecirdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.),şöyle buyurmuştur:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ الْفَجْرُ فَجْرَانِ : فَجْرٌ يَحْرُمُ فِيهِ الطَّعَامُ وَتَجِلُّ فِيهِ الصَّلَاةُ ، وَفَجْرٌ تَحْرُمُ فِيهِ الصَّلَاةُ وَيجلُّ فِيهِ الطَّعَامُ.

"Fecir iki çeşittir. Kurdun kuyruğu gibi uzayıp giden, işte bununla haram helal gibi dini hükümler temellendirilemez. Diğeri de ufukta enlemesine yayılan fecirdir. İşte bununla dini hükümler temellendirilir. Sabah namazının vakti o zamandır ve yine oruç hükümleri bununla alâkalıdır" ⁴⁸ diyerek iki fecir arasındaki farka temas etmiştir.

Rûhu'l-beyân'da Bursevî Fecr açıklarken; Araplar konuşmalarında çok yemin ederlerdi. Kur'an-ı Kerim de, onların, bilinen bu üslûpları üzere yemin ederek söze başlamıştır. Fecr iki çeşittir. Biri yalancı fecir diye adlandırılan, kurdun kuyruğu gibi uzayan ve kendisi ile ibadetler hakkında hüküm verilmeyen fecir, diğeri de yayılıp giden fecirdir. Oruç ve namaz hakkındaki hükümler onunla ilişkilidir diyerek, açıklamalarına şu söylemlerle devam etmiştir:

⁴⁷ Müslim, bin Haccâc el-Kuşeyri, *Sahih-i Müslim*, Riyad: Dâr-u Tıybeh, 2006, Kitabü's-sıyam, I, 487.

⁴⁸ Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004, III, 116.

1. Allahü Teâlâ (c.c.) Fecr'e yemin etmiştir. Fecr doğu yönünde güneş ışıklarının çıkmaya başladığı ilk vakittir. Allahü Teâlâ'nın (c.c.) sabah vaktine yemin ettiği "Ağarmaya başladığında sabaha yemin olsun"⁴⁹ sözündeki gibi, ayetin manası bakımından, onunla aynı anlamdadır. Çünkü bütün canlılar, kuşlar ve hayvanlar gündüzün ışıkları ile rızık aramaya koyulurlar ve yeryüzüne yayılırlar.
2. Ayette arefe gününün sabahına yemin vardır. Çünkü o sabah değerli ve kutsal bir gündür. O gün hacı olacaklar Arafat dağına yönelirler. Hadisi şerifte de Hz. Peygamber (s.a.v.) "Hac, Arafattır"⁵⁰ buyurmaktadır. Yani Yüce Allah (c.c.) burada, hacıların dua ve diğer vazifelerini yaptıkları günün sabahına yemin etmektedir.
3. Ya da, kurban bayramı sabahına yemin edilmiştir. Çünkü o gün, büyük bir gündür. Buna ek olarak farz tavaf o gün gerçekleşir. Rivayet olunur ki tıraş ve şeytan taşıma da o gündür.
4. Bir rivayete göre de yine Fecr'den murad, Muharrem ayının ilk günüdür. Çünkü yıl o günle başlar.
5. Ya da, Fecr yolda kalmışların ve fakirlerin haccı olan Cuma sabahıdır.

Bursevî, ayeti açıklamasının son kısmında, Tibyan'dan rivayetle, Fecr ile peygamberlerin çeşitli mucizelerine işaret edilmektedir derken, Fecr'e pınar anlamı da vermiştir, ⁵¹ sözüyle Fecr hakkındaki açıklamalarını tamamlamıştır.

Rûhu'l-meânî'de Âlûsî, kasem ile başlayan bu ayeti çeşitli rivayetlere yer vererek açıklamaktadır.

1. Yüce Allah { وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ }⁵² ayetindeki sabah vaktine yemini gibi, burada da şafak vaktine yemin ederek sûreye başlamıştır.
2. Ali, İbn Abbas, İbn Zübeyr (r.a.) ve onların dışında başkalarından da rivayet edildiği gibi, Fecr ile murad edilen bilinen şafak vaktidir.
3. Fecr ile murad ufkun dikine çizgisi ve uzayan ışıdır.
4. Fecr aslında bir şeyi geniş bir bölerek ayırmaktır ve sabah geceyi böldüğü için Fecr ile adlandırılmıştır. Bu yalancı fecirdir, namaz ve oruç hükümleri onunla ilişkilendirilemez. Namaz ve oruç hükümleri sadık olan Fecr ile bağlantılıdır. Muhtemelen burada murad olunan sadık olan fecirdir.
5. Sûre " وَالْفَجْرِ " Fecr'e yemin ile başlamıştır. Birçok âlime göre Fecir'den murad, cins olarak şafak vaktidir, özel bir güne ait şafak vakti değildir.
6. İbn Abbas ve Mücahid'den (r.a.) Fecr'in kurban bayramı sabahı olduğu rivayet olunmuştur.
7. İkrime Cuma günü sabahı demiştir.
8. Dahhak (r.a.) Zilhicce ayının sabahıdır der.
9. Mukatil (r.a.) Cuma gecelerinin Fecr'idir demiştir.

⁴⁹ Tekvir, 81/18.

⁵⁰ Kazvîni, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1998, IV, 3015.

⁵¹ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, İstanbul: Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, Gül Kitap, XXX-II, 12.

⁵² Tekvir, 81/18.

10. Said b. Mansur ve Beyhakî "Şuab" da İbn Abbas'tan (r.a.) gelen rivayette Muharrem'in, yani yılın ilk sabahıdır der. Katâde'den de (r.a.) buna benzer rivayet gelmiştir.
11. Habr⁵³ (r.a.) ise günlerin hepsidir der.
12. İbn Cerîr, Fecr ile muradın sabah namazı olduğunu söylemiştir. Zeyd b. Eslem'den de (r.a.) buna benzer rivayet gelmiştir. O, ya bir muzâf takdiri ile ya da mecaz olarak namaza kullanmaktadır.
13. Kayalardan ve ona benzer yerlerden çıkan pınarların gözleridir.⁵⁴

"Andolsun Fecr'e, On geceye." Yüce Allah (c.c.) bu ayette, "Fecr'e yemin olsun" demektedir. Yani, aydınlığın açığa çıktığı, karanlığın aydınlandığı sabah vaktine kasem olsun. Çünkü her yeni doğan gün, karanlık geceden sıyrılır ve bu vakit dünyadaki tüm canlılar için tekrar doğuş, uyanma zamanıdır. Bütün canlılar yeryüzüne yayılarak, Allah'ın (c.c.) onlara takdir etmiş olduğu rızıklarının peşine düşerler ve faydalarını ararlar.⁵⁵ Yaşamlarını sürdürebilmek için insanlar ve hayvanların hepsi kendilerine takdir edilen nasiplerini bulabilmek uğruna çaba harcarlar, bu yüzden yeryüzüne dağılırlar.

Fecr kelimesi hakkında tefsirlerde geçen bazı rivayetler şöyledir;

- ✓ Ali, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Mücahit, İkrime ve Süddî (r.a.m.); "Fecr sabahtır" diyerek yani "karanlığının bitip sona ererek gündüzden ayrılma zamanıdır" demişlerdir. Ayette Fecr ile her günün Fecr'i ifade edilmektedir.⁵⁶
- ✓ İbn Abbas (r.a.); "Gündüz vaktine Fecr denir". Ona göre günün tümüne fecir denilmesi Fecr'in o gün için başlangıç vakti oluşuyla alakalıdır. Yani bütünden parçaya isim vererek mecaz ile açıklamıştır.⁵⁷
- ✓ Mesrûk, Atâ, Mücahit ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (r.a.m.), Fecr; Kurban bayram sabahı⁵⁸ olup bu on gece ile ifade edilen gecelerin sonuncusudur. "Bir kimse arefeyi takip ederek, gecesinde Fecr vaktine dek hacca yetişip, hac ibadetini yerine getirirse o kişi hacca yetişmiş sayılır" demişlerdir.
- ✓ İkrime; " Fecr "den gaye, Hac esnasında akşam namazı ve yatsının cem' edilerek ifa edildiği Müzdelife gecesidir.⁵⁹
- ✓ İbn Abbas ve Katâde (r.a.m.) Fecr;"Muharrem gününün Fecr'i için söylenir."⁶⁰

Araştırma alanı olan iki tefsirimizde de dikkati celbeden, Fecr ayeti hakkında farklı rivayetler ve bunlara bağlı olarak da farklı tefsirler olduğudur. Her iki müfessirimiz de Fecr hakkında birbirine yakın olan rivayetlerden faydalanmışlar ve aynı şekilde birbirine yakın

⁵³ Abdullah b. Abbâs (r.a.), ilminden dolayı "Habru'l-ümme", milletin dâhisi olarak isimlendirilmiştir.

⁵⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 152

⁵⁵ Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 491.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*, XIX, 73.

⁵⁷ Kurtubî, *a.e.*, 73.

⁵⁸ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 621-622.

⁵⁹ Taberî, Muhammed bin Cerîr, *Câmiu'l-beyân*, İstanbul: Hisar Yayınları, Çev.: Karakaya Hasan, Aytekin Kerim, 1996, IX, 105-107.

⁶⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 114.

olan açıklamalarda bulunmuşlardır. İkisinde de Fecr ile murad edilenin, şafak vakti olduğu görüşü daha çok ön plana çıkmaktadır denilebilir.

Dikkat edilirse Bursevî de, yorumlarında rivayetlerde gelen anlamlara atıfla açıklamalarda bulunmaktadır. Her bir gecenin ardında, yeni bir sabahın müjdesi verilmektedir. Sabah vakti yeni bir günün başlangıcıdır. Karanlıktan sonra aydınlığa varan insan dinç ve dinlenmiştir artık. Arefe gününün Fecr'i kul için yeni bir hayattır. Günahlarının bağışlandığı, tertemiz olduğu ve arındığı bir gündür. Aynı şekilde muharrem ayı sabahına atıfla yapılan tefsir, hicrî senenin ilk ayı ve ilk gününün Fecr'inin, yeni bir seneyi müjdelemesi hasebiyle olabilir. Âlûsî'nin, Fecr'e izafet takdiri ile ya da, mecazen farklı anlam vererek yaptığı açıklaması dikkat çekmektedir. Anlatılanlar ışığında, Fecr'in ifade ettiği anlamın, tan yerinin ağarması ve sabahın aydınlığı olarak açıklamalarının, daha ağırlıkta olduğu görülmektedir.

2.1.2. On gece'ye yemin ifadesi

وَلَيْالٍ عَشْرٍ (۲)

2. On geceye andolsun,

Rûhu'l-beyân'da Bursevî;

1. Ayette geçen “on gece وَلَيْالٍ عَشْرٍ” ile anlatılanın maksadı, Zilhicce ayının ilk on gecesi olduğudur.
2. Veyahut ayette geçen “on gece وَلَيْالٍ عَشْرٍ” geceden maksat, Ramazan ayının son on gecesidir. “Leyâlin لَيْالٍ” kelimesi ayette nekre bir ifade ile kullanılarak gelmiş olması da, bu gecelerin şanına, şerefine ve büyüklüğüne işaret etmek içindir⁶¹ der.

Bu sûrede, Yüce Allah (c.c.) üzerine yemin ettiği şeyler içinden, tek bu yemin ifadesinde kullandığı lâfzı nekre bir ifade ile kullanmıştır. Zira hadislerde de varit olan ifadelerde bu gecelerin azametine ve büyüklüğüne dair, bir anlamda diğer gecelerin barındırmadıkları faziletleri içerdiğinin mevcudiyetini destekleyen lâfızlar ve haberler gelmiştir. Varit olan hadisler bizzat bu ifadeyi destekler konumdadır. Sonuç olarak bu yemin lâfzının burada marife sığasıyla değil de nekre sığası ile kullanılması bu gecelerin azametinde delildir.⁶²

Zühaylî, “On geceye وَلَيْالٍ عَشْرٍ” ayetindeki gelen “gece” nekre oluşu, o gecelerin ehemmiyetini belirtmek, değerlerinin farkına varılmasını sağlamaktır⁶³ tefsiri ile Râzî'nin ve Bursevî'nin yapmış olduğu açıklamalara paralel bir izahatta bulunmuştur.

3. Bursevî, burada Fecr ile maksadın Muharrem ayının onuncu günüdür yorumunu da yapmaktadır. Bu geceye önem verilmesinin hakikatinde yatan sebep ise aşure gününün bu ay içerisinde olması dolayısıyladır.
4. Yahut da, bu ayette geçen “On geceye وَلَيْالٍ عَشْرٍ” ile maksat, Şaban ayının berat kandilini içerisinde barındıran on günüdür⁶⁴ ifadeleri ile bu ayet hakkındaki açıklamalarını tamamlamıştır.

⁶¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 15.

⁶² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 114.

⁶³ Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 491.

Bursevî, daha sonra ayetin tefsirini çeşitli nakillerle açıklamaya devam etmektedir. Baklî'den yapmış olduğu rivayetle bu "On geceye عَشْرَ وَلَيَالٍ" yani bu on gün;

- ✓ Allahü Teâlâ'nın (c.c.) yeri ve göğü yarattığı gündür,
- ✓ Yahut bu "On geceye عَشْرَ وَلَيَالٍ" Yüce Allah'ın (c.c.) Hz.Âdem'i (a.s.) halk ettiği gündür,
- ✓ Ya da, dünya hayatının biteceği ve Kıyametin kopacağı günü ifade eder,
- ✓ Veyahut da, bu "On geceye عَشْرَ وَلَيَالٍ" ile maksat Yüce Allahü Teâlâ'nın (c.c.) Sîna'da Hz.Musa (a.s.) ile konuştuğu gündür,
- ✓ Son olarak da "On geceye عَشْرَ وَلَيَالٍ" ile ifade edilen, Hz.Peygamberin (s.a.v.) mi'rac mucizesini, yani oraya çıktığı günü ifade etmektedir.⁶⁵

Rûhu'l-meânî'de ise Âlûsî, { وَلَيَالٍ عَشْرَ } ile;

1. İbn Abbas, İbn Zübeyr, Mesrûk, Mücahit, Katâde, İkrime (r.a.m.) ve başkalarından da rivayet olunduğu üzere, söz konusu on gece Zilhicce ayının ilk on günüdür. O geceler faziletli, değerli gecelerdir.

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من أيام العمل الصالح فيها أحب إلى الله من هذه الأيام - يعني أيام العشر - قالوا: يا رسول الله، ولا الجهاد في سبيل الله؟ قال: ولا الجهاد في سبيل الله، إلا رجل خرج بنفسه وماله ثم لم يرجع من ذلك بشيء.

İbn Abbas (r.a.) der ki; Resûlullah (s.a.v.):

"Zilhicce ayının ilk on günü yapılan ibadetler, Allah (c.c.) indinde o ay dışındaki aylarda yapılan amellerin iyi olanlarından daha makbuldür" buyurdu. Ashab "Ya Resulâllah (s.a.v.) Allah (c.c.) yolunda yapılan cihat da mı Zilhicce'nin ilk on gününde yapılan ibadetten, Allah katında daha makbul değildir" dediler. Resûlullah (s.a.v.): "Evet o da daha makbul değildir. Ancak canını ve malını tehlikeye atarak cihada çıkıp sonra geri dönmeyenin (şehit olanın) cihadı ondan daha sevgilidir" buyurmuştur.⁶⁶

2. İbn Münzir, İbn Ebi Hatim ve İbn Abbas (r.a.m.) "Onların (yani On gecenin) Ramazan ayının son on günü" olduğunu rivayet etmişlerdir.

عَنْ السَّيِّدَةِ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أَنَّهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرَ شَدَّ مِئْزَرَهُ، وَأَحْيَا لَيْلَهُ وَأَيْقَظَ أَهْلَهُ،

Hız. Aışe'den (r.a.) gelen rivayette; "Nebi (s.a.v.), Ramazan'ın son on günü girdiği zaman eteğini toplar (eşleriyle cimadan imtina eder), bütün ciddiyet ve heyecanıyla geceyi uykusuz geçirerek ibadet ve taatle ihyâ eder ve ev halkını (gece namazı kılmaları için) uyandırır." ⁶⁷

Âlûsî, bu hadisi şerif için bazılarının dediği gibi, Ramazan'ın son on günü olarak değil de, içerisinde kadir gecesinin bulunduğu günlerin olduğundan dolayı Hız. Peygamber'in (s.a.v.), o günlere ehemmiyet verdiğini söylemiştir.

⁶⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 15.

⁶⁵ Bursevî, *a.e.*, 15.

⁶⁶ Ebu Davud, *es-Sünen*, Bab 62, III, 184.

⁶⁷ Askalâni, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu's-Sahihî'l-Buharî*, Riyad: Dâr-u Tıybeh, 2005, V, 473.

3. Yeman'dan⁶⁸ gelen görüşe göre ise "On geceye وَلَيَالٍ عَشْرٍ" den murad, Aşûre gününü içinde barındıran Muharrem ayının ilk on günüdür. Bunun dayanağı ise;

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (أفضل الصيام بعد رمضان شهر الله المحرم)، ويوم عاشوراء كانت تعظمه اليهود والنصارى، وذلك كما أخرج الإمام مسلم في صحيحه أن النبي صلى الله عليه وسلم لما قدم المدينة رأى اليهود يصومون يوم عاشوراء فقال: ما هذا؟ فسألهم فقالوا: إنه يوم نجى الله فيه بني إسرائيل من عدوهم فصامه موسى، فقال صلى الله عليه وسلم نحن أحق بموسى منكم فصامه، وأمر بصيامه.

"Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye ulaştığında o günün Aşure günü olduğunu ve Yahudi'lerin o gün oruç tuttuğuna müşahade etmiştir. O günün Hz.Musa (a.s.)'ın Firavun'dan kurtulduğu ve Firavun'un ise sulara battığı büyük bir gün olduğunu söyleyerek, buna şükür olarak kendinin ve ahabının oruç tutma hususunda Hz.Musa'ya, Yahudilerden daha müstahak olduğunu söylemiştir."⁶⁹

4. Âlûsî, ayeti tefsirinin sonunda, kelimenin nahiv açısından değerlendirmesini yapmıştır. Burada kelimenin "لَيَالٍ", nekre olarak gelmesindeki gayenin vurgulama, yüceltme olduğunu dile getirmiştir. Aynı ifadeler, Bursevî'nin açıklamalarında da göze çarpmaktadır. Âlûsî diğer bir görüşünde baziyet, bölümlleme olduğunu fakat evla olanın vurgulama, yüceltme olduğunu söylemiştir. Âlûsî ayrıyeten tefsirinde, Bursevî'den farklı olarak, kelimenin "لَيَالٍ" olarak "ي" harfi olmaksızın ve "لَيَالِي" olarak "ي" harfi ile harekelenerek okunduğundan bahsetmektedir. İstenilenin on günün gecesı olduğudur der. Mevsuf hazf olunmuştur o da madudtur. Yani "ايام" kelimesidir. Rakamın da, "ة" harfi ile veya olmadan okunması caizdir. Buradaki izafetin beyaniyye olduğu söylenmesi zahirin aksinedir.⁷⁰

Bize göre وَلَيَالٍ عَشْرٍ " ayetiyle ilgili ileri sürülen yorumlardan en doğrusu, Zilhicce'nin ilk on gecesı olarak yorumlanmasıdır. Şunu unutmamak gerekir ki, bu sûre Mekke'de nazil olmuştur, hâlbuki Ramazan orucu Medine'de farz kılınmıştır. Bu bakımdan öne sürülen gecelerin, sûrenin indiği dönemde özel bir öneme sahip olduğunu ileri sürmek mümkün görünmemektedir.⁷¹

Elmalılı, tefsirinde ayette zikredilen on gecenin "لَيَالٍ عَشْرٍ" Zilhicce ayının ilk on gecesı olduğunu belirtmiştir.⁷²

Bu ayette dikkati çeken, ayetin tefsirinde dayanan rivayetlerin birbirine yakınlığıdır. Müfessirlerin ikisi de tefsirlerinde on gece "لَيَالٍ عَشْرٍ" ile muradın Zilhicce ayının ilk on günü olduğu yaklaşımları dikkati çekmektedir. Âlûsî, bu görüşünü hadisler ile misallendirerek açıklamıştır. İki tefsirin de en önemli özellikleri, ilk ayetlerde açığa çıkmaya başlamıştır. Nitekim Bursevî, vaazlarından derleyerek yazmış olduğu ve üslûbun daha basit, detaya girmekten kaçınan, Âlûsî'nin ise tefsir usulünün klâsik özelliklerini

⁶⁸ "Yeman" lâkabıyla bilinen sahabi Huzeyfe bin Yeman'dır. Resulullah'ın sır arkadaşı olarak tanınmıştır.

⁶⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 152.; Askalânî, *Feth el-Bârî-Şerh Es-Sahih El-Buhârî*, V, 434.; Müslim, *Dâr-u Tıybeh*, Kitabu's-sıyam, I, 504.

⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 152.

⁷¹ Demirci, Muhsin, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2017, III, 557.

⁷² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, İstanbul: Azim Yayınları, 2015, IX, 183.

sergileyen üslûpları göze çarpmaktadır. Bursevî’de farklı bir açıklama, Şaban ayı ve içerisinde bulunan Berat kandili açıklamasıdır.

2.1.3. Çift ve teke yemin

وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ (۳)

3. Çifte ve teke andolsun,

Bu ayette müfessirler çift ve tek kavramlarıyla neyin kastedildiği konusunda görüşler sunmuşlardır. Burada müfessirlerin yorumlarının, çift ve tek ile rakamsal değerleri ifadesinden ziyade, farklı anlamlara yönelik olduğu dikkati çekmektedir.

Bursevî’ye göre, çiftler ve tekler ile ifade edilenler;

1. Bursevî, “ Çift ve tek وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ ” ile ifade edilenlerin neler olduğu açıklamasında bunların, anasır-ı erbaa,⁷³ dokuz felek, yedi gezegen, on iki burç, akşam namazı ve diğer namazlardır yorumunu yaptıktan sonra farklı yorumlarda getirmiştir.
2. Zilhicce’nin onu, sonra dokuzuncu Arefe günü, sonra kurban günü ile kurban gününden sonraki ikinci ve üçüncü günleri de ayette zikredilen bu on günlerin kapsamına girer.
3. Ya da, Hz.Âdem (a.s.) ile Hz. Havvâ (a.s.) çift olarak ifade edilir ama Hz. Meryem (a.s.) ise tektir.
4. Ayetteki "Şef'in الشَّفَعِ çift, Vetr'in الْوَثْرِ " ise tek olarak ifade edilmesinin anlamı, bir önceki ayetle bağlantılı olarak "bu gecelerin çiftine ve tekine yemin olsun" şeklinde açıklaması yapılır.
5. Ya da, Yüce Allah’ın (c.c.) Hz. Musa'ya (a.s.) verdiği on pınar çift olarak ve dokuz mucize ise tek olarak açıklanır.
6. "Çift ve tek وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ " ile murad, Âd kavmini helak eden kasırganın günlerinin çift, gecelerinin ise tek olduğudur.
7. Yine başka bir yaklaşım da, içerisinde otuz gün olan aylara çift, yirmi dokuz gün içeren aylara da tek denmesidir.
8. İnsan bedeninin âzâları hep çifttir, fakat kalp tek, insanın iki dudağı çifttir, dili ise tektir.
9. Çift ve tek " وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ " ile namazlarda yapılan secdelerin çift olması, rükûlarının ise tek olması ifadesi vardır.
10. Bursevî, bu ayetin tefsirinde Cennet’in kapılarının tek olduğunu, Cehennem ’in ise kapılarının çift, Cennet’in derecelerinin tek, Cehennem'in derekelerinin ise çift olduğu yorumunu yapar.

Bu açıklamaya benzer açıklama Demirci tarafından yapılmıştır. Demirci, evliyanın büyüklerinden, Hüseyin b. Fadl’a dayandırdığı rivayette (ö.282/895) Yüce Allah’ın (c.c.) ayette getirdiği çift ve tek " وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ " ifadesinde, çift ile işaret edilenin Cennet’in, tek ile

⁷³ "Anâsır-ı erbaa," Dört unsur demek olup klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibarettir. (Bkz. Anâsır-ı erbaa, Müellif: H. Bekir Karlığa, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, 1989, III,149-151.)

ifade edilen mananın da, Cehennem'in kapıları olduğu yorumunu yapmıştır. Çünkü Cennet'te sekiz kapı vardır, Cehennem'de ise yedi kapı olup, oranın kapıları için tek ifadesini kullanmıştır.⁷⁴

Demirci'nin bu konuda yer verdiği ve kabul etmediği Hüseyin b. Fadl'ın görüşüne göre "Cennet'te sekiz kapı vardır, Cehennem'de ise, yedi kapı" bahsimizdeki iki tefsirin yaptığı açıklamalara zıt olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim Cennet ve Cehennem kapıları hakkında Bursevî ve Âlûsî her ikisi de "Cennet'te yedi kapı vardır, Cehennem'de ise, sekiz kapı" açıklamalarını yapmışlardır.

11. Mahlûkatın, güç ve acziyet, talep ve red, ilim ve cehalet, yaşam ve ölüm gibi sıfatları çift sıfatlardır. Yüce Allah'ın (c.c.), ademiyyeti olmayan Vücut, Ölümü olmayan Hayat, cehaleti olmayan İlim, acziyeti olmayan Kudret, zilletten beri olan İzzet gibi sıfatları tektir. Bursevî, tefsirinde bütün rakamların da ya tek ya çift olduğu söylemiştir. Kıyamet gününün, gecesi olmamasından dolayı tek olduğunu söylemiştir. Hz.Muhammed (s.a.v.) ve Ahmed çift isimdir, çünkü içinde çift ismi barındırır. Aynı şekilde Mesih ve Hz.İsa'nın (a.s.) çift oluşu, Hz.Yunus (a.s.) ve Zünnûn'un çift oluşu gibi. Tek ismi olanlardan ise, Hz.Âdem (a.s.), Hz.Nuh (a.s.), Hz.İbrahim (a.s.) Peygamber gibi tek isme sahip olanlar tektir. Yine Mekke ve Medine'deki Mescitler, Haremeyn-i Şerifeyn de çifttir. Beytullah tektir. Nefsin ise bedenle beraber olduğu ânı çift olmakla beraber, nefis bedenden ayrıldığında artık teke dönüşür. Son olarak da Bursevî, farzların çift olduğunu, ihlasın ise tek olduğunu ifade ederek, bu ayet hakkında açıklamalarını bitirmiştir.⁷⁵

Demirci, İbn Ebî Necih (ö. 132/749)'den gelen rivayet şöyledir der; Yüce Allah'ın (c.c.) kâinatı ve bütün âlemi halkettikten sonra, önce Hz.Âdem'i (a.s.) ve Hz.Havvâ'yı (a.s.) yarattığı söylenir. Dolayısıyla bu ayette "Çift ve Tek وَالشَّعْ وَالْوَثْر" geçen çiftten hedeflenen, Hz.Âdem (a.s.) ve Hz.Havvâ'nın (a.s.) yaratılmasıdır. Ancak Yüce Allah (c.c.) Hz. Âdem'i (a.s.) tek olarak yaratmış iken, Hz. Havva'nın (a.s.) yaratılması ile o da, tek olmaktan çıkmış ve çift olmuştur.⁷⁶

Âlûsî' de gelen açıklamalarda ilk olarak;

1. Cabir'den (r.a.) merfu olarak gelen hadis-i şerifte işaret edildiği üzere, " وَالشَّعْ وَالْوَثْر " Kurban bayramı ve Arefe günüdür.
2. Et-Tîbii (ö.1342 m.) , İmam Ahmet, Tirmizî ve İmran b. Hüseyin'den rivayetinde, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) " وَالشَّعْ وَالْوَثْر " den sorulduğunda, " namazların bazısının çift ve bazısının tek olduğunu " söylemiştir ve başka açıklamaya gerek olmadan ayetin tefsirinin bu olduğunu söyleyerek bitirir.

⁷⁴Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, III, 559; İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zadü'l-Mesîr*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984. IX, 107; Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad: Dâr-u Tıybeh, hadis 1409, VIII, 416.

⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 18.

⁷⁶ Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, III, 559; Maverdî Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî, *en-Nüket ve'l Uyûn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., VI, 266.

عن عمران بن الحصين رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا. قال: سئِلَ رسولُ اللهِ عَنِ الشَّعْعِ وَالْوَثْرِ. فَقَالَ: هِيَ الصَّلَاةُ بَعْضُهَا شَعْعٌ، وَبَعْضُهَا وَثْرٌ. أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ.

İmrân b. Hüseyin'den (r.a.) gelen rivayette: "Resûlullah'a (s.a.v.) Fecr Sûresinin ilk kısmında bahsedilen tek ve çift "الشَّعْعُ وَالْوَثْرُ" tabiriyle ne kastedildiği soruldu. O, şu cevabı vermiştir: "Bunlar namazlardır ve namazların bazısı çifttir, bazısı da tektir."⁷⁷

3. Mücahit'ten (r.a.) gelen rivayette mahlûkatın hepsinin çift ve tek olduğunu ve Yüce Allah'ın (c.c.) yarattıklarına yemin ettiğini belirtmiştir. Âlûsî, bundan başka daha birçok görüş olduğunu söyler. Abd İbn Humeyd'in El-Hasen 'den rivayetinde, çifti ve teki bulunan sayıların hepsine yemin etmiştir.
4. İbn Münzir'den rivayette "الْوَثْرُ" ile maksat Allahü Teâlâ'nın (c.c.) yaratmış oldukları "الشَّعْعُ" ise erkek ve kadındır. Ebu Salih ve Mesrûk'tan da (r.a.m) buna benzer rivayet gelmiştir ve "her şeyden çift yarattık"ı⁷⁸ "وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ" okumuşlardır.
5. Başka bir tefsirde çift ve tek ile kastın ayetteki on gecenin, gecelerinin çiftleri ve tekleridir.
6. Çift ve tek ile Hz.Musa'ya (a.s.) vaad edilen günler ve geceleri olduğu da söylenmiştir.
7. Çiftin Cennet'in kapıları, tek'in ise Cehennem'in kapıları olduğu da söylenmiştir. Kitab Et-Tahrir ve Et-Tahbir'de⁷⁹ bu konu ile "الشَّعْعُ وَالْوَثْرُ" ilgili olarak otuz altı görüş sunulmuştur.⁸⁰

Bu konu hakkında yapılan yorumlarda, konuyla alâkalı olarak göze çarpan en tutarlı yorum, Taberî'nin kâinattaki bütün her şeyin çift ve tek yaratıldığı görüşüdür. Nasıl ki insan bedenindeki azaların çift olması yorumu veyahut ta rakamların tek veya çift olması yorumu gibi, bu konu hakkında gelen birçok görüş ve rivayet varken onlardan birini seçmeye çalışmak gereksizdir. Lâkin illâki bir görüşün seçilmesi gerekirse Maverdî'nin dediği gibi, erkek ve dişiden dünyaya gelen canlılar çift, cansız varlıklara da tek anlamı verebiliriz.⁸¹

Âlûsî, bazı kıymetli kişilerin dediği gibi burada lafı daha fazla uzatmaya lüzum olmadığını belirterek, çift ile tekin, yukarıda geçen manalardan birine özelleştirmeye gerek olmadığını belirtir. Müfessirin, lâfzı tahsis olarak değil de, temsil üzere, tefsirinin başka bir faydaya binaen muhtemel manalardan bazısı üzere, yorumlaması caizdir der.

Yine Âlûsî, ayetin tefsirinin sonunda çeşitli rivayetleri nakledip görüşünü söyledikten sonra, burada gelen çift ve tek lâfızlarındaki "ال" takısının cins için olup, ahd için olmadığını söyler. Ayetin tefsirinin sonunda yine Âlûsî, kıraat farklılıklarına yer vererek, "الْوَثْرُ" Temîm lehçesine göre kesra ile okunmuş olmasına rağmen, cumhura göre olan

⁷⁷ Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Kitabevi, 2012, IV, 382-383; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsa, *El-Camiu'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998, V, 366.

⁷⁸ Zariyat, 60/49.

⁷⁹ *Kitabu't-Tahrîr ve't-Tahbîr şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî. Fâkihâni adıyla tanınmış Malikî fıkah âlimi ve muhaddistir.*

⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 153.

⁸¹ Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, III, 558-559.

kıraatin Kureyş lehçesine göre, fethalı olan kıraate uygun olarak okunmuş olduğunu söyleyerek sözünü tamamlamıştır.

Bu özelliği O'nun tefsirinin özelliklerinden olup, çalışmasını yaptığımız Bursevî'nin tefsirinde böyle bir özellik çok göze çarpmamaktadır. Görülüyor ki; Bursevî, dil ve gramer tahlillerine fazlaca girmeyi tercih etmemiştir denilebilir. Bu açıdan iki tefsir arasındaki fark göze çarpmaktadır. Zaten Bursevî'nin tefsiri, vaazlar ve derslerden tedvîn olmuştur diyerek, üslûbun gerektirdiği budur kanaati uygun olabilir. Vaazlarında farklı sınıftan katılımcıların ve hatta umumî olarak avamın da muhatap olduğu düşünülürse, tefsirinin daha sade olmasının nedeni anlaşılacaktır.

2.1.4. Geçen geceye yemin

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (٤)

4. Geçip giden geceye andolsun,

Bursevî, ayetin tefsirine, " Gece cinsine yemin ederim geçeceği zaman" diyerek başladığı açıklamalarında { وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ } ;

1. Geceye yapılan yeminle Yüce Allah (c.c.) burada beşinci yeminini etmektedir. Ayette geceye edilen yemin, geçip giden bir zamanla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma ile Allahü Teâlâ'nın (c.c.) kudretinin noksan olmadığına ve nimetinin çokluğuna işaretler vardır. Gecenin geçip gitmesi ve yerine gündüzün gelmesi, varlıklara sanki tekrar hayat verilmesini ifade etmektedir. Tekrar hayat bulan canlılarla ifade edilenler, sanki ölümden sonra tekrar hayat bulmaktadırlar. Bursevî, burada ayetin manasının daha iyi kavranılabilmesi için soru sorarak ve cevap vererek konuyu açıklamaktadır. Yürüyüp giden geceye yemin edince, öte taraftan diğer yemine yani on geceye yemin etmeye ihtiyaç olmaz sorusuna nasıl cevap veririz? Buradaki cevap gecenin yürüyüp gitmesi ve son bulması hasebiyle olup, on geceye edilen yeminde ise farklı bir önem vardır. Bursevî ayetin tefsirine manevi işaretler başlığı altında devam ediyor ve açıklamalarında,
2. Bu ayet-i kerimede, ruh bedenden çıktığı zaman beden yalnız, tek başına kalacaktır ifadesi vardır. Yani mutlak olanın nuru, karanlığı ortadan kaldıracaktır ifadesi vardır. Bir anlamda gündüzün aydınlığı, nuru, parlaklığı, gecenin karanlığını ezer yok eder.
3. Ayette, Allahü Teâlâ'nın (c.c.), kulunu (Hz. Peygamber s.a.v.) gecenin bir kısmında yürüttüğü, büyük mucizesi mi'rac gecesine yemin edildiğine de işaret vardır denilebilir⁸² ifadesiyle tamamlamıştır.

Âlûsî, bu ayetin tefsirinde " اللَّيْلِ " kelimesi için bir önceki ayetlerde de geldiğinden ayrıyeten tekrar detaylandırma cihetine gitmemiş, daha önceden de verdiği görüşlerinden bazılarını burada yine vermiştir.

⁸² Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 20-21.

1. { وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرُ } ayetinde "يَسْرُ" kelimesini, ilerlemek, geçmek, gitmek manasıyla kullanarak gece çıkıp gittiğinde, geçtiğinde anlamı ile açıklamaya başlamıştır. Görünen O ki, ya mecaz-ı mürsel ya da istiare yapılmıştır.⁸³

" وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ " ⁸⁵, " وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ " ⁸⁴ tıpkı " إِذَا يَسْرُ " ifadesi, "geçtiği zaman" anlamına gelip, tıpkı ayetlerinin ifade ettiği anlamları gibidir. Gecelerin "serâ"sı ile ifade edilen, gelip gitmesi, bitmesi, sona ermesidir. Yahut da bu ifade, " وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرُ " gece yürüme" anlamındadır. Katâde buna, Gelip ikbal ettiği zaman... Manasını vermiştir.⁸⁶

2. " إِذَا " Allâme Teftazânî, Telvîh eserinde açıkladığı üzere "Gece"den bedeldir. Onun zarf olmadığını söylemekte de sakınca yoktur. Veya mukadder bir muzâfın zarfıdır ve o, " العظمة azâmet " tir.
3. " اللَّيْلِ " gece ile murad olan, gecenin cinsidir.
4. İkrime (r.a.) " اللَّيْلِ " gece ile murad olunan, Kurban bayramı gecesidir demiştir. O gece hacılar Arafat vakfesinden sonra Müzdelife'ye topluca giderler.

"Gelip geçen geceye yemin olsun ki وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرُ " âyetinde ifade edilen " gece'den اللَّيْلِ " hedeflenen İkrime'nin (r.a.) ifadesine binaen, Müzdelife gecesidir. Çünkü hacılar o gece akşam ile yatsıyı cemederek kırlarlar.⁸⁷

5. Âlûsî'nin burada daha çok detaya girdiği konu, "يَسْرُ" kelimesinin sonundaki "ي" harfinin, Cumhur'a göre vasl ve vakf, her iki halde de düşmesiyle ilgilidir.
6. Ebu Dînar el-Arabî " وَالْفَجْرِ , وَالْوُثْرِ , يَسْرُ " üçünü de fiil ya da " ال " takılı bile olsalar, tenvinli okumuştur. Bu tenvin terennüm tenvini olarak adlandırılır. İsimle özelleşen tenvinin bölümlerinin hilâfına, nûn yazılması zannıma ağır gelmektedir.⁸⁸

"Yesr يَسْرُ": aslı يَسْرِي 'dir. Fâsıla için "ي" düşürülerek "ر" nın kesresiyle yetinilmiştir, yani cezm edilmemiştir. Bundan dolayı Nâfi, Ebu Amr kıraatlerinde sadece vasl yapıp geçilirken, İbn-i Kesîr ve Yak'ûb kıraatlerinde vakf halinde de, vasl halinde de "ي" ile okunur. İsrânın manası gece yürüyüşüdür.⁸⁹

Zeccâc, "يَسْرِي" yi okuduğunda, "ي"lı olarak, "إِذَا يَسْرِي" olarak okunur demiştir. Buna rağmen "ي" nın hazfını tercih ederek, doğru olarak bunu tercih etmiştir. "ي" harfinin hazfının doğru olmasının sebebi fasıla harfi olmasından ve fasıla harflerinin de hazfının doğru olduğunu söylemiştir. Ferrâ da, bu görüşü destekleyerek Arapların "ي" harfini hazfederek, öncesinin esresiyle okurlar demiştir.⁹⁰

Allahü Teâlâ (c.c.), yukarıdaki âyetlerde hac ya da namaz ibadeti gibi bazı ibadetlere taallûk eden manalara yahut o ibadetlerin yapıldığı zamanlara kasem etmiştir. Ettiği bu yeminlerin ardına da kendine isyan eden ve azgınlık yapan kavimleri ezici bir üslûp

⁸³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 154

⁸⁴ Müddessîr, 74/33.

⁸⁵ Tekvir, 81/17.

⁸⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 118.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Karakaya Hasan, Aytekin Kerim, IX, 105.

⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 154-155.

⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, IX, 183., Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 155.

⁹⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 118.

kullanarak, başlarına gelenleri anlatarak zikretmiştir. Bursevî, çıkan geceyi, bedenden çıkan ruha benzeterek açıklamış ve ayrıyeten bu gecenin, mi'rac gecesini anlamı ifade etmesi görüşü ile Âlûsî'de yer almayan açıklamalara yer vermiştir. Âlûsî, daha çok kelimenin anlamı hakkındaki bilgilere temas ederek, izafet takdiri ile gecenin azametine işaret etmiştir. Ayetin sonu ve okunuşu hakkında çeşitli rivayetler getirmiştir.

2.1.5. Akıl sahipleri için yeminlerin azameti

هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ (٥)

5.(Şüphesiz) bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır.

Bursevî, bu ayetin tefsirini;

1. Burada üzerlerine kasem edilen şeylerin değerleri yüceltme ve yemin edilen şeylerin şanlarını ve şereflerini yükseltmek anlamı vardır.
2. Onların, akıl sahipleri indinde, kıymetlerini büyütmeye değer şeyler olduklarını güçlendirmek ifadesi vardır.
3. O şeylerin üzerlerine yemin etmenin önemle, bir yemin olduğuna dair dikkati celp etmek vardır.
4. Aynı şekilde bu edilen yeminin verilecek haberin değerine binaen onu güçlendirmeye hak eden bir yemin olduğunun ifadesi de vardır
5. Hıcr, akıl anlamındadır. Çünkü akıl, insanı hıcr eder, alıkoyar. Akla, akıl ve nühye ifadelerinin kullanıldığı gibi, sıkıca tutmak anlamında kullanılan ihşa kökünden türeyen hasah manası da söylenebilir. Ferrâ derki: "Kişi nefsinin kötülüklerden koruduğunda O kişiye hıcr sahibidir" denir. Hıcr kelimesinin sonunda gelen tenvin ta'zim içindir. Hikmet ehlinin ifadesine göre; Kalp için akıl ne anlam ifade ediyorsa beden için de ruh aynı anlamı ifade eder, akli olmayan kalplerin tümü hayvanların kalbi gibidir ifadesini kullanarak ⁹¹ açıklamalarını tamamlamıştır.

Âlûsî de, “هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ”;

Bu ayette, hakkında kasem edilen şeylerin büyüklüğünün tespit edilmesi ve üzerlerine kasem edilen şeylerin de bu yemine layık olan şeyler olmalarının onayı vardır, diyerek bu ayetin tefsirine, Bursevî ile örtüşen bir ifadeyle başlamaktadır. Çünkü:

1. Bu ayette getirilen yemin ifadeleri ile haklarında kasem edilen şeylerin, kinaye vasıtasıyla desteklenmesi ve değerlerinin yüceltilmesine temas edilmiştir.
2. İbn Enbari, Mukatil'den rivayetle ayetteki "hel هل", "inne إن" manasındadır. Fakat bu görüş batıldır. Çünkü böyle olunca, tekit sadece yemine ait olup, üzerine yemin edilen şeyin ifadesi görünmemektedir.
3. Kendisi ile yemin edilen şey, büyüklüğü ve yüceliği hak eder. Bunun tercih sebebi ise gerçeğin kavranması içindir. Nasıl ki, iddia ettiği şey hakkında konuşan biri, işareti açık olan delilini söyledikten sonra bu, söylediğimiz şeye delil oldumu demesi gibidir. Veya yine akıl sahibi kişilerin üzerlerine bu şekilde yemin edilen

⁹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 24.

şeyleri desteklemelerinin onayı da caizdir. Muhtemelen birincisi daha açıktır. جُرّ akıl anlamında kullanılmıştır. Çünkü sahibini engellemektedir, korumaktadır. Yani onu dengesiz davranmaktan korur. Üzerine kasem edilen şey burada hazf olunmuştur.⁹²

Allahü Teâlâ'nın (c.c.), bu ayette getirmiş olduğu istifham eki (soru) anlamında olup, bu istifham ile ise vurgu anlamı arzulanmıştır. Aynı, çok sağlam bir delil getirip, sonra da, "Söylediğim bu şeyde bir delil yok mu?" diyen birinin buradaki konuşmasına benzer. Anlayış, akıl ve vicdan sahibi olan bütün herkes, Allahü Teâlâ'nın (c.c.) üzerlerine kasem ettiği bu şeylerde bir takım gariplikler ve enteresan durumlar bulunduğunun farkına varır. Tevhîd ve rubûbiyyet ile alakalı delillerin içinde ifade edildiğini, dolayısıyla da bu şeylerin, Hâlîka işaret ettikleri için, üzerlerine yemin edilmeyi hakeden şeyler olduğunu bilerek vâkıf olur.⁹³

Eşyaya yemin edilmesinde akıl edenler için, kabul etmelerine vesile olan bir yemin var mı? Sanki şöyle demiştir: Bu, akıl sahipleri için büyük bir kasemdir. Akıllı olan kişi, Yüce Allah'ın (c.c.) yemin ettiği bu şeylerde, Onun vahdaniyetine, eşsiz kudretine delil ifadesi olduğunun farkına varır. Burada, yeminin cevabı hazfedilmiştir "elbette azap olunacaksınız ey kâfirler"⁹⁴ anlamındadır.

İki tefsirde de bu ayet için birbirine yakın açıklamalar yapılmıştır. Yorumlar yemin edilen şeyin şanını ve azametini yükselterek hakikatının kavranmasına yardımcı olmaktadır, şeklindedir.

2.2. Peygamberleri Yalanlayan Geçmiş Sapkın Kavimler ve Kıssaları (6-14. Ayetler)

2.2.1. Suçluların akıbeti

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (٦)

6. (Ey Muhammed! s.a.v) Rabb'inin, (Hz.Hûd'un (a.s.) kavmi) Âd'e, ne yaptığını görmedin mi?

Bursevî, bu ayet için;

1. Bu ayette Yüce Allah (c.c.) Resûlüne, Ya Muhammed! (s.a.v.) sen sanki görmüş gibi bilmedin mi? Yani sen Allahü Teâlâ'nın (c.c.) sana bildirmesiyle ve güçlü bilgilerle Rabb'inin sapkınlık yapan kavimlerden Âd kavmi ve onun benzerlerine nasıl azap yağdırdığını bildin. İşte Rabb'in yine, senin kavminin kâfirlerine de Allah'ı (c.c.) inkâr edip azap gerektiren isyanları, küfürleri ve azgınlıkları sebebiyle, isyanda onlar gibi davrandıkları için azap edecektir.⁹⁵
2. Yüce Allah (c.c.) burada, Âd ifadesi ile Hz.Nuh'un (a.s.) oğlu Sam oğlu İrem oğlu Avs oğlu Âd'ın çocukları murad etmiştir. Onlar Hz.Hûd'un (a.s.) kavmi idiler. Haşimoğullarına Haşim, Temîmoğullarına Temîm denildiği gibi, o kavimler de

⁹² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 155.

⁹³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 119.

⁹⁴ Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 491; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 155.

⁹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 24.

babalarının ismiyle isimlendirilmişlerdir. O halde Âd, Âd'a bağlı kabilenin ismidir. Önce gelenlerine Âd'ul-ûla (ilkler) sonra gelenlerine Âd'ul-ahîra (son gelenler) denilmiştir⁹⁶ açıklamalarında bulunarak bu ayetin tefsirini tamamlamıştır.

Âlûsî; Bu ayet, { أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ } Hz. Peygamber 'in (s.a.v.) Hz.Hûd'un (a.s.) kavmi olan Âd halkından, müşrik olanların yapmış oldukları azgınlık ve fesattan dolayı, çekmiş olduğu azap hakkında bilgisi olduğuna delil göstermektedir;

1. Bu ayetteki mahzûfa, bir önceki Gaşiye sûresindeki “ إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ , ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ” ayetlerinin işaret ettiği açıktır. Buradaki mana, "Onların dönüşü bize ve hesapları da bizim üzerimizdir" şeklindedir.
2. İbn Mes'ud (r.a.) burada " وَالْفُجْر " ile "Rabb'inin şüphesiz gözlemleyici " olduğuna yemin vardır olarak rivayet etmiştir.
3. Âd ile murad olunan, Âd b. Âs b. İrem b. Sâ'm b. Nuh (a.s.)'ın çocuklarıdır. Hz.Hûd'un (a.s.) kavmi, Haşimoğulları'nın adlandırıldığı gibi, babalarının adı ile adlandırılmışlardır. Babanın isminin soyu üzere kullanılması yaygındır.
4. Kavmin ilklerine birinci Âd, sonradan gelenlerine ise son Âd denmiştir. Kur'an'da Âd kavmi hakkında gelen bilgiler, Ahkaf Sûresinde gelen bilgi haricinde ilkleri için söylenmiştir.
5. Onlara, yine yaygın olan dedelerinin ismi ile isimlendirilerek İrem halkı denilir. Dedelerinin ismi ile Rabb'inin Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi? Yani Bilmedin mi ey Muhammed!⁹⁷

Âd eski Arap kabilelerinden biridir. Âd b. İvad b. İrem b. Sam b. Nuh'un (a.s.) çocuklarıdır. Hz.Hûd'un (a.s.) kavmidirler. Babalarının adı ile anıldılar. Haşim oğullarının anıldığı gibidir. Âd, İrem olarak lâkaplandırılmıştı.⁹⁸

Ayetteki, "Görmedin mi?" ifadesiyle ilgili iki sorun karşımıza çıkar.

İlki, ayette gelen " أَلَمْ تَرَ " hitabının manası "bilmiyor musun?" manasındadır. Çünkü bu özellikler, Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in mantıken görmüş olmasının düşünülmesi imkânı bulunmayan şeylerdendir. Ayette, " bilme" anlamında "görme" ifadesini kullanmak tercih edilmiştir. Çünkü önceki ayetlerde haklarında bilgi verilen Âd, Semûd ve Firavun ile ilgili gelen rivayetler kesinliği tartışılmayan yollarla ulaşmışlardı. Çünkü Âd ve Semûd kavimleri Arap beldelerinde hayatlarını idame etmişlerdi. Firavun'un yaşadığı ülke de, Arap beldelerinin hemen yanı başında ona bitişik, çok yakın idi. Bilinir ki, tevatür ile ulaşan haberler kesinliği hakkında tartışma olamayan, zarûriyet ifade eden, kesin bilgi anlamını ifade ederler. Kesin olan bilgi de, güç, kuvvet, şeffaflık ve şüpheden uzak olma, yönünden "görme"ye benzer denilmesi uygundur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "bilmiyor musun" ifadesini "elbette biliyorsun" anlamında, "görmedin mi?" buyurmuştur.

⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 26.

⁹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 156.

⁹⁸ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 491.

İkincisi; sesleniş "Görmedin mi?" suali, her ne kadar görünürde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sesleniş hitabı gibi görünüyorsa de, bunu duyan, bilen bütün herkesi kapsayan genel bir sesleniştir.⁹⁹

Âlûsî ve Bursevî bu ayeti açıklamalarında, Âd kavmi hakkında bilgi vermektedirler. İki müfessir de onların kim olduğunu nesep zincirlerini belirterek açıklamışlardır. Âd halkı, İrem'in torunlarıdır ve soyun dedeye nisbet edilerek, İrem kavmi olarak kullanılmış olması toplumda yaygın bir davranıştı. Yine ikisi de ayetteki seslenişin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yapıldığına ve görmedin mi olarak sorunun, bilmedin mi istifham takrîri¹⁰⁰ manasıyla, Rabb'inin bildirmesiyle kesin olarak bildiri manasındadır demişlerdir.

2.2.2. Sütunlar sahibi irem

إِرِمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (۷)

7.Sütunlarla dolu İrem'e,

Bursevî bu ayeti tefsirinde;

1. İrem kelimesi için, Âd kavmini açıklayan bir atıftır der. Kelimenin başındaki "İrem oğulları veya İrem halkı" ifadeleri gizlidir. İrem, onların hayatlarını sürdürdükleri şehrin veya bölgenin ismidir. Onların meskenleri Umman ile Hadramut arasında yer alan kum tepelerinin var olduğu bir çölde idi. Müfredât'ta¹⁰¹ denilmiştir: İrem, taştan yapılma işaret anlamına gelir. "Direkleri olan İrem" sözü, minare, kabir ve benzeri yüksek, süslü direkler manasındadır. Yukarıda geçtiği gibi işaretlerin sahibi manasına gelen bir de muzâf hazfedilmiştir.
2. Zâtül-imâd, boyları direk gibi uzun boylu İremliler veya çadır ve direk sahibi İremliler demektir. İrem milleti, çadırlarda ve otlaklarda yaşayan göçebe halktır. Otlar kuruyunca ve rüzgârlar başlayınca, çadırlarını kaldırıp evlerine dönerlerdi.
3. Veya Zâtül-imâd, "Yüksek bina sâhibi İremliler" demektir. Bu halk, hakikatte taş direkler üstüne kurulmuş yüksek binalarda yaşarlardı. Taş direkleri süsleyip dikerler, üzerlerine uzaklardan görünen köşklerini yaparlardı.
4. Veya Zâtül-imâd, "Sütun sahibi İremliler" demektir. Çünkü İremlilerin şehirleri sütunların üzerine yükselmiş binalardan oluşmaktaydı. Bu durumda İrem yaşadıkları beldelerin isimleriydi.
5. Süheylî¹⁰² dedi ki: "Direkleri olan, İrem şehri"nden murad, Ceyrun bin Sa'd bin İrem'dir ve Dimeşk şehrini, mermer direkler üzerine kuran odur. Âyeti kerîmedeki direklerden murad, Dimeşk şehrindeki evlerin, üzerine yapıldığı direklerdir,¹⁰³ ifadesiyle Bursevî, ayetin en doğru tefsiri budur diyerek açıklamalarını tamamlamıştır.

⁹⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 121.

¹⁰⁰ Dağdeviren, Alican, *Kur'ânî Anlatımda İstifham Hemzesi*, Usûl İslam Araştırmaları, 27/2017, s. 49 -72.

¹⁰¹ "El- Müfredât", Râgıp El-İsfahânî'nin (ö.V./XI. yy ilk yarısı) Kur'an'daki garib kelimelere dair sözlüğüdür. (bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Müellif: Ömer Kara, c.31, s.504-505)

¹⁰² Abdurrahman b. Abdullah Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî. *er-Ravzû'l-ünîf* adlı eseriyle tanınan âlim. (bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Müellif: M.Sabri Küçükbaşçı, c.38, s.30-32)

¹⁰³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 27.

Taberî; Allahü Teâlâ, Âd kavmini "Sütunlar sahibi" özelliği ile vasıflandırmıştır diyerek, bu sıfattan neyin ifade edildiği konusunda müfessirlerin getirmiş olduğu açıklamaları şöyle özetlemiştir:

- ✓ Abdullah b. Abbas ve Mücahit'ten (r.a.m.) nakledilen bir görüşe göre bu sıfattan amaçlanan, Âd kavmine müntesip olan insanların boylarının uzun olmalarıdır. Yani Âd kavmine mensup olan insanların boyları sütunlar gibi uzun imiş ifadesi kullanılır.
- ✓ Katâde ve Mücahid'den (r.a.m) nakledilen başka bir görüşe göre bu sıfat ile özelleştirmedeki amaç, Âd kavminin yerleşik bir hayatlarının olmadığı, göçebe bir hayat sürdürerek yaşadıklarını ve sütunlar benzer direkler dikerek çadırlar kurmuş olmaları nedeniyledir.
- ✓ Zira Âd kavminin, bitki örtüsü yeşil otlaklar olan sulu yerlere, yani suyu bol olan bölgelere göç ederek, yaşamlarını bu şekilde idame ettirdikleri nakledilmektedir.
- ✓ İbn Zeyd'den nakledilen başka bir görüşe göre de bu özellikten hedef, Âd kavminin, büyük sütunlara sahip bir bina yapmalarıdır. İbn Zeyd diyor ki: "Bunlar Ahkaf (Yemen) bölgesinde hayatlarını idame ettirirken bu yüksek devasa binayı yapmışlardı. Öyle ki onların yaptıkları bu bina gibi bir bina yeryüzünde mevcut değildi."
- ✓ Dehhâk ise "Âd kavminin bu şekilde nitelendirilmelerinin nedeni onların, güçlü ve kuvvetli olmaları sebebiyledir" demiştir.¹⁰⁴

Âlûsî { إِرَمَ ذَاتَ الْعِمَادِ } tefsirinde,

1. " إِرَم "; Âd'ın atfı beyanıdır diyerek bu ayeti açıklamaya başlamıştır. Yani onların Âd'ın önce gelenleri, ilkleri olduğunun ilânı vardır. "إِرَم" bedel olması da mümkündür. Kabile ismi olması itibarı ile müennestir. Alem olması itibarı ile gayru munsarîf yani, esre hareke almayan bir kelimedir. Kabile ismi olması yönüyle de sarftan yasaklanır. Âd'ın sarf olunması ise muntaka olması itibarı iledir.

Taberî; Ayette zikredilen İrem " إِرَم " kelimesini, müfessirler çeşitli şekillerde izah eder diyerek getirdiği açıklamalarında;

- ✓ Bazılarına göre İrem " إِرَم " bir şehrin adıdır. Muhammed b. Ka'b el-Kurezî bu şehir İskenderiye şehridir demiştir.
- ✓ Ebu Said el-Makbûrî, Said b. el-Müseyyeb ve İkrime'ye (r.a.m.) göre ise buranın Şam şehri olduğunu söylerler. O zaman bu ifadeye göre âyetin anlamı "Ey Muhammed, Rabb'inin İrem şehrinde yaşayan Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi?" şeklindedir.
- ✓ Bazı müfessirler de İrem " إِرَم " kelimesi ile bir ümmetin adı ifade edilmektedir derler. Mücahit (r.a.) bu görüşü benimseyenlerdendir. Buna göre bu âyetin manası, "Ey Muhammed (s.a.v.), Rabb'inin İrem şehrinde yaşayan Âd ümmetine ne yaptığını görmedin mi?" şeklindedir.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 106.

- ✓ Diğer bazı müfessirlere göre İrem "إِرَم", eski anlamında kullanılan bir sıfattır. Ayet, ilk Âd kavminden olanlardan bahsetmektedir. Bu görüş de Mücahit'ten rivayet olunmuştur. Buna göre âyetin manası şu şekilde olur: "Ey Muhammed (s.a.v.), Rabb'inin, eski Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi?" şeklindedir.
 - ✓ Yine bazı müfessirler de, İrem "إِرَم", Âd kavminden bir kabile için kullanıldığını ifade eder demişlerdir.
 - ✓ Katâde, İrem'in, Âd'ın dedesi olduğunu söylemektedir. Yine diğer bir kısım müfessirler de, İrem "إِرَم" kelimesinin bir sıfat olduğunu, anlamının da "Helak olan" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre de âyetin anlamı: "Ya Muhammed (s.a.v.), Rabb'inin, helâk olan Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi?" ifadesi iledir. Bu açıklama, Abdullah b. Abbas ve Dehhâk'tan (r.a.m.) nakledilmiştir¹⁰⁵ diyerek açıklamalarını tamamlamıştır.
- 2- Bazıları muzâf takdir ederek, "İrem'in kabilesi" anlamı vermişlerdir. İrem kelimesi, ister kabile adı, ister bir yer adı olsun, hem marife, hem müennes olduğu için, gayr-u munsarıftır, yani sarftan yasaklıdır. Bazıları onu, çocuklarının çocukları, torunlar oluşu yönüyle dedelerinin ismi söyleminde, o zaman sarftan yasaklı olma nedeni hâsıl olmaz demişlerdir. Bunun nedeni onu, annelerinin ismi olmasına dayandırmalarıdır. Fakat Beyzavi'de bazı büyüklerin yorumlarında, her iki şekilde de, yani kabile ismi olması yahut acem ve alem oluşu hasebiyle dedeleri için olması, her iki özellikte Âd'da aynen mevcuttur. Fakat ortası sakın, sülâsi olması yönüyle her iki açıdan, yani sarftan yasaklı olması ve olmaması mümkündür demiştir.

İrem "إِرَم" kelimesinin i'rab bakımından iki izah şekli vardır: Eğer onu, kabile ismi olduğunu dersek "Âd" kelimesinin Ūlâ yani ilk gelenler olduğunu anlatmak için gelmiş olur deriz. Eğer bu ifadeyi Âd kavminin şehirleri yahut alametlerinin ismi sayarsak da o zaman, "İrem'e ehl-i Âd ارم اهل عاد" takdirinde olmuş olur ve sonra da muzâf olan, "اهل" kelimesi hazfedilmiş, muzâfun ileyh olan İrem "ارم", onun yerine geçmiş olur. "Köyün ahalisine sor اهل القرية" anlamında, "Köye sor اِسْأَلِ القرية" ifadesinde olduğu gibi...¹⁰⁶

- 3- Bazıları muzâf takdir ederek "سَبْطُ إِرَم" yani İrem'in torunları şeklinde okumuşlardır. Mücahit, Katâde ve İbn İshak, muzaaf takdir etmeye ihtiyaç yoktur demişlerdir.
- 4- "ذَاتُ الْعِمَاد", İrem'in sıfatıdır ve murad olunan anlam, uzun sütunlarına teşbîhen boylarının uzunluğudur. Uzun boylu adama payandalı adam dendiği gibi. Onların birinin on iki arşın ve daha uzun olduğu bilinmiştir.
- 5- Ondandır murad olunan, çadır ve sütun sahibi kimseler oluşlarıdır. Baharda giderler, bitkiler yeşerdiğinde evlerine dönerlerdi. Çadırlarda oturan bedevîler olduğu da söylenmiştir diyen birden fazla kişi vardır.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 105-107.

¹⁰⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 122.

- 6- Ondan murad mertebe, vakar sahibi, sebatkâr ve uzun ömürlü oldukları da denilmiştir. Bunların hepsi istiare yaparak anlam vermektir.¹⁰⁷

Bursevî'nin ve Âlûsî'nin, bu ayetin tefsirinde de yaklaşımları ve ortak noktaları çoktur. Misalen her iki müfessirimiz de İrem'e, Âd'ın atfı manası vermişler ve yine direk, uzun sütun sahibi, çadır sahibi, uzun boylu insanlardan oluşan kabile anlamları ile açıklamalarda bulunmuşlardır. Bursevî'de göze çarpan farklı bir yaklaşım İrem ile murad olunan Ceyrun bin Sa'd bin İremdir açıklamasıdır. Şehri kuran kişinin o olması hasebiyle bu manayı verdiğini söylemiş olması muhtemeldir. Ayetteki İrem'den muradı Dimeşk şehri olarak tercih ettiğini belirterek, bu şehri direkler üzerine kuran Ceyrun'dur görüşünü benimsemiştir. Âlûsî'nin ise, yine gramer ayrıcalıklı yorumları göze çarpmaktadır. Yine izafet takdirleri ile yaptığı alışlagelmiş açıklamalarını bu ayette de yapmış ve muzâf takdiri ile verilen anlamlardan bahsetmiştir. Bir de vakar sahibi anlamı ile Bursevî'den farklı verdiği ifadesi de vardır.

2.2.3. Eşsiz bir belde

الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ (٨)

8.Şehirler içinde benzeri kurulmamış olan,

Bursevî Tefsirinde;

1. Vücutlarının iriliği ve güç bakımından yeryüzünde onların benzerleri yaratılmamıştı. Boyları dört yüz arşın civarı idi. Onlardan biri, koca bir kayayı kucağına alabilir ve o kayayı bir topluluğun üzerine atarak onları yok ederdi. Bu sebeple: "Bizden daha kuvvetli kim var"¹⁰⁸ derlerdi, açıklamasına yer vererek devamında şöyle etti;
2. Ayetin tefsirinde, halk arasında meşhur hikâyelere yer vererek tefsirine devam etmiş ve İrem şehrinin hikâyesini anlatırken Anka kuşundan bahisle, Çin adalarında bulunduğunu, bir kanadının on bin kulaç büyüklüğünde olduğunu, ev büyüklüğünde bir taşı taşıyabilecek güce sahip olup, gemilerin üstüne atabileceğinden bahsetmiştir.
3. Dünya üzerinde onların beldelerine benzer belde yaratılmamıştı açıklamasında burada gelen zamir, şehrin ismi olup, şehre raci olduğu ifade edilmektedir, der.

Bursevî, tefsirinde Kûtü'l-Kulûb'ta geçen rivayetlerden de alıntı yaparken, onların benzerlerinin yaratılmamış olması ile, zînette benzerlerinin olmadığına kastedilmiş olması caizdir diyerek, en azından burada ifade edilen onların bedenlerinin, cüsselerinin büyüklüğü, azametidir. Kûtü'l-Kulûb'un bazı nüshalarında ayetin anlamının Yemen şehirlerinde benzerlerinin yaratılmamış olduğudur ifadesi yer almaktadır¹⁰⁹ diyerek, bu ayet hakkındaki açıklamalarını tamamlamaktadır.

¹⁰⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 156.

¹⁰⁸ Fussilet, 41/15.

¹⁰⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 27.

Âlûsî tefsirinde "مِثْلُهَا" kelimesi hakkında;

1. "إِرمَ" İrem halkının başka bir sıfatı olduğunu söyleyip, anlamı " Dünya şehirlerinde güç, beden büyüklüğü ve azameti bakımından, onların eşi ve benzeri yaratılmamıştır" olarak mana verir.
2. "إِرمَ" İrem onların beldelerinin adıdır.

"مِثْلُهَا", ifadesindeki zamir, sahih olan görüşe göre, kabileye rücu etmektedir. Yani onların zamanında, şehirler arasında Âd kavmine benzeyen bir kavim yaratılmamıştır. Buradaki zamir, İbn Zeyd'in (r.a.) ifade ettiği gibi, yüksek oluşundan ötürü direkleri ifade etmemektedir. Ama eğer maksat o olsa idi: "Şehirlerde benzeri yapılmamış olan", derdi. Zira "Şehirler içinde onun eşi benzeri yaratılmamıştı" buyurulmuştur.¹¹⁰

3. Muhammed b. Ka'b, bu şehir İskenderiye'dir der.
4. İbn Müseyyeb ve Makberî bu beldenin Dimeşk olduğunu söyler.
5. Yahut Umman ve Hadramevt¹¹¹ arasında kalan topraklardır. "Orası kum ve kum tepelerinin olduğu yerdir."¹¹² "وَإِذْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ" Âd milletinin kardeşi Hz.Hûd'u (a.s.) hatırla. Ahkaf bölgesindeki milletini uyarmış." Bununla yukarda geçen İskenderiye, Dimeşk, olamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü o iki şehir Ahkaf bölgesi şehirlerinden değildir.
6. Çoğunluğun görüşü, Yemen toprağında büyük bir şehir olduğu üzeredir ve iki özelliğin şehre ait olarak mana, dünya şehirlerinde yüksek sütunları olan evlere sahip, evlerinin ve bahçelerinin genişliğinin ve güzelliğinin, eşi benzeri yaratılmamış demektir.

Âyette, Âd kavminin benzerinin ve onlara benzeyenlerin, diğer şehirlerde halk edilmediği söylenmiştir. Çünkü Âd kavminin fertleri, çok güçlü, iri yapılı ve sert tabiatlı bir kavim idiler. Onların boylarının oniki arşın olduğunu söyleyen rivayetler gelmiştir. İbn Zeyd'den (r.a.) gelen rivayete göre, söylenilen bu niteliğin direklerle ait olduğu, çünkü Âd kavminin direklerle dayalı olarak yaptıkları yapının eşi ve benzerinin henüz kimse tarafından inşa edilmemiş olduğunu söylemişlerdir. Taberî bu yönelişi, ifadedeki gramer kurallarına uygun olmadığı iddiasıyla kabul etmeyip reddetmiştir. Ayrıca Âd kavminin beldelerinin, daha önce söylendiği gibi İskenderiye ve Şam beldeleri olmadığı, aksine Yemen ülkesindeki Ahkaf bölgesi olduğudur. Bunun, "Ey Muhammed (s.a.v.), Âd'ın kardeşi Hûd'u hatırla"¹¹³ kendisinden önce ve sonra birçok uyarıcı elçiler gelip geçmiş olan Hz.Hûd (a.s.), bir zaman Ahkaf bölgesinde oturan kavmini şöyle uyarmıştı; "Sadece, Allah'a (c.c.) ibadet edin. Ben sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum"¹¹⁴ âyetinde açık bir şekilde ifade edildiğini söylemiştir.¹¹⁵

¹¹⁰ İbn-i Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'an-il Azîm*, Dâr el-Hadîs, IV/508.

¹¹¹ Hicaz yarımadasında Yemen'in güneyinde bir bölgedir. Hadramevt ve Hadramût olarak da söylenmektedir.

¹¹² Ahkaf, 46/21.

¹¹³ Ahkaf, 46/21.

¹¹⁴ Hud, 11/3.

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 107.

7. Rivayet olunur ki Âd'ın, Şeddâd ile Şedîd adında iki oğlu vardı ve hükümdarlık yaparlarken halka zulmetmişlerdi. Şedîd öldüğünde yönetim artık Şeddâd'a kalınca, Şeddâd dünyaya tek başına hükmetti. Krallar ona teslim oldular. Şeddâd o krallardan Cennet'i işitti. Onun benzerini yapacağım diyerek, Adn çöllerinin bir bölümünde, üç yüz yılda İrem'i inşa ettiğinde yaşı dokuz yüz idi. İrem şehrinin sarayları altın ve gümüşten, sütunları yakuttan olup, şehirde birçok bitki türlerinden bulunur ve sürekli akan nehirleri vardı. Şehir tamamlandığında halkıyla oraya doğru yola çıktı fakat şehre bir günlük mesafe kaldığında Allahü Teâlâ (c.c.) gökten bir çığlık gönderdi ve helâk oldular. Âlûsî bu rivayeti zikrettikten sonra, Hafız İbn Hacer, bu rivayetin uydurma olduğu söylemiştir der.
8. Mücahit'den rivayet olunduğuna göre " إِرْمٌ: مصدر أَرَمَ يَأْرَمُ إِذَا هَلَكَ " yok olmak çürümek anlamında masdardır. "إِرْمٌ" yokolmak anlamındadır, mansubtur ve "ذات" a muzâftır. Onunla murad olunan şehir olmakla beraber "التي" sütun sahiplerinin sıfatıdır. Sanki mana, " Şehirlerde benzeri yaratılmamış sütun sahiplerinin helâkı gibi, Rabb'inin Âd'ı nasıl helâk ettiğini görmedinmi"dir. Âlûsî bunun için, manaya yakın olmayan tuhaf bir ifadedir demiştir. Devamında kıraat farklılıklarına yer vermiştir. Mesela Hasan, "بعد إِرْمٍ" olarak izafet ile okumuştur. İbn Zübeyr de aynı şekilde izafet ile fakat " أَرَمٌ " elif'in fethası ve râ'nın kesrası ile okumuştur. Bunun Medine'de bir lehçe olmasından başka bir şey olmadığı söylenmiştir.¹¹⁶

Yukarıdaki kıssanın anlatılmasındaki amaç, kâfirleri imana yönlendirmeye çalışarak, onları inkârdan menedip caydırmaya çalışmaktır. Çünkü Yüce Allah (c.c.) onları, hakka karşı olan bu tutumları, inkârları, küfürde inatlarından ve peygamberlerine karşı gelip yalanlamalarından dolayı, kendisine itaat etmeyen, isyan eden, azgınlık yapan kimseleri, işte bu şekilde bir azapla helak ettiğini açıklamaktadır. "Ey Mekke kâfirleri (öncekilere nispetle) siz daha zayıf, zavallı ve güçsüz olduğunuza rağmen, küfrünüzü ve inkârınızı devam ettirmeniz halinde, böylesi şeyler, belâlar sizin de başınıza gelecektir. Sizin daha fazla tedirgin olmanız gerekir" demek istemiştir.¹¹⁷

Her iki müfessirin de buluştukları, ittifak ettikleri noktalar, "eşi benzeri مِثْلُهَا" ifadesi ile murad olunanın vücut ve beden azametleri benzeri kimsenin yaratılmamış olduğu yaklaşımıdır. Yine buradaki zamirin şehre rücu ettiği açıklaması ikisinde de geçmektedir. Fakat Âlûsî, farklı rivayetlerle şehrin İskenderiye ve Hadramevt olduğunu açıklamalarında yer verir. Bursevî ayeti açıklamasında Anka kuşu ve yine İrem şehrini anlatan iki kıssa'ya yer vermiştir. Âlûsî, Âd'ın iki oğlu Şeddâd ve Şedîd hakkındaki kıssayı anlatmış fakat rivayetin zayıf olduğu açıklamasına yer verdiği bu kıssanın tefsirine, Bursevî'nin tefsirinde değinilmemiştir. Âlûsî kıraat ve anlam ve farklılıklarına kapsamlıca yer vermesi üslûbuyla bu ayette gözle görülür şekilde Bursevî'den ayrılmıştır.

¹¹⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 156.

¹¹⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 123.

2.2.4. Kayaları yontan semûd kavmi

وَتَمُودَ الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ (٩)

9. Vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semûd'a

Bursevî, bu ayetin tefsirinde;

1. "وَتَمُودَ" Semûd'un bir önceki ayette geçen Âd üzerine atfedildiğini söyleyerek açıklamaya başlamıştır. Semûd çok bilinen bir kabiledir. Cüdeys'in kardeşi olan dedeleri Semûd'un ismi ile isimlendirilmişlerdir. Bu iki kardeş Âbir'in, o İrem'in, o Sâ'm'ın, o da Hz.Nuh (a.s.)'ın oğludur. Semûd kabilesi halis Arap idiler. Hicaz ile Tebük ortatasında Hicr'de yaşarlardı. Alem oluşu ve müenneslikten ötürü gayr-i munsarif bir kelimedir. Ragıp, "Alem ve yabancı bir kelime oluşundan dolayı gayr-i munsariftir" demiştir. İbn Vesâb bölge olması itibarı ile onu sarfederek tenvin ile okumuştur. Âd kavmi gibi onlar da putlara taparlardı. Ve onlar Salih'in (as) kavmi idiler. Allahü Teâlâ:"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik"¹¹⁸ buyurmuştur.
2. "التمد" feûl vezninde olup bendi olmayan az miktarda suya denir.
3. Vadinin asıl manası, suyun akıp gittiği yatağı demektir. Bu sebeple iki dağ arasındaki aralığa vadi denir. Burada murâd olunan ise Şam cihetinden Medine-i şerîfe'nin yakınlarındaki, Vadi'l-kurâ'dır.
4. Bursevî, "الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ" "dağların kayalarını kestiler ve onların içine oydukları kayalardan evler yaptılar diyerek ayetin manasını açıklamaktadır. Allahü Teâlâ (c.c.) "Dağlardan evleri yontuyorsunuz buyurmuştur"¹¹⁹ kavliyle bu ayet hakkındaki yorumlarını sonlandırmıştır.¹²⁰

Âlûsî de ise { وَتَمُودَ الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ }

1. Dedeleri Semûd'un adıyla bilinen meşhur bir kabiledir. İkisi de Abir b. İrem b. Sâ'm b. Nuh (a.s.) oğludurlar.
2. Semûd'lular, Hicaz ve Tebük arasında Hicr diye bilinen yerde oturan, putlara tapan, Araplardı. Gayr-i munsarif oluşu müennes ve alem oluşundandır. İbn Vessâb, bir bölge manası verip tenvinli okuyarak sarf etmiştir. "التمد" feûl vezninden olup yatağı olmayan az bir miktar sudur denilmiştir. Râgıb, acem bir kelime olup, alem ve acemlikten ötürü gayr-i munsariftir demiştir.

Ayette bahsedilen Semûd, Hz. Salih'in (a.s.) kavmidir. Câbû "جَاءُوا" fiili kestiler demektir. Tefsir âlimleri dağları ilk yontup, bina yapanın Semûd kavmi olduğunu söylemişlerdir. Medayin'de binyediyüz kasaba vardı ve hepsini de kayalıkları oyarak yapmışlardı.¹²¹ Evlerden, konaklardan bir milyon yedi yüz bin adet yaptılar, hepsi de taşandı. Cenab-ı Hak (c.c.) "Dağlarda güvenilir evler yapıyorlardı"¹²² buyurmuştur. Onlar güçlü

¹¹⁸ Hûd, 11/61.

¹¹⁹ Şuara, 26/149.

¹²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 36.

¹²¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 157.

¹²² Hicr, 15/83.

olduklarından dolayı kocaman kayaları çıkarıyorlar, dağları deliyorlar, kendilerine ev yapıyorlardı.¹²³

Câbe ve cevbe "جَابَ وَ جَوَّبَ": Anlamı bir şeyi kesmek olup, buradaki ifade, "جَابَ" câbin kesilip oyulmasına benzer bir anlama işaret eder. Nitekim Arapça'da "Câbe, yecubu, cevben" olarak söylenir. Ferrâ, bu kullanıma ilaveten "Câbe, yecibu, ceyben" olarak söylenebileceği imkânı vardır der. Çünkü Arap dilinde, "Oraya tırmandım ve orasını oydu, kestim." manasında "Cubtu'l-bilâde cevben" denilir. İbn Abbas'da (r.a.) şöyle der: "Onlar, beldeleri oyuyor, orada evler, kavimler ve istedikleri her türlü binayı yapıyorlardı." Nitekim Cenâb-ı Hak da (c.c.) "Ve dağlardan evler oyuyorsunuz..."¹²⁴ Buyurmuştur. "Dağları, kayaları, yumuşak taşları, mermeri yontanların ilkinin Semûd kavmi olduğu ve bunların, bin yedi yüz şehir yaptıkları ve bunların hepsinin de taştan olduğu ileri sürülmüştür."¹²⁵

3. "الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ" yani, dağların kayalarını keserek, kayalardan oyduklarını, evleri olarak kullanmışlardır. İlk olarak taşları, kayaları ve mermerleri oyan semûd kavmidir, denilir. Doğru olduğuna inanmamamla birlikte, taşlar ile bin yedi yüz şehir inşa etmişlerdir.
4. "بِالْوَادِ" toplanan suların vadileridir. Harflerinin sonu "ي" ile de okundu." ب " zarflık içindir. Câr ve mecrûr "جَاءُوا" ile ya da mahzûf bir şeyle bağlantılıdır. Ne olursa olsun buradaki anlamı kesmektir¹²⁶ yorumları yapılmıştır.

El-Vadi'den maksat Vad'il-Kura'dır. Bunu Muhammed bin İshak söylemiştir. Ebu'l-Esad, Ebi Nedre'den (r.a.) rivayetinde: Resulullah (s.a.v.) Tebuk Gazvesi'nde Semûd vadisine geldi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir ata binmişti. Ashabına "Süratle yürüyün. Kesinlikle siz lanetlenmiş bir vadiye bulunuyorsunuz" dedi. Bazılarına göre el-Vadi, dağların arası demektir. Onlar dağlardan inip ev yapıyorlardı.¹²⁷ Cenâb-ı Hakk'ın (c.c.) "بِالْوَادِ" ifâdesine gelince, Mukâtil buna, "o beldelerin vadilerinde..." manasını vermiştir.¹²⁸

Yapılan açıklamalar doğrultusunda, iki tefsirde de Semûd kavminin Hıcr'de meskûn olduğu konusunda mutabık açıklamalar yapılmıştır. Aynı şekilde vadi'nin de Vadi'l kura olduğu iki tefsirde de geçmektedir. "جَاءُوا" kelimesiyle de kayaları oymaları ifadesinde hemfikirler. Âlûsî'de dikkat çeken ayrıcalık ise, Ragıp'tan nakille kelimenin acem bir kelime oluşundan ötürü gay-i munsarif bir kelime olduğu açıklamasıdır.

2.2.5. Kazıklar sahibi firavun

وَفِرْعَوْنُ ذِي الْأَوْتَادِ (١٠)

10.Kazıklar sahibi Firavun'a.

Bursevî Ayeti tefsirinde;

¹²³ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 626.

¹²⁴ Şuara, 26/149.

¹²⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 123.

¹²⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 158.

¹²⁷ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 627.

¹²⁸ Râzî, *a.g.e.*, s.123.

1. Yüce Allah (c.c.) bu ayette, Mekkeli müşriklere hitaben Hz.Musa'nın (a.s.) Firavun'una ne yaptı? Yani helâkleri ile alâkalı onların başlarına gelenler hakkında, sorusuyla tefsirine başlıyor. Velîd bin Mus'ab bin Reyyân bin Servân Ebü'l-Abbâs el-Kıbtî 'ye ne yaptı. Abbasilere mahsus küçük ekin ölçeklerini ona nisbet ederler. Firavun bir lâkaptır, ünvanıdır. Âyette tek başına söylenmesi ilâhlık iddia edecek derecede kibirli, enaniyet sahibi ve büyüklük iddasında en önde olmasından kaynaklanmaktadır.
2. Yüce Allah'ın (c.c.) bu ayette Firavun'a hitaben "Kazıklar sahibi" hitabıyla ayete başlamasının nedeni, Firavun'un ordusunun, askerlerinin adedinin, çadır sayısının ciddi anlamda çok olması sebebiyledir. Ordu ve askerler konaklamak için bir yere vardıklarında çadırlar kurup, aynen bugün de yapıldığı gibi çadırları uzun kazıklara, direklerle ipler ve halatlarla bağlıyorlardı.
3. Yahut Firavun'a "Kazıklar sahibi Firavun" olarak hitab edilmesinin nedeni, Firavun'un kazıklar kullanarak işkence yapması sebebiyledir. Keşfü'l-Esrâr'da denildi ki: Firavun, işkence yaptığı kişileri kazıklara bağlar, işkence etmek üzere yatırıp kazıklara bağladığı kişiyi, dört yerinden gerdirerek azap ederdi.
4. Bursevî, âyetin açıklamasının sonunda manevî işaretlere temas ederken, Âd ile insanoğlunun huyuna, Semûd ile şehvî kuvvete, Firavun ile ise hırs kuvvetine işaret ederken, insanın bu huylardan soyutlanması gerekir diyerek, âyetin açıklamasını sonlandırmıştır.¹²⁹

Âlûsî, { وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَارِ }

1. (Firavun), askerlerinin ve çadırlarının çokluğundan ötürü böyle (kazıklar sahibi) nitelenmiştir. Konakladıklarında, çadırlarına kazıklar çakarlardı.
2. Ya da O (Firavun), işkence ettiği kimseyi yere yatırarak dört kazıkla bağlayarak ona, yakma, darbetme ya da, dilediği farklı işkence metodları ile işkenceler yapardı.¹³⁰

Ebussuûd, ordularının ve konakladıklarında barınak olarak kullandıkları çadırlarının çok fazla olduğundan dolayı¹³¹ Yüce Allah'ın (c.c.) Firavun'u, "Kazıklar sahibi" olarak nitelediğini söylemiştir. Veyahut ta onun bu sıfatla nitelenmesinin nedeni işkencelerini kazıklarla yapmasından ötürüdür¹³² demektedir.

Kazıklar sahibi ifadesinin kullanılmasının nedeni, büyük ordular ve çok sayıda asker sahibi olmasından ötürüdür. Firavun, hâkimiyetini sahip olduğu ordularla muhafaza etmekteydi. İbn Abbas'dan (r.a.) gelen bir rivayette; Firavun kendine karşı gelenleri kazıklara bağlayarak işkence ederdi. Firavun işkence ettiklerini yatırıp kazıklara bağlayarak, onları

¹²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 38-39.

¹³⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 158.

¹³¹ Âlûsî, *a.e.*, XV, 158.

¹³² Ebussuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, V, 262; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Tefsirlerin Özü*, İstanbul: Çev.: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, 2016, VII, 306.

ölene kadar öyle tutardı. Hatta hanımı Âsiye ve Mâşita'yı da bu şekilde işkenceyle öldürmüştür.¹³³

Râzî; Yüce Allah'ın (c.c.), "O kazıklar sahibi Firavun'a" lâfızlarını kullanmasının nedenleri şu başlıklar altında izah edilebilir:

- ✓ Firavuna, kazıklı "ذِي الْأُوتَادِ" ifadesinin kullanılmasının sebebi, çok miktarda askeri olduğundan ve bir yerde durup yerleştiklerinde yine çok miktarda çadır kurmaları sebebiyledir.
- ✓ Zalim Firavun, insanları kazıklara bağlayarak ölene kadar onlara işkenceler yapardı. Rivayet edilirki yine karışı Âsiye'yi de kazıklara bağlayarak yere yatırdığı ve sıcak güneşin altında göğsüne taş koyarak işkence yaptığı bilinmektedir. Onun da Allah'a yakararak, "Ey Rabb'im, benim için katında cennette bir ev yap..." duasını yaptığını ve Allahü Teâlâ'nın da onun duasını kabul ederek Asiye'nin Cennet'teki hazırladığı sarayını genişçe hazırladığını, kendisinin de oradaki sarayına muttali olduğu söylenmiştir.
- ✓ Kazıklı "ذِي الْأُوتَادِ" ifadesinde, "melikleri, adamları, maiyyetinde bulunan" anlamı vardır. Zira bir şiirde " فِي ظِلِّ مَلِكٍ رَاسِخِ الْأُوتَادِ " "Adamları her tarafa kök salmış bir kralın himayesinde" anlamı vardır.
- ✓ İbn Abbas'dan (r.a.) gelen bir rivayette şöyle demiştir: "Bu kazıklar için oyun alanları da denilmiştir. Firavun'un kavmi ve askerleri bu kazıkların altında onun için oyun oynarlardı. Buralarda seyircilerin izleyebileceği tribünler bulunurdu (melâib)." Oyun alanı, stadyum anlamında kullanılmıştır.
- ✓ Râzî, ayetin ifade ettiği manayı genel olarak şöyle ele alabiliriz der; Burada bahsi geçen kelime hakkında tefsir yapılırken yüklenen anlamların tümünün muhtemel olduğunu söyleyebiliriz. Buradaki ifade, zalim Firavun'un anlatıldığı gibi çok güçlü ve kuvvetli bir kral olmasına rağmen, Yüce Allah'ın (c.c.) başına musallat edilen bu belaya ve indirdiği gazaba, engel olmaya muktedir olamayışıdır. Yüce Allah (c.c.) Hz.Musa'ya (a.s.) bir lütfu olarak peşlerindeki zalim Firavun ve avanesini Kızıl Deniz'in sularına gömerek cezalarını vermiştir.¹³⁴

Aynı tür işkencelerin, Eflak Beyliği Prensi Kazıklı Voyvoda olarak bilinen III. Vlad Tepes (ö.1476) tarafından düşmanlarına, özellikle Osmanlı askerlerine karşı yapıldığı tarih sayfalarında yazmaktadır. Voyvoda da, işkence ettiği kişileri kazıklar kullanarak zalimce öldürürdü.

Yine bu işkencelerin benzerinin, zalim Ebu Cehil ve Mekke müşrikleri tarafından müslümanlara acımasızca uygulandığına tarih şahittir. Kesin olan bir şey vardır ki zalimlerin zulmü, her asırda ve zamanda değişmemektedir.

Bursevî, Firavun'a kazıklar sahibi denilmesini İbn Abbas'a nisbet ettiği bir rivayet ile açıklarken, üslup daha önce söylenildiği gibi onun hoş vaaz üslûbuyla örtüşmektedir. Rivayette Mâşita'nın Zalim Firavun tarafından kazıklara bağlanarak Allah'ı inkâra

¹³³ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 625.

¹³⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 124.

zorlanması, bu esnada iki çocuğunun da öldürülmesi ve yaptığı işkenceler sonucu Firavun'un hazinedarı olan Harbil'in eşi Mâşita'nın da, dayanamayarak can verdiği anlatılmaktadır.

Bursevî, Firavun'a "Kazıklar sahibi" denilmesini, ayette geçen "Rabb'im bana katında Cennette bir ev yap ve beni Firavun'dan ve onun kötü işinden koru"¹³⁵ duasıyla O'nun Cennet'i Âlâ'ya girdiğini açıklarken Âsiye'nin, Mâşita'ya yaptıkları karşısında, Firavun'a isyanıyla kazıklara bağlanarak işkence edildiğini ve bu nedenle yine Firavun'a bu şekilde hitap edildiğini açıklamaktadır.

Bursevî, Âlûsî'den farklı olarak âyetin tefsirinin sonunda manevî işaretlere temas ederken, Âd ile insanoğlunun tabiatına, Semûd ile şehvî kuvvete, Firavun ile ise, hırs kuvvetine işaret ederek açıklamalarda bulunmuştur. Diğer taraftan kelimenin ifade ettiği anlam açısından nakillerde gelen aynı manalar etrafında tefsir edildiği göze çarpmaktadır.

2.2.6. Azgınlık yapanlar

الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ (١١)

11. Bunlar, şehirlerde azgınlık eden,

Ayetini Bursevî;

Burada söylenilen sıfatların, bir önceki ayetlerde geçen kavimlerin sıfatları olduğunu ve bu kavimlerin de Âd, Semûd ve Firavun'un kavimleri olduğunu söyleyerek ayeti tefsir etmiştir. Ayetin anlamı şöyledir der; "Yani Âd, Yemen şehirlerinde, Semûd Şam bölgesinde, Kıbtîler ise Mısır ülkesinde, Nemrud ise Irak topraklarında azgınlık ve sapkınlık yapmışlardır."¹³⁶

Âlûsî, { الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ } ayetinde;

Ya önceki zikredilenlerin (Yani Âd, Semûd ve Firavun) sıfatı olarak mecrûrdur. Veya mansub ya da, eleştiri (zem) üzere merfudur. Yani onlardan her azgınlık yapan, kendi şehirlerinde zorbalık etmiştir manasındadır.¹³⁷

Ayette geçen Ellezine "الَّذِينَ" (ism-i mevsul) ile ifade edilenler Âd, Semûd ve Firavun halklarıdır. Tuğyan haddi aşmak, azgınlık etmek, asi olmak, zulümde haddi aşmak demektir. Bu şekilde ayetin manası: "Onlar orada fesadı (eziyet ve zulmü) çoğalttılar"¹³⁸ anlamı taşımaktadır.

Yüce Allah (c.c.) bu kavimlerin, Âd, Semûd ve Firavun'un, yeryüzünde yaşadıkları beldelerde çokça fesat çıkardıkları, Allahü Teâlâ'nın (c.c.) yasakladığı fiilleri yapmaktan vazgeçemedikleri, gelen haberler arasında yer almaktadır. Allahü Teâlâ (c.c.) onların bu tutumlarından ötürü türlü türlü azap çeşitleriyle cezalandırdığını açıklamaktadır. Bilindiği üzere bu azgın kavimlerin bazıları kasırgalarla, bazıları zelzelelerle, bazıları çığlık ile ve

¹³⁵ Tahrîm, 66/11.

¹³⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, XXX-II, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, 43.

¹³⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 158.

¹³⁸ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 625.

bazıları da denizin dibine gömülmek suretiyle üzerlerine azap yağdırılmıştır. İşte burada kullanılan "Azap kamçısı" ifadesi bu azgın kavimlerin azaplarının büyüklüğüne, gücüne ve şiddetine işaret etmek içindir.¹³⁹

Görüldüğü üzere Âlûsî ayeti, mevsûlün üç şekilde de irabı ile anlam vererek açıklamıştır. Bursevî ise azgınlık yapanların, önceki ayetlerde hususen isimleri geçenleri, umumen ise diğer azgınlık edenleri kapsadığını ifade etmiştir.

2.2.7. Fesat çıkaranlar

فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ (١٢)

12. *Ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi.*

Bursevî bu ayet; Salâh, nasıl iyilik çeşitlerinin tümünü içine alıyorsa aynı şekilde fesatın da, bütün haram ve yasak çeşitlerini kapsadığını söyleyerek, azgın kavimlerin isyanlarla, küfürle ve başka günah çeşitleriyle şehirlerde ve beldelerde bozgunculuk yaptıklarını ifade etmektedir.

O, sapkınların bu tür sapkınlıklarla o beldelerde fesat çıkardıklarını ve yaydıklarını söyleyerek, kim ki Allah'ın (c.c.) dediklerini yapmaz ve kötü şeyler yaparsa Allah'ın (c.c.) kullarına zulüm ederse bu kişi müfsittir, Allah'a (c.c.) karşı gelendir, der. Bursevî bu ayette toplumları idare eden yöneticilerin, özellikle bu fesat fiilleri yapması durumunda onların da şiddetli bir bela ile azap olunacaklarının tehdidi vardır, diyerek ayetin tefsirini tamamlamıştır.¹⁴⁰

Âlûsî, { فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ } "Yani, küfür ile bir de diğer itaatsizlik ve isyanlarla da, oralarda bozgunculuğu çoğaltmışlardır" demiştir.¹⁴¹

2.2.8. Suçluları azap kamçısı ile cezalandırma

فُصِبَ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ (١٣)

13. *Bu yüzden Rabb'in onların üzerine azap kamçısı yağdırdı.*

Bursevî, ayette geçen "Azap kamçısı" hakkında açıklamalarda;

1. İşte bu nedenledir ki, Rabb'in sapkınların üzerine "Azap kamçısı"nı yağdırıvermiştir. Sabbü'l-mâ, suyu yukardan akıtmak, dökmek demektir. Yani Allahü Teâlâ (c.c.), o sapkın kavimlerin her birinin üzerine işlemiş oldukları günahlardan ve yapmış oldukları sapkınlıklardan ve azgınlıklardan dolayı, güçlü bir gazap ile cezalandırılmasını ayette, "Azap kamçısı" tabiri ile ifade etmiştir. Örülerek deriden yapılan ve dövmek için kullanılan sopaya sevt "سَوْط" denir.
2. Onların üzerine sayısı ve ölçüsü belirlenemeyecek kadar bir azap indirme ifadesine göre, her kavmin başına gelen azaplar kast edilmektedir. Bu ifadedeki "Azap kamçısı", o sapkınların her bir kavmine ayrı ayrı musallat edilmiş azaplardır. Yüce

¹³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 109.

¹⁴⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 44.

¹⁴¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 159.

Allah (c.c.) Âd kavmini rüzgâr ile Semûd halkını korkunç bir çılgılık ile Kıptileri de suda boğarak cezalandırmıştır.

3. Bu azaplara kamçı denmesi, ahirette hazırlanan azaplara göre, kılıca kıyasla sopa gibi kaldığını ifade etmek içindir.
4. Ebu Hayyan'a göre burada kamçı, istiare yoluyla azaba işaret etmektedir. Çünkü kamçı, Araplar içerisinde çokça bilinen ve yaygın olan, azapların en kötüsü olarak bilinen ve en acı veren işkence aletiydi. Allahü Teâlâ'da (c.c.) "sevt" olarak bilinen en çok acı veren işkence çeşidini, onlara daha iyi anlatabilmek adına, kamçının tekrarlanan azap olması sebebiyle, üslûbun şiddetli ve güçlü olmasına binaen, bilinen bu en acılı ve en kötü azap yöntemini misallendirerek, ayette azap kamçısı tabirini kullanmıştır.
5. Ayette azap indirme, dökülme kavramı ile açıklanmaktadır. Bu tabirle hedeflenen azabın sürekliliği ve devamlılığı olup, azap üstüne azap vererek, adeta yağarak dökülecektir. Tıpkı suyun, kumun ya da buğday tanelerinin yukarıdan aşağıya dökülmesi gibidir. Kamçı da dökülen bir şeye benzetilerek peş peşe, aralıksız, sanki dökülen bir şey gibi olması, yağdırma kelimesi ile anlatılmıştır. Bu, azabın çokluğu, sürekli oluşu ve tekrar tekrar geleceğine dikkat çekmek içindir.¹⁴²

Âlûsî, Yüce Allah (c.c.), { فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ } ayetinde;

1. Yüce Allah (c.c.), yaptıkları bozgunculuk ve fesadın akabinde, o topluluklardan her bir topluluk üzerine şiddetli bir azap indirdi demiştir.
2. "سَوْطَ عَذَابٍ" yani azap türü olan kamçı demektir. Buradaki izafet "min" manasındadır. "عَذَابٍ" Azap ise, kendisiyle azap edilen anlamındadır. Böylece buradaki murad, azap çeşitlerinin tümüyle açıklamaktır.
3. "سَوْط" ¹⁴³ Kendisiyle vurulan, örme deri için kullanımı yaygın olmuştur. Et ile kanı birbirine karıştırdığı için böyle adlandırıldığı söylenir.

Bazılarına göre sevt, azabın şiddetlisi demektir. Ferra, sevt "سَوْط" Araplar tarafından azabın her çeşidi için kullanılan bir kelimedir, diyor. Bazılarına göre sevt'in manası, onların etine ve kanına karışan azap demektir.¹⁴⁴

Bunlar kavimler için, "Azap kamçısı yağdırdı" ifadesinin kullanılması, bu kimselerin azaplarının şiddetli olduğunu göstermek içindir.¹⁴⁵

4. Dökerek yağdırma ifadesi peş peşe, çok ve devamlı olduğunu bildirmek içindir. O, sıvı bir şeyin akmasını ifade eder.

Arap dilinde, "Sabbe aleyhi's-sevt صَبَّ عَلَيْهِ السَّوْطُ "üzerine kamçı yağdırdı, onu kamçıyla bürüdü, sardı." Benzeri kavramlar kullanıldığı bilinir. Ayette, "kamçı" denilmesi,

¹⁴² Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, XXX-II, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, 45-46.

¹⁴³ Sevt: Kamçı (المعجم اللغة العربية المعاصر : السَّوْطُ : ما يُضْرَبُ بِهِ مِنْ جِلْدٍ ، سواء أكان مضافاً أم لم يكن) Örülü olsun ya da olmasın vurmak için deriden yapılmış şeydir. (bkz. Çağdaş Arapça Sözlüğü),
سَوْطُ: خَلَطُ الشَّيْءِ بَعْضِهِ بَعْضَ
Cemâleddin el-Afrîki, el-Mısri, *Lisânü'l Arab*, Beyrut: Dârü's- Sadr, 2011.)

¹⁴⁴ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 625.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 109.

dünyadayken başlarına gelecek azapların, ahiret hayatında, Yüce Allah'ın onlara hazırlamış olduğu azaplara göre bir kamçı gibi olduğunu ifade etmek içindir.¹⁴⁶ Dünyadaki azabın ve işkencenin en şiddetlisi ve en yaygın olanı Araplar arasında kamçı azabıydı. Bununla dünyadaki şiddetine kıyasla, ahiretteki azabın azametini ve büyük olmasına işaret vardır.¹⁴⁷

5. Rabb'in, onlara azabın çeşitlerini birbirine karıştırarak indirdi anlamı da vardır.
6. Onun indirilmesindeki hız, dökülen bir şeye benzetilmiştir.
7. Onun azameti ile Ahirette onlara hazırlanan şeyin azametini bildirmek vardır denilmiştir.
8. Betimleme, tasvir etme manasını dilemiştir. Sözün belagatına en layık olan da budur.¹⁴⁸

Bu ayet hakkında, yukarıda verilen açıklamalar doğrultusunda iki tefsirin de açıklamalarının neredeyse birebir örtüştüğünü söyleyebiliriz. Nitekim Bursevî'nin yapmış olduğu açıklamalarda " السَّوْط " ile ifade edilen kelimenin bilinen kamçı olduğudur. Bunu yorumlarken de tekrarlanan azaba işaret etmiştir. Azabın kamçıya benzetilerek tekrar tekrar gelmesinin, dökülen su gibi olacağı ifadelerinin aynısını, neredeyse Âlûsî'de de görmekteyiz. Yine aynı şekilde ahiretteki azabın azameti açıklamalarında ortaklıklar. Görüşlerini başvuru olarak aldığımız tefsirlerde rivayet edilen bir görüşün, kamçıyı etlerine ve kanlarına karışan azap olarak yorumlaması dikkati çeker. Bu açıklama yani kamçının etle kanı birbirine karıştırması yorumunu Âlûsî'de yapmaktadır. Âlûsî, yapılan açıklamalarda azabın betimlenmesi, tasvir edilmesi yaklaşımı, en uygunudur der.

2.2.9. Allah'ın gözetlemesi

إِنَّ رَبَّكَ لَبَإْمُرْصَادٍ (١٤)

14.Şüphesiz Rabb'in, gözetlemededir.

Bursevî, bu ayetten önce gelen ayetlerde gerçekleşen azapların sebeplerini söylerken, bu azapların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kavminin kâfirlerinin de başlarına gelebileceğinin bir işareti vardır der;

1. Mirsâd; gözetleme yapılan yere verilen addır. "Rabb'in gelip geçen herkesin gözetlenebileceği bir yerdedir" demek gibidir. Mirsâd kalıbının mübalağa sığası ile gelmesi, gözlemenin mükemmelliğini ve azametini ifade etmek içindir. Yüce Allah (c.c.) bu ayeti kerîmede isyan eden sapkınları gözetlemesinin kesinlikle ihmal edilmeyeceğini ve bu gözetleme işinin asla zayıflamayacağını anlatmıştır. Yüce Allah(c.c.) hiçbir kulunun en ufak amelinin karşılığını ihmal etmez. Bütün kullarının amellerine zerre kadar iyilik yapanın da kötülük yapanın da karşılığını bulacağını vaat etmiştir.¹⁴⁹ "فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ" Bütün kullarının amellerini gözlemleyerek bir anlamda kayıt altına alır. Yüce Allah'tan (c.c.) başka varılacak bir yer olmaması durumu, en uygun ve en kritik noktada

¹⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 159.

¹⁴⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 125.

¹⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 159.

¹⁴⁹ Zilzal, 99/7-8.

bekleyip geçenleri gözlemleyip, suçlu olanları yakalamak için gözlemleyen kişinin durumuna atıf olarak, mîrsâd yani en iyi gözlemleyen ifadesini kullanmıştır.

2. Sonra, yolu gözetleyen ve pusuda yatan kimsenin hali ifade edilirken kullanılan söz kalıpları, burada da kullanılmıştır.
3. Mîrsâd ile kast olunanın Cehennem'in sırat köprüsü üzerinde yedi yerde gözetleme yapan meleklerdir denilmiştir.¹⁵⁰

Âlûsî, { إِنَّ رَبَّكَ لَبَلِّغُكَ } burada öncesinde gelen şeyin açıklaması vardır;

1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kavminin kâfirlerinin başlarına da, burada zikredilen grupların başlarına azap geldiği gibi azap geleceğinin ilânı vardır.

“إِنَّ رَبَّكَ لَبَلِّغُكَ Şüphesiz Rabb'in gözetlemektedir.” Yüce Allah (c.c.), her kulunun yaptıklarını en iyi şekilde gözlemler. Onun ilminden hiçbir şey beri olamaz. Mutlaka yaptıklarından dolayı ona karşılığını verecektir. Eğer hayır işler yapmışsa hayırla, şer işler yapmışsa şer ile karşılık verecektir. Yüce Allah (c.c.), süre verir fakat ihmal etmez. Kuran-ı Kerîm'de muhtelif yerlerde kıssaların tekrar olarak sunulması, onların unutulmamasını sağlamak, öğüt ve ibret alınması içindir.¹⁵¹

2. "الْمُرْصَادُ" gözlem ve gözetlemenin yapıldığı yerdir. Ve ifade de Allahü Teâlâ'nın (c.c.), asilerin amellerini gözlemlemesi yönüyle temsîlî istiare vardır.

İbn Abbas'a (r.a.) göre "Allahü Teâlâ'nın (c.c.) gözetlemesi onları dünyada iken en iyi ve en güzel şekilde gözetlemesi ve ahirette de bunların karşılığını vermesi demektir."¹⁵²

3. Ayette genel olarak asilere gözdağı, tehdit vardır. Tehdidin, kâfirler için olduğu da söylenmiştir. Ve yine asilere tehdit, onların dışındakilere ise taahhüt, sözü vardır denildi. Aşîkâr olan budur. Yani Yüce Allah (c.c.) Âdemoğlunun yaptıklarını gözlemlemektedir.

4. İbn Atiyye "الْمُرْصَادُ"ın mübalağa sîgası olduğunu söylemiştir.¹⁵³

Gözetleyen kimsenin, gözetleme yaptığı yer anlamında, "مِفَالٌ" kalıbında, "Rasadehu رَصَدَهُ", "onu gözledi" kökünden bir kelimedir. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın (c.c.), asi kimselere, ceza vermek için beklediğini ve bu kimselerin, onun elinden kurtulamayacaklarını bildiren teşbîhî bir ifadedir.¹⁵⁴

Zühaylî, Ayetler şu meselelere işaret etmektedir diyerek, ayetlerden çıkan hüküm ve hikmetler ifadesiyle yaptığı açıklamalarında:

- ✓ Kâfirlerin azabı mutlaktır. Allahü Teâlâ (c.c.) bu sûrede beş şeye yemin etmiştir. Bu yeminler içerisinde, Fecr'e (sabaha veya sabah namazına), Zilhicce ayının on gecesine, bütün mahlûkatın çiftine ve tekine kasem etmiştir. Bilinen odur ki, mahlûkat bu ikisinin haricinde kalamaz. Şu ayetteki gibi anlaşılır: "Neler görüyor

¹⁵⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoğlu, XXX-II, 48.

¹⁵¹ Zühaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 492-494.

¹⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 111.

¹⁵³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 159-160.

¹⁵⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 125.

neler görmüyorsanız andederim ki."¹⁵⁵ Bastığı zaman geceye: "Dönüp geldiği zaman geceye"¹⁵⁶ İfade olunan gecenin tümüdür. Zira Allahü Teâlâ (c.c.) sapkınlara, azgınlara, kâfirlere kesinlikle azap edileceği hakkında bu beş şey üzerine kasem etmiştir. Yüce Allah'ın (c.c.) bu şeyler üzerine yemini, üzerlerine yemin edilen şeylerin şanını, şerefini, yüceliğini ve onların dînî ve uhrevî faydalarından haberdar eder. Tevhîdin ispatına apaçık deliller olmaları yahut Allah'a (c.c.) teşekkürü yönlendirmesini yaptığı gibi. Kurtubî; Allahü Teâlâ (c.c.) bilgisi için isimlerine ve sıfatlarına yemin edebilir. Gücü ve kudreti için de fiilleri üzerine yemin edebilir demiştir. "Erkeği ve dişiye yaratana"¹⁵⁷ Harika sanatı için de yarattıklarına yemin edebilir; "Andolsun Güneş'e ve onun aydınlığına."¹⁵⁸ "Göğe ve onu bina edene"¹⁵⁹ "Andolsun o göğe ve Tarık'a"¹⁶⁰ Ayetlerde gösterdiği gibi Yüce Allah (c.c.) ilmi ve kudreti dâhilinde kendi üzerine yemin etmektedir.

- ✓ Yüce Allah (c.c.) "Bunda akıl sahibi için bir yemin var (değil) mi?" ayeti ile kasem ettiği şeyleri ve üzerlerine kasem edilen şeyleri güçlendirmiştir. Ayetteki sual ile anlatılmak istenen, şerefleri ve hallerinin büyüklüğü sebebi ile söylenilen şeylerin üzerlerine kasem edilen şeyin haline uygun olduğunun ikrarıdır. Burada kasem edilen şey ise küffarın azaba uğratılmasıdır. Aynen kuvvetli bir vesikayı söyleyip de bir delil var mı, diyen biri gibi. Daha güçlü vesika olmayacağını farkına varılması sağlanmış olur.
- ✓ Yüce Allah (c.c.) bir ders olması ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) teselli için, azaba uğramış üç farklı kavmin kıssalarını anlatmıştır. Bunun nedeni onların güç, kuvvet ve zalimlikte sembol olmaları idi. Bu kavimler:

Ad ve İrem kavmi: Yüksek binalar inşa eden bu kavim yaşadıkları dönemde bir yönden yapılarının, diğer bir yönden de dönemin yapılı ve en güçlü insanlarından oluşuyordu.

Hz.Salih'in (a.s.) kavmi Semûd: Kayaları ve mermerleri oyarak Vadi'l-Kura denilen bölgede devasa yapılar ve barınaklar yapmışlardı. Müfessirlerin dediğine göre; Dağları, taşları, kayaları ve mermerleri oyarak şekillendiren ilk kavim Semûd kavmidir. Tümü kayalardan oluşan yüzlerce şehir inşa ettiklerine dair haberler vardır.

Mısır hâkimi (zalimi) Firavun: Kazıklar, sütunlar, yüksek dev yapılar sahibi yahut da, çok yoğun kalabalık askerlerden oluşan orduya sahip, ya da insanları işkencelerinde kazıklara bağlayan zalimdir.

Sözü edilen üç grup Âd, Semûd ve Firavun sapkınlık ve zalimlikte sınırları aştıkları için Yüce Allah (c.c.) onları ibretlik azaplarla cezalandırmıştır. Misalen ayette geçen ifadeyle, üzerlerine azap kamçısını indirmiştir. Yani üzerlerine şiddetli azap yağdırmıştır.

¹⁵⁵ Hâkkâ, 69/38-39.

¹⁵⁶ Müddessir, 74/33.

¹⁵⁷ Leyl, 92/3.

¹⁵⁸ Şems, 91/1.

¹⁵⁹ Şems, 91/5.

¹⁶⁰ Târik, 86/1.

İfade edilenlerden anlaşılan, dünyada yaşanan azap, ahirette karşılaşılacak azaba oranla, kırbacın ölüme oranı durumundadır. Daha sonra da ahiretteki azaba yahut dünyadaki azap ile ahirette olacak azap için şöyle işaret etmiştir: "Şüphesiz Rabb'in gözetlemektedir." Yani mühlet verir ama ihmal etmez. Cezalandırıcaya kadar her insanın amelini gözetler.¹⁶¹

2.3. Zenginlik, Fakirlik, Hayat İmtihandır (15-20. Ayetler)

2.3.1. Nimet

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (١٥)

15. İnsan ise; Rabb'i onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğinde, "Rabb'im bana ikram etti" der.

Bursevî, bu ayet bir önceki "Mirsâd" ayetiyle bağlantılıdır dedikten sonra;

1. Yüce Allah (c.c.), kullarının hallerini gözlemlemede olup, hayır ve şer yapmış oldukları bütün amellerinin karşılığını verme arzusundayken, insanoğlu bunlardan hiçbirine değer vermemektedir. Aksine insan kalıcı olan ahiret yurdunu ihmal ederek, gözünü geçici dünya hayatı ve onun aldatan lezzetleri, zevklerine dikmiştir.
2. Süheylî: "İnsan" kelimesi ile Utbe bin Rebîa söylenmiştir der. "Her ne zaman Rabb'i onu imtihan etse" yani varlık ve kolaylıklar nedeni ile onu imtihan etse o zaman mevki ve güç, , işlerini rahatlatacak ve her işini de kolaylaştıracak kanısına kapılır.
3. İmtihan kelimesinin öne gelmesinin sebebi, söylenilen sözün geçersizliğinin ortaya çıkması için, daha baştan ikramın ve nimet vermenin imtihan maksadıyla olduğunu bildirmek içindir. "Fe Ekremehu فَأَكْرَمَهُ" deki "fâ" tefsir, açıklama içindir. Yani, varlık ve kolaylıkla imtihan, onlardan Ukbe benzerlerinin fiillerindendir. Zîra Utbe ve benzerleri kibir ve gururla diyorlar ki: "Rabb'im bana cömert davrandı ve bana ikram etti" makam ve mal vermekle beni üstün kıldı. Çünkü ben bunu hak ettim. Hâlbuki o, eğer şükür yoksa verilen tüm nimetlerin sadece nankörlüğünü ispat etmek üzere, onu imtihan için verilmiş olduğunu düşünmezmi.¹⁶²

Âlûsî, { فَأَمَّا الْإِنْسَانُ } İnsana gelince,

1. Yanındaki olan ile bağlantılıdır. Sanki Yüce Allah (c.c.) onu, Ahiret için gözlemlemektedir denilmesi gibidir. İnsanoğlunun ise sadece dünya için çalışmak istediğinden söz edilmiştir. "Ama insana gelince", ahireti önemsemeyip ancak, bizatihi dünya için çalışmayı önemsiyor eğer istediğini elde ederse razı oluyor, edemezse kızıyor, öfkeleniyor. Asıl lâıyk olan onun dünyayı önemsemesi değil de Yüce Allah'ın (c.c.) emirlerini, buyruklarını önemsemesidir.

"Yüce Allah (c.c.)kulunu ne zaman imtihan etse, ona cömert davranıp, ikramda bulunup nimet verse Rabb'im bana cömertlik yaparak ikramda bulundu" der cümlesi ile" Ama ne zaman onu imtihan ederek rızkını azaltsa, Rabb'im beni alçak kıldı" der cümlesi arasında

¹⁶¹ Zühaylî, *Tefsîrül'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 495.

¹⁶² Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsîri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 50.

kıyaslama, karşılaştırma vardır. "Ancak insana gelince" cümlesi ile ise, "Şüphesiz Rabb'in (c.c.) gözetlemektedir" sözü ile bağlantılıdır.¹⁶³

Yüce Allah'ın (c.c.), "Ama insan فَأَمَّا الْإِنْسَانُ " ifadesi, "Çünkü Rabb'in şüphesiz ki gözetlemededir" ayetiyle bağlantılıdır¹⁶⁴ ve sanki buna binaen "Allahü Teâlâ (c.c.), Ahirette gözetlemededir." Zira Yüce Allah (c.c.), sadece Ahiret için güç, kuvvet sarf edilmesini ister. Fakat insan ise dünya hayatının nimetleri, kandırmacaları, tatlılıkları ve hoş yönleriyle ilgilendiğinden başka bir şeyle ilgilenmez. Şayet dünya hayatında nimete erişip huzur bulduğunda, minnetkâr olur ve "Rabb'im bana lütfetti" der; eğer bunun zıttı olup huzura eremez, nimeti bollaştırılmazsa da bu sefer, "Rabb'im bana ihanet etti" der, ifadesi verilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁵

Ama insana gelince; Rabb'i onu ne zaman sına, kendisine lütfedip bol nimetler ve rızıklar verse, Rabb'im bana cömert davranıp lütfetti der. İnsan, Rabb'i onu nimetlerle sınıdığında ve malın çokluğuyla cömertlik edip onun rızkını arttırdığında, Rabb'im bana cömert davrandı, beni üstün tuttu, beni seçti, beni yüceltti ve beni kötü sondan himaye etti şeklindeki fikrine varması, bu şekilde düşünmesi kesinlikle hatalıdır ve yanlış bir kanaattir. Allahü Teâlâ (c.c.) insanın rızkını arttırdığında, bol rızıkla onu imtihan ettiğinde, bu bolluğun Allah'ın(c.c.) ona sunmuş olduğu cömert bir ikram olduğunu düşüncesi kınanmaktadır. Çünkü hakikat böyle değildir. Bunlar kendisi için sınama ve imtihandır. Kısacası bolluk, mal mülk, mevki ve otorite Yüce Allah'ın (c.c.) kuldan razı olduğunun kanıtı olmadığı gibi, bolluğun olmaması durumu da razı olmadığının kanıtı değildir. Zîra bunların hiçbirisi Yüce Allah'ın (c.c.) katında, bizim verdiğimiz tarzda bir değere sahip değildir.¹⁶⁶

2. { إِذَا مَا أَبْتَلَاهُ رَبُّهُ } Yani onun, şükredip etmeyeceğini görmek için zenginlik ve bollukla imtihan eden kimsenin muamelesi ile ona davrandı ve "فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ" deki "fâ" harfi tefsîriyye (açıklayıcı) olarak getirilmiştir. Şüphesiz ikram ve nimet verme, imtihanla murad edilenin bizzat kendisidir demektir.

Ebu's-Suud Efendi ve açıklamasında ona tabi olan Âlûsî "Ona ikram etti فَأَكْرَمَهُ" sözünün önünde gelen "fâ" yı tefsîriyye (açıklama fâ'sı) kabul etmişler ve çünkü ikram etmek ile nimete boğmak, imtihan etmekle muradın aynıdır izahında bulunmuşlarsa da; bize göre bu isabetli değildir. Buradaki "fâ sebebiyye" olan (sebebi bildiren fâ) olması lâzımdır. Nitekim buradaki amaç, somut bir anlatımla ikram ve lütuf anlamında değil de sadece deneme, imtihan ve sorumlu tutmak hedefine bağlı olan lütuf ve ikramdır. İşte bu açıdan bu iki lütuf ve ikram arasında ayrım vardır.¹⁶⁷

3. "فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنُ"; Burada nimet verme ve ikram aynı şeyin sebebi olduğu için, Yüce Allah (c.c.) ayetin sonunu sadece "أَكْرَمَنُ" kavli üzere kısıtlamış ve sözün devamına "نَعَّمَنِي" bana nimet verdi sözünü katmamıştır. Cümle mübtedânın haberidir ve o da

¹⁶³ Zühaylî, *Tefsîrül-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV,496; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 160.

¹⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 160.

¹⁶⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 126.

¹⁶⁶ Zühaylî, *Tefsîrül-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 498.

¹⁶⁷ Elmalılı, a.g.e., s.192.

"الْإِنْسَانُ" insandır. Zemahşerî "يقول" ile alâkalı olan "إِذَا" yı kastediyorum diyerek, "أما" daki "فَاء" harfî geciktirme niyeti üzere şart ya da zarf manasındadır demiştir. Ebu'l Beka "إِذَا" şart edatıdır, onun cevabı da "فَيَقُولُ" dür ve şart cümlesi de "الْإِنْسَانُ" nün haberidir demiştir.

Kesin olan, insan bu iki durumda da hatalıdır. Çünkü gördüğümüz sapkınların, âsilerin, kâfirlerin, fasıkların zenginliği ve serveti ile de anlaşılacağı gibi rızkın çokluğu, mutlaka ihsan edilen kulun onu hak etmiş olduğunu göstermez. Ve yine müşahade ettiğimiz samîmî müminlerin, salih kulların, âlimlerin, sıkıntılar içinde hayat geçiren peygamberlerin, yaşamış oldukları fakirliğin ve rızkın azlığı da, zenginliği hak etmemiş olduklarına delil sayılamaz.¹⁶⁸

Ayette, ikram ya da nimeti azaltma gibi her iki halin de insanların zannettiği gibi olmadığı anlatılmış ve bu yanlış fikir reddedilmiştir. Karşılaştıkları kolaylık ve zorluk, zenginlik ve fakirlik gibi durumlar insanların Yüce Allah'a (c.c.) karşı tavırlarını ortaya çıkarmaya yönelik ilâhi bir imtihandır. Her iki müfessirde buradaki "فَاء" harfine tefsîriyye (açıklayıcı) manası vermekte mutabıktırlar. Âlûsî, "فَاء" hakkında Zemahşerî'nin de söylediği şart veyahutta zarf manasında olduğu açıklamalarıyla, ayrıyeten başkalarından da konu kakkında getirmiş olduğu nakillerle, Beyan tefsirinden ayrıldığı göze çarpmaktadır denilebilir.

2.3.2. Mahrumiyet

وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ (١٦)

16.Ama onu deneyip rızkını daraltınca da, Rabb'im beni aşağıladı der

Bursevî, bolluk ve cömertçe nimetler ile sınava tutulan insanın tavrının anlatıldığı ayetten sonra gelen, darlıkla ve sıkıntıyla imtihan edilen insanın durumunu sergileyen ayeti;

1. Amma Yüce Allah (c.c.) "Her ne zaman insanı imtihana tabi tutup sınaşa," yani onu denemek için büyük hikmetlerle donanmış iradesi gereğince rızkını azaltabilir. Sadece ona yetecek kadar günü birlik nimet ihsan ettiğinde, serzenişte bulunarak "Rabb'im beni ihmal etti önemsemedi, beni yoklukla sıkıntıya düşürdü, hakir gördü, aşağıladı" der. İnsanoğlu bütün bu başına gelenlerin akabinde sabır mı edecek yoksa isyan mı edecek, şikâyet mi edecek diye onu sınamak için yapılmış olduğunu, bunun bir başıboş bırakıp ihmal veyahut ta herhangi bir ihanetle alakası olmadığını hatırına getirmez.
2. Bazı ilim ehli şöyle dediler; Çoğu zaman insanın rızık ve geçiminin daraltılması, nimeti verenden habersiz olmaması açısından, fakire bir lütuf da olabilir. Yine gönül vererek, Yüce Allah'tan (c.c.) başka hiçbir güç olmadığından dolayı, bu durumu Hakk'a yönelişe ve Hakk'ın yolunda ilerlemeye ve devamı vesile edinebilir.
3. Bursevî'nin, Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen Ashab-ı Suffe'nin giysisi ile yokluk içerisinde geçen yaşamlarını anlattığı nakilde, Allahü Teâlâ'nın (c.c.) bu

¹⁶⁸ Zühaylî, *Tefsîrül-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 498.

şekilde özel kullarını hakir görme konumunda olmayıp, mü'min ya şükür ya da sabır makamında olur, "İman iki yarım, biri sabır, diğeri ise şükürdür" diyerek açıklamalarını tamamlıyor.¹⁶⁹

Âlûsî, { وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ } Yüce Allah (c.c.) bir önceki ayette serdedilen bolluk, ikram ve nimetle imtihan edilen insanın bu defa farklı, öncekinin tamamen zıttına olan vesileler ile imtihanından bahsediyor.

1. Yani, sabredip etmeyeceğini görmek için onu fakirlik ve muhtaçlıkla, imtihan eden kimsenin muamelesi ile ona davrandı. "فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ" ayeti "هو أي الإنسان" hangî insan" takdiri iledir. Kalan açıklama önceki ayet ile aynı açıklamalardır. Görünen o ki, her iki ayette de insanın kötü düşüncesi ve bakış açısının kusurlu olduğu, Rabb'i rızkını azalttığında onu aşağıladığı düşüncesinin inkârı anlamı vardır.

Fakat Rabb'i onu fakirlikle ve nimeti azaltarak, imtihana tabi tutup rızkını bol vermeyerek azalttığında da bu sefer; Rabb'im beni aşağılık kıldı, zelîl etti der ve Allahü Teâlâ'nın (c.c.), ona bahşetmiş olduğu sağlık ve sıhhat gibi diğ.er nimetler karşılığında ona şükretmesini bilmez.¹⁷⁰

Ama Rabb'i insanı ne zaman imtihan ederek rızkını azaltsa Rabb'im artık beni hakir görüyor der. Onu fakirlik ve ce nimeti azaltmayla imtihan edip sınıadığında, rızkını azaltıp çoğaltmadığı zaman, Rabb'im beni hakir görerek değersizleştirdi der. Yine bu da diğ.eri gibi yanlış bir kanı ve hatadır. Bunun hakir görme ve küçümseyerek değ.eri düşürme olduğu zannına kapılması doğru olamaz.¹⁷¹

Zenginlik ve fakirlik, bolluk ve kıtlık, rahat ve meşakkat halleri hakkında insanların fikirleri ve yaklaşımlarına ait bir misal sunulmuştur. Birincisi misalde kişi, Yüce Allah'ın (c.c.) kendisini gözlemleyerek kadrini kıymetini yükseltmesi, şanına, şerefine özen, önem ve ihtimam göstererek, kendisini sevindirdiğini düşünmekte, ikincisinde ise insanların gözünde değ.eri düşürmek ve aciz bırakmak için kendisini seçtiğini zannına kapılmaktadır.¹⁷²

2. Öncelikle Rabb'im bana ikram etti sözü ve onu ikram etti sözüyle, Yüce Allah'ın (c.c.) bulunmuş oldukları konumlarının yüksekliğinden ötürü kaynaklanan sebeple ikramını göstermesinin gerekli olduğu iddialarının ve Allahü Teâlâ'nın (c.c.) vermiş olduğu ikram hak ettiklerinin inkârı vardır. Bu yüzden Yüce Allah (c.c.) "فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ" Ona ikram etti ve ona nimet verdi" olarak kullanarak nimetinin ispatını, onların konumlarının yüceliğinden kaynaklanarak hak ettiklerinin hilafına olduğunu göstermiştir.

¹⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, XXX-II, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, 53-54.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 111.

¹⁷¹ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 498.

¹⁷² Derveze, İzzet, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, İstanbul: Ekin Yayınları, Çev.: Vahdettin İnce, 2008, I, 153.

3. İnkârın sadece, ihanetin inkârı olması da caizdir. Yani ona hayırla ve ikramla lütuf ettiğinde Allahü Teâlâ'nın (c.c.) ihsan ettiğini söyler, ona lütuf etmediğinde ise bunu (lütüf) terk etmek, aşığılama, küçük düşürme olarak adlandırır.
4. İbn Kesîr "فَأَكْرَمَنِي وَنَعَمَنِي" olarak okumuştur. Nafi' ise "Yâ ي" harfini vasıl halinde hazfederek kat' halinde ise hazfetmeden okumuştur. İbn Amir mübalağa amacıyla "فَقَدَّرَ" şeddeli olarak okumuştur.¹⁷³

Dünya hayatında herkesin imtihanı farklıdır. Bazı insanların bolluk ve ziyade nimetlerle dolu, bazılarının da fakirlik ve hastalıkların pençesinde sıkıntılara gark olmuş vaziyette hayat sürmeleri o kimselerin bunlara müstahak olduklarından dolayı değildir. Nitekim Yüce Allah (C.C.) şahit olduğumuz üzere isyankâr, dinden imandan uzak, adeta lânetlenmiş gibi bir hayat süren insanları bile bol nimetlerle rızıklandırmış olabilir. Bazen de bunların tam aksine, tam Allah (c.c.) dostu diyebileceğimiz, mü'min olduğuna şahadet ettiğimiz kimselerin bile rızıklarında azaltma ve belalarla imtihana tutulduklarına şahit oluruz. Bunların bir ceza olmadığı fikri doğru olan yaklaşım olup, aksi ise bu konudaki yanlış zandan kaynaklanmaktadır.¹⁷⁴

Bu ve bir önceki ayette de müfessirlerin açıklamaları aynı çizgidedir. Her iki ayette de fakirlik, zenginlik, ferah ve huzurlu olmaları hakkında insanların neler düşündükleri ve yaklaşımları anlatılmıştır. Birinci ayette insan, Yüce Allah'ın (c.c.) kendisine nimet verdiğinde, kıymetini yükseltmek ve konumuna binaen, kendine bol nimetler bahşettiğini sanmakta, ikinci ayette ise toplum huzurunda değerini düşürüp aciz bırakmak için kendisini seçtiğini sanmaktadır. Her iki durumun da insanların zannettiği gibi olmadığı anlatılmış ve bu zan kesin bir şekilde reddedilmiştir. Allahü Teâlâ'nın (c.c.) bu şekilde davranması belâ-huzur, varlık-yokluk, hastalık-sağlık gibi benzeri durumlar Yüce Allah'ın (c.c.) insanları imtihan vesîlesidir.

2.3.3. Yetim ve yoksul için gayret

كَلَّا بَلْ لَا تُكْرُمُونَ الْيَتِيمَ (١٧)

17. Hayır, Hayır! (Siz ikram bekliyorsunuz, fakat kendiniz) yetime ikram etmiyorsunuz.

Bursevî, yetime ikram ve yetimin haklarına işaret eden bu ayette;

1. "Kellâ كَلَّا"; Hayır! İfadesi ile ayetlerde anlatılan, insanların sözlerinden iki halde de onları vazgeçirme ve yalanlama manasını taşıdığını belirterek ayeti tefsire başlamaktadır.
2. İbn Abbâs (r.a.) ayetin manası şöyledir der: Ben, katımda cömertlik sıfatımdan dolayı insanı varlık ve zenginlikle imtihan etmedim. Aksine bu imtihan, sebeplere bağlı olmaksızın, sadece kaza ve kadere bağlıdır.
3. "Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz الْيَتِيمَ الْيَتِيمَ"; Burada Yüce Allah (c.c.), insanın kötü sözlerini beyan ettikten sonra, kötü fiillerini beyan etmeye başlamıştır. Burada siz diye muhatap sîgasıyla "لَا تُكْرُمُونَ" ifadeye geçilmesi, insanın

¹⁷³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 160.

¹⁷⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 126.

yukarıda açıklanan ağızdan çıkan sözüyle işlediği cinayeti idrak etmesinin gerekli olduğuna işaret etmek, ağır bir şekilde azarlamak, yaptıklarının ve söylediklerinin çok çirkin olduğunu ifade etmek ile alâkalıdır. Siz diye cem' (çoğul) ifadesi ile hitap, insan kelimesinin anlamı nedeniyledir. Nitekim ayette siz ile murad edilen, insan cinsidir.

4. Yetimin anlamı, babasını kaybetmiş ve henüz balığ olmamış çocuk demektir. Hayvanların yetimi ise, annesini kaybedendir.¹⁷⁵

Âlûsî, { كَلَّا بَلْ لَا تُكْرُمُونَ الْيَتِيمَ } ayetindeki كَلَّا Hayır! İfadesi ile;

1. Sadece sonrakinden değil de, insanı anlatılan iki sözden de vazgeçirmek ve her ikisi için de yalanlama vardır. İbn Abbâs (r.a.) "Onu, benim için kerametinden dolayı zenginlikle veya bana karşı aşağılığından dolayı fakirlikle imtihan etmedim" manasını demiştir. Aksine bu sadece kaza ve kaderdir.

17.ayetin başında gelen " كَلَّا " kelimesi red manasıdır. Yani olay zannedildiği gibi değildir. Zenginlik, fazilet veya üstünlük ile alâkalı olmadığı gibi, fakirlik de alçaklıktan ötürü değildir. Fakirlik ve zenginlik Yüce Allah'ın (c.c.) takdiri ve kazası ile vuku bulur.¹⁷⁶

İnkârcı müşrikler, nankör, materyalistler, mal, mülk, servet, makam ve şöhrete eriştiği zaman, büyük başarıya ulaştıkları düşüncesine kapılırlar ve bu lûtfun sebebinin de sadece kendi marifet ve kerametlerinde görme zannına kapılırlar. Fakirlik ve nimetin azaltılmasıyla gelen sıkıntıyı, makam ve şöhretten uzaklaştırılmayı aşağılanma ve küçüklük addederler. Nitekim Mekke'nin varlıklı müşrikleri böyle bir hal ve tavır içinde bulunurlar ve her bir nedenle vesileler uydurarak fakirleri, köleleri, kimsesizleri ve zavallıları ezip geçerlerdi.¹⁷⁷

2. " كَلَّا بَلْ لَا تُكْرُمُونَ الْيَتِيمَ " Aksine yetime cömert davranmıyorsunuz." Hitabı göz önüne almamalarından dolayı, söylem hakkında çirkin bir yerme ifadesinden, davranışları hakkında daha çirkin ifade ile yermeye geçiş, intikal vardır. Muhatap seslenişine geçiş, azarlamaya vurgu ve yine yapılanın çirkinliğini tekit içindir. Fiilin çoğul getirilmesi, insan manasıyladır ve öyleyse murad olunan insan cinsidir. Yani söylenilen şeylerden daha kötü olanı da, Allahü Teâlânın sizlere yapmış olduğu ikram karşılığında yetimlere gereken iyiliği göstermeme davranışınızdır. " أَحَبُّ الْبُيُوتِ إِلَى اللَّهِ بُيُوتٌ فِيهِ يَتِيمٌ مُكْرَمٌ " Allah (c.c.) katında en sevimli ev, içinde yetime ikrâm olunan evdir" buyrulmuştur.¹⁷⁸

" كَلَّا بَلْ لَا تُكْرُمُونَ الْيَتِيمَ " Yoksula ikrama da teşvik etmiyorsunuz. Şu iki halde yani hem ikram etmeme, hem de teşvik etmeyip engel olma halinde söylediklerinden ötürü insana yazıklar olsun. Hal insanın söylediği gibi değildir. Nitekim Allahü Teâlâ (c.c.) malı, dilerse sevdiğine de, sevmediğine de verir. Bunun aksi de olabilir. Yine sevdiğine veya sevmediğine darlık, sıkıntı da verebilir. Her iki durumda da asıl mesele, Yüce Allah'a (c.c.) kulluğun çevresinde dönmektedir. Zengin verilen nimet için Allahü Teâlâ'ya şükreder, fakir

¹⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 57.

¹⁷⁶ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 620.

¹⁷⁷ Yıldırım, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986, XIII, 6783.

¹⁷⁸ Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1984, XII, 296.

ise sabreder. Yüce Allah (c.c.) burada kötü söz için tevbih'ten sonra, öncekinden daha kötü olan beter fiiller için de tevbih etmiştir. O da, onlara çok malla ikram edip, onların da Allah'ın o ikram edilen malın hakkını vermemeleridir. Ey halleri durumları yerinde, iyi olan zenginler! Sizler yetime ikramda bulunmuyor ona iyilik yapmıyorsunuz. Kendinizi ve başkasını miskinlere yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Birbirinizi fakirlerle ilgilenmeye yöneltmiyorsunuz.¹⁷⁹

3. Hasan, Mücahit, Ebu Recâ, Katâde, Cahderî ve Ebu Amr (r.am.) "لَا يُكْرَمُونَ" gaiplik sigası üzere okumuşlardır.

"كَلَّا بَلْ لَا تُكْرَمُونَ الْيَتِيمَ" Hayır! Siz aksine yetime ikramda bulunmuyorsunuz cümlesinde, kınama ve azarlamada abartı ve ziyade amacıyla¹⁸⁰ gaip sîgasından "لَا يُكْرَمُونَ" muhatap sîgasına geçiş, iltifat vardır. Aslında cümlelerin ikramda bulunmuyorlar, şeklinde olması beklenirdi.¹⁸¹

Allahü Teâlâ (c.c.), nimet bolluğu ve azaltma konusunda, onların tereddütlerini söyledikten sonra, "كَلَّا" hayır ifadesini kullanmıştır. Öyle ki bu ifadenin manası, insanı söylemiş olduğu bir düşüncesinden caydırmaya çağıran bir lâfızdır. İbn Abbas (r.a.), ayetten "Benim nezdimde değerli olduğu için onu zenginlikle, yine benim nezdimde aşağılık ve önemsiz olduğu için diğerini de fakirlikle imtihan etmiş değilim..." ifadesinde bir anlam çıkar demiştir.¹⁸²

2.3.4. Fakiri yedirmeye teşvik

وَلَا تَخَاضُونَ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ (١٨)

18. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.

Bursevî, Mukatıl'den rivayetle ayetin açıklamasında;

İniş sebebi hakkındaki görüşüne de yer verdiği bu ayetin, Ümeyye bin Halef'in rivayetinde olan ve hakkını vermediği Kudâme bin Maz'ûn için olduğunu ifade etmiştir. İster aileden ister başkalarından olsun, Allahü Teâlâ'nın (c.c.) vermiş olduğu nimetlere şükür olarak, birbirinizi diğer fakirleri doyurmaya, yedirmeye tavsiye etmeyip, teşvik etmiyorsunuz. Başkasını yedirmeye teşvik etmeyen kişi, elbette kendisinin de yedirmemesi normaldir. Çünkü yedirmemekte kendinde daha çok öncelik görür. Bu açıklamadan sonra şimdi mana şöyle te'vil edilir diyerek, Sizler fakiri yedirmiyorsunuz. Yedirilmesini, doyurulmasını teşvik de etmiyorsunuz¹⁸³ sözüyle açıklık getirmiştir.

Âlûsî, { وَلَا تَخَاضُونَ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ } "de, İki "ت" harfinden biri hazf olunmuştur;

1. O zaman mana; birbirinizi zorlamıyorsunuz ve teşvik etmiyorsunuz." عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ Yani, onları doyurmaya. Taâm, yedirmek anlamıyla mastardır. Ebu Hayyan,

¹⁷⁹ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 498.

¹⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 161.

¹⁸¹ Zühaylî, *a.g.e.*, 496.

¹⁸² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 130.

¹⁸³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsîri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 57.

daha uygun olanın, yenilen şeyin murad olmasıdır demiştir. Mana muzâfın hazfî üzere, "على بذل طعام المسكين" Fakiri doyurmaya, çaba sarfetmeye" dir.

2. "المسكين" ile murad olunan genel olarak fakirdir.
3. Devamında Âlûsî, kıraat farklılıklarına yer vererek bu ayetin tefsirini tamamlamıştır. Abdullah ve diğerleri cemaatin okuduğu şekilde okumuşlar fakat "تاء" harfini damme yapmışlardır. Ebu Amr ve diğerleri " وَلَا يَحْضُونَ " gaiplik yâ'sı ve hâ'dan sonra elif harfî olmadan okumuşlardır. Her iki kıraate göre de fiilin geçişli olması ve mefulünün de mahzûf olması caizdir. Kendilerini veya kendinizi, ailelerini veya ailenizi ya da birini denilmiştir. İlkinin daha uygun olduğu caiz görülmüştür.¹⁸⁴

Ebû Amr, Lâ tükrimûne " لَا تُكْرِمُونَ " ifadesini ve yine ondan sonra gelen bütün fiillerin hepsini "Yâ" ile okunmasını kabul etmiştir. Evet, bu böyledir. Nitekim burada önce insandan konuşulmuş olup, bu kelime ile de insan cinsi ve kesreti murad olununca, insan da gaip lâfzî üzere olunca, "Yuhibbûne يُحِبُّونَ" ve "Yükrimûne يُكْرِمُونَ" gibi gelen kelimeleri de, onun üzerine taşıyarak okumuştur. Ama bu fiilleri, "Tükrimûne تُكْرِمُونَ" , "Tehâddûne تَهَادُّونَ" , "Te'külûne تَأْكُلُونَ" ve "Tühıbbûne تُحِبُّونَ" olarak "tâ" ile okumayı uygun görenlere gelince, sözün takdiri şöyledir: "Ey Muhammed! (s.a.v.) onlara şöyle şöyle söyle..." gibi olur. Bu söylemi "Tehâddûne تَهَادُّونَ" olarak okuyan kimse, bu kıraatiyle "Tetehâddûne تَتَهَادُّونَ" kipini kastetmiştir ki, burada "Tefâalûne تَفَاعَلُونَ" vezninin bir "tâ" harfî düşmüştür. Yani, "Birbirinizi teşvik etmiyorsunuz" demektir. İbn Mes'ûd'un kıraatinde ise, "tâ" harfinin dammesi ile "Velâ tühâddûne وَلَا تُهَادُّونَ" şeklinde okunmaktadır.¹⁸⁵

"Yoksula yedirmek için de birbirinizi teşvik etmezsiniz." Yani onlar yanlarına bir yoksul geldiği zaman yemek yedirmek ya da ikram etmek için ailesinden olanlara, hanımlarına ya da çocuklarına böyle bir şey söylemezlerdi. Kûfeliler bu buyruğu "ح ve ت" harflerini üstün ve "ا" ile: "Velâ tehâddûne وَلَا تَهَادُّونَ" birbirinizi teşvik etmezsiniz diye okumuşlardır ki, onlar birbirlerini teşvik etmezler anlamını taşır. Aslı; "Tetehâddûne تَتَهَادُّونَ" şeklinde olup, ifadenin delâleti dolayısıyla iki "ت" harfinden birisi hafzedilmiştir, Ebu Ubeyd'in tercih ettiği okuyuş budur.¹⁸⁶

Allahü Teâlâ (c.c.), kötü söz ile kınadıktan sonra, öncekinden daha beter olan kötü fiiller için de kınamıştır. O da, onlara çok malla ikramda bulunup, onların Allahü Teâlâ'nın (c.c.) o maldaki hakkını vermemeleridir. Ey durumları iyi olan zenginler! Sizler yetime ikramda bulunmuyor ona iyilik yapmıyorsunuz. Kendinizi ve başkasını miskinlere yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Birbirinizi fakirlerle ilgilenmeye yöneltmiyorsunuz.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 161.

¹⁸⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr. , XXIII, 131.

¹⁸⁶ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 94.

¹⁸⁷ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 498; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 94.

2.3.5. Haram mirasa aldırış etmeme

وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا (١٩)

19.Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz.

Bursevî, "التُّرَاثُ Tûrâs'ın" miras anlamında ve ölen kimseden kalan mala miras denir açıklamasıyla başladığı bu ayette;

1. Cahiliye Araplarının kadınlarına ve çocuklarına miras ve pay vermediklerini söyleyerek tefsirine devam etmiştir.¹⁸⁸

Dil âlimleri, " Et-turâsu التُّرَاثُ " kelimesinin aslının "El-vurâsu الْوَرَاثُ" olduğunu, buradaki dammeli vâv'ın tâ'ya çevrildiğini, bunun tıpkı vâcehe " وَاجَةٌ " fiilinden olan "El-vucâhu الْوُجَاهُ" kelimesinin, "Et-tucâhu التُّجَاهُ" şeklinde kalp olması gibi olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁹

2. Bu ayette helal ve haram işaret edilmektedir. Çünkü onlar, kadınlarına ve küçük çocuklarına miras dağıtımında paya dâhil etmiyorlar ve onların paylarına düşenleri de yiyorlardı. Yine burada, onların aralarında Hz.İbrahim (a.s.) ve Hz.İsmail'den (a.s.) varis oldukları miraslar da vardı. Fakat onlar bunu değiştirdiler, bazı ahkâmı değiştirdikleri gibi... Veya onlar, miras bırakan kimsenin, haram, helal veya şüpheli olarak hakkında bilgi sahibi oldukları mirası da yiyorlardı.¹⁹⁰

Âlûsî, { "التُّرَاثُ" } ayetindeki { وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا } ;

1. Yani, "Miras"tır. Aslı "Vürâs" tır. " و " harfî " ت " harfine dönüşmüştür.
2. "أَكْلًا لَمًّا" Yani, biraraya getiren düzen sahibi, ya da mübalağa üzere toplayıp biraraya getirmenin kendidir. " أَلَمَّ " toplamak demektir. Ayette murad olunan mana, helal ve haram veya hamdedilen ve hamdedilmeyenin arasını ayırt etmeden birleştirmektir. Yani siz mirastan yerken, kendi hakkınızı da başkasının hakkını da birleştiriyorsunuz. Rivayet olunur ki, onlar kadınlara ve küçük çocuklara mirastan pay vermeyerek, savaşmayan ve bölgesini muhafaza etmeyen kimse mirastan pay alamaz derlerdi.

El-Leys, "اللم" kelimesinin, "Yoğun topluluk, yığın" anlamına geldiğini, "Çok sert taş" manasına gelen "Hacerun melmûhun" ifadesinin bu manayı taşıdığını söylemiştir. El-lemmu" kelimesinin sözlükteki anlamı, toplamaktır. Zeccâc, "Onlar, yetimlerin mallarını hem müsrifçe hem de kendi mallarına dâhil ederek yiyorlardı". Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), "Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz" sözleriyle şunu ifade etmişti; Yani "Yetimlerin mirasını alabildiğine yer, hepsini kendi elinizde toplarsınız." Hasan el-Basrî de, "Onlar, hem yetimlerin paylarını yiyorlardı, hem de, onların sahiplerinin (veli, vasî) mallarını. Böylece, başkalarının paylarını kendi paylarına katıyorlardı" demiştir. Ölen bir kimseden geriye kalan malın bir kısmı helaldir, bir kısmı şüphelidir, bir kısmı ise

¹⁸⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 60.

¹⁸⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 131.

¹⁹⁰ Bursevî, *a.g.e.*, XXX-II, 60.

haramdır. Varis bunların hiçbirine dikkat etmeden, tamamını birbirine katar. Yani, onları birbirine karıştırır, hepsini kendisi alır ve yer.¹⁹¹

3. Yani, ölenin miras bıraktığı helal ve haram olan şeyleri birbirine katarak ve bilerek yiyorsunuz. Keşşaf 'ta "Bu ayette kolay bir yoldan ve alın teri dökmeden mal elde edinip, o malı harcarken israfa kaçan, şüpheli yiyecek, içecek, meyveler ve benzerlerini birbirine katarak, israfı savurup onu yiyen başıboş aylak mirasçıları kınama caizdir" der. Buna ayetin siyakına uygun değildir tahkikatını yapmıştır.¹⁹²

Müfessirler arasında yaygın öncelikle Yüce Allah (c.c.) cahiliye müşriklerine seslenerek "Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz" mealindeki 19. âyette, erkeklerin kadınlara ait hak sahibi oldukları miras payına da el koymaları, keza yetimlere kalan mirası gasp etmeleri kınanmaktadır. Umumi olarak günümüzde de aynı şekilde yetim hakkı gözetmeyen ve mirası haksız bir şekilde yiyenlere mesajın genel olması caizdir.

Bursevî ayeti tefsirinde miras hususunda yapılan yanlışlıklar üzerinde durmuş, uygulamadaki haksızlık ve adaletsizlikler üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Ayette gramer ile ilgili açıklamalarda bulunmamıştır. Âlûsî, ayette geçen kelimeler ve kullanımları ile alakalı olarak detaylı açıklamalar yapmıştır.

2.3.6. Açgözlülük ve hırs

وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا (٢٠)

20. Malı da pek çok seviyorsunuz.

Bursevî'nin büyüklerden birisinden nakil ile;

Siz nefs-i emmareye ait kötü fiiller ile geçici istek ve arzulardan topladığınız çirkin durumları ve malları çok seviyorsunuz, diyerek açıkladığı ayetin tefsirinde şöyle devam etmiştir;

Hırsı, aç gözlülükle, mirasta hak sahibi olan yetimlerin ve kadınların haklarını gasp ederek ve mirastan faydalanmalarına izin vermemek, çok yağmak için malı seviyorsunuz. Buradaki ifade, onların dünyaya aşırı tamah ettiklerini ve ahireti ihmal ettiklerini açıklayarak onları kınamaktır. Ayrıca mal sevgisinin doğal bir şey olduğunu, insanın (irade açısından) güçlü olması dışında, bundan doğal olarak kurtulmasının imkânının olmadığına işaret de vardır. Ayette, mal sevgisinin çok aşırı olmadığına kınanmayacağına işaret var gibidir.¹⁹³

Âlûsî, İbn Abbas'ın (r.a.) dediği gibi, { وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا } yani "çok" demektir. Buradaki murad olunan şüphesiz ki, siz onu hırsı ve fenalığıyla seviyorsunuz.¹⁹⁴

Bil ki, "Cemm" kelimesi de, çokluk, kesret manasına gelir. Nitekim Arapça'da, "Cemme'-şey'u, yecummu, cumumen, Şey çok oldu - çok olur - çok olmak" ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade hem mal, hem de başka şeyler hakkında kullanılır. Meselâ "Şey'un cemimun ve

¹⁹¹ Râzî, a.g.e., XXIII, 131.

¹⁹² Âlûsî, Rûhu'l-meânî, XV, 162.

¹⁹³ Bursevî, Rûhu'l-beyân Tefsiri, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 61.

¹⁹⁴ Âlûsî, a.g.e., XV, 162.

câmmun" denilebilir. Ebû Amr da, "Cemme, yecummu" kelimesinin çoğalmak anlamına geldiğini ifade etmiştir. Buna göre mana, "Onlar malı çok mu çok, aşırı severler" şeklinde olup, Cenâbı Hak böylece, onların sadece dünyaya hırs ve tamah gösterdiklerini, ahiret işinden ise yüz çevirdiklerini beyan etmiştir.¹⁹⁵

Mirası hak gözetmeksizin sürekli yiyorsunuz. Malı da çok seviyorsunuz. Siz mirası çokça yiyorsunuz. Helâl veya haram nereden gelirse gelsin yiyorsunuz. Malı da çok aşırı bir şekilde seviyorsunuz.¹⁹⁶

Zühaylî, ayetlerden şu hükümler ve hikmetleri çıkarır:

- ✓ İnsan, zenginlik ve fakirlik durumları ile alâkalı düşüncesinde yanlışadır. Zenginlik ve rızkın fazlalığı, ikrama, üstün olmaya ve seçkinliğin ispatı olmadığı gibi, fakirlik de horlanmaya ve aşağılığa da delil değildir.
- ✓ Allah (c.c.) katında kıymetli olma veya değersiz olma dünyadaki kısmetin çok veya az olması ile ilgili bir şey değildir. O'nun katında kıymetli olma, Allah'ın (c.c.) kuluna, ahireti kazanmaya götüren itaati ve muvafakati bahşetmesidir. Eğer dünyada da yine ona bol rızık ve çokça nimet verirse ona da hamdeder ve şükreder. Allah (c.c.) kulundan, gerçek manada sadece itaat ve ahiret yurdu kazanması için gayret etmesini istiyor. İnsan ise, bunu istememektedir. İnsanı sadece dünya faydaları ve orada tattığı, faydalandığı şeyler alakadar ediyor.
- ✓ Allahü Teâlâ (c.c.) önceki ayette gelen ifadeyi, insanın yanlış anlamasını engellemek için ve o düşüncesinden ötürü kınayıp azarlamak için "Hayır" sözü ile te'kid etmiştir. Mesele sanıldığı gibi olmayıp, zenginlik şeref, fakirlik de aşağı kılınmak değildir. Hem zenginlik hem de fakirlik, Allah'ın (c.c.) kazası ve takdiridir. Kula ise fakirlik için de, zenginlik için de Allah'a (c.c.) hamd etmek düşer. Hadiste şöyle rivayet edildi: "Allah (c.c.) buyuruyor ki: Asla! Ben ikram ettiğime dünya çokluğu ile ikram etmem. Hor kıldığımı da azlığı ile hor kılmam. Taatimle ikram ettiğime ikram etmişimdir. Bana isyanla hor kıldığımı da hor kılmışımıdır."
- ✓ Allahü Teâlâ (c.c.) insanların yaptıkları şeylerden de bahsetmiştir. Yetime iyilik yapmayı terk etmeleri, yetimi mirasından mahrum bırakmaları, hakkı olan malı büyüyünce ellerinden alacaklar zaten düşüncesiyle israf edip yemeleri, fakirlere yedirmeyi ihmal etmeleri, yetimlerin, kadınların ve çocukların mallarını, yiyip batırmaları, malı çok aşırı bir şekilde sevmeleri gibi.¹⁹⁷

Müşrikler kadınlara ve çocuklara mirastan pay vermiyorlardı. Onların mirasını kendilerine düşen paylar ile beraber yiyorlardı. Malı helâl haram ayırımını yapmaksızın topluyorlardı. İşte, günümüzde dünyada yaygın olan da budur. Hatta müslümanlar arasında bile.

¹⁹⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 132.

¹⁹⁶ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 498.

¹⁹⁷ Zühaylî, a.e., s.500.

2.4. Kıyamet Manzaraları (21-23. Ayetler)

2.4.1. İbretlik yeryüzü sahneleri

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا (٢١)

21. Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman,

Bursevî; hayır, öyle yapmayın, sözünde;

1. Zikredilen fiillerden, yapmadıklarından ve inkârlarından, menetme manası vardır. Yani, bu kişilerin dünyaya tamahta, bütün gayretlerini dünyalık elde etmede, haram, helal mal toplamada ve topladıklarından fakirlere yardım etmemede, hesabın ve cezanın olmayacağı düşüncesinde olmaları uygun değildir. Çünkü bunun sonunda, sonsuz ahiret hayatına, geçici dünya hayatını tercih ettikleri için pişmanlık ve hasret vardır.
2. Yeryüzü parça parça döküldüğü zaman,
3. Burası, tehdit yolu üzere men etmenin sebebini açıklamak için yeni bir cümledir. "Dekk" vurmak, ezmek ve bir şeyi yerle bir olsun diye sert bir şekilde yere çarpmaktır.

Ayeti tefsirinin sonunda Bursevî şimdi mana şöyledir der:

4. Yer düzlenene kadar, peş peşe sarsılmalarda parça parça döküldüğü, kırılana kadar bazısı bazısına vurulduğu, yerin üzerindeki dağlar, binalar ve köşkler peş peşe gelen zelzele sarsıntılarıyla düz hale geldiği, sonra peş peşe hareketlerle sarsılıp toz haline geldiği zaman... İşte bunlar, sûra ikinci üflemede dünyanın başına geleceklerden ibarettir. Yer kırılırsa, peş peşe kırılacak ve parça parça olacaktır.¹⁹⁸

Âlûsî'nin, { كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا } açıklamalarında ise;

1. "كَلَّا" onları vazgeçirme, caydırma vardır. Hayır! Yukarıda ifade edilen kötü amellere tepki ve karşı gelmedir. Yukarıdaki ayetlerde anlatılan ve uzak durulması emredilen fiillerden vazgeçmeleri için bu lâfız tekrar getirilmiştir.
2. "كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا" başlangıç cümlesidir. Tehdit yoluyla onun getirilmesi, vazgeçirmeye gerekçe olarak. Halil, duvarı, kalıbı ve o ikisinin benzerini kırdı derken, buradaki tekrar kavramaya işaret içindir. İkinci gelen ilkini te'kid için gelmemiştir. Yani, yer düzlendiğinde demek, peş peşe, kırılana dek, demektir.

"Yer çarpılıp parça parça dağıtıldığı zaman," üzerindeki bütün yapılar yıkılıp yok oluncaya kadar sallandığı zaman. Ardarda birbirine çarpılır da, dağlar ve tepeler toz duman olur, yer dümdüz olur. Buradaki dağıtılma, yüksek bir şeyin yıkılıp düzlenmesidir. Bu cümledeki şartın cevabı ise "Artık o gün, O'nun azabı gibi hiç kimse azap edemez" cümlesidir.¹⁹⁹

3. Müberred, "Ed-dekk الدك" yüksek bir yere konup düzeltmektir demiştir. Devenin sırtını eşya ile hörgücünü düzeltmeye "indekke اندك" denir. Ve mana; düzeltmeden sonra tekrar üzerinde bir şey kalmayana pürüzsüz bir kaya gibi olana

¹⁹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 63.

¹⁹⁹ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 501.

dek düzeltmek şeklindedir. Söylenilenlerden hangisi olursa olsun, ifade edilen, yerin ikinci Sûr'daki durumudur.²⁰⁰

Halil şöyle demiştir: "Dekke" kelimesi, duvarı, dağı kırmak anlamına gelir. Bu kökten gelen "Ed-dekdâke" kelimesi de, yurt edinilmiş, sert kum tepesi anlamındadır. Aynı şekilde, yere basması sert ve ağır olan adama da, "Raculun mudikkun" denilir. Müberred de şöyle demiştir: "Eddâku" kelimesi, yüksek olan şeyi yayarak alçaltmaktır. Devenin hörgücü de sırtında yayıldığı zaman, "İndeke sinâmu'l-bairi" denilir. Böyle olan deve için de, "Nâkatu dekâu" denilir. Döşemesi ve yaygısı düz olduğu için de, satış yerine, "ed-Dükkân" denilir. Halil'in açıklamasına göre "Dekk" kelimesinin manası, yer sarsıldığı zaman, onun üzerinde bulunan dağları, ağaçları, her şeyi kırmak ve onun üzerinde hiçbir şey bırakmamaktır. Müberred'in açıklamasına göreyse, bu ayetin manası şudur: "Yeryüzü, dümdüz döşeme gibi olacak, üzerindeki evler, köşkler ve diğer yapılar yıkılacak, adeta, dümdüz ve cascavlak bir sahraya dönüşecek." Bu, aynı zamanda, İbn Abbas'ın (r.a.), "Kıyamet gününde yeryüzü yayılıp uzatılır" şeklinde açıklamasının da manasıdır.²⁰¹

Yüce Allah (c.c.) "دَكَّ دَكَّ Dekken dekken" ayetindeki tekrar gelmesinin anlamı şudur: "O, üst üste kırılacak, dökülecek." Ayeti aynen senin, "Onu, koru koru hesapladım, harf harf anladım..." söylemin gibidir. Yani, "Allah, onu, üst üste gelen darbelerle kıracak, o da, saçılmış zerrelere dönecek..." ifadesi vardır. Bu kırıp dökmenin, kıyamet günü gelen sallantıdan daha sonra olması gerekir. Yeryüzünün, ardı ardına sarsılıp peş peşe hareket ettirildiği zaman dünyanın bütün kazıkları sallanır, dağları yıkılır, tepeler dümdüz olup parçalanır, vadiler bu sallantılarla dolar ve onlar da dümdüz olur. İşte dünya bu sahne ile karşılaştığında artık bir enkaz yığını haline döner.

Parça parça; ardı arkasına demektir. Yani sarsılıp bir kısmı, diğer kısmını kırıp dökcek de onun üzerindeki her şey ufalanacak demektir. Dağlar ve yükseklikleri dümdüz edilinceye kadar parça parça edilecek, diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre yayılmalari itibariyle evleri dümdüz edilecek, sarayları, dağları ve üzerindeki diğer yapılar yok olup gidecektir. Serilmesi ve yayılmasındaki düzlük dolayısıyla "dükkân" ismi de buradan gelmektedir. "Ed-dekke" yerin yüksekliğinin yayılmak suretiyle alçaltılması demektir. İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın (r.a.m.) açıklamaları da bu anlamdadır; Yer tıpkı bir derinin yayılması gibi yayılıp uzatılacaktır.²⁰²

2.4.2. Rabb'in ve meleklerin gelişi

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (۲۲)

22.Rabb'inin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve,

Bursevî, "Rabb'inin emri geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman" her şey ortaya çıkacaktır diyerek başladığı açıklamasında;

²⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 163; Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XV, 620.

²⁰¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 132-133.

²⁰² Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 98.

1. Rabbi'nin kudretine ve kahrına işaret eden belirtiler görüldüğü zaman olarak beyan etmiştir. Bu hal dünya sultanlarının birisi bir yere geldiğinde, heybet ve siyasetinin görülmesine benzetilmiştir. Çünkü sultan geldiği zaman vezirler, önde olanlar ve askerlerinin geldiğinde, görülmeyen birçok şey görülür olur.
2. İmam Ahmed dedi ki: Muzâfın hazfı ile korkutmak için "Rabbi'nin emri ve hükmü geldiğinde" demektir.
3. Te'vilât-ı Necmiyye'de²⁰³ mana şöyledir: "Rabb'in, celâlî, kahrî görüntülerde tecelli ettiğinde..." demektir.
4. "Melekler saf saf dizildiği zaman", yani, melekler mahşer meydanında saf halinde veya saf tutarak geldiklerinde... Şöyle ki, o gün bütün göklerin melekleri inecek, dünyada namaz ehli insan ve cinlerin saf tutmaları gibi, mertebelerine göre insanların ve cinlerin etrafını kuşatarak arka arkaya saf tutacaklar. Allahü Teâlâ'nın (c.c.) buyurduğu gibi, "Melekler onların etrafındadır,"²⁰⁴ Melekler yedi kat semanın sayısı kadar yedi saf olurlar.²⁰⁵

Âlûsî, { وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا } ayetinde Rabb'in gelişi için;

1. Münzir b. Sa'd, "Yüce Allah'ın (c.c.) orada yarattıklarına zuhurudur." Bu gelme ile bir intikal yoktur. Felâket ve çılgınlığın gelişi de böyledir.
2. Söz korkutmayı abartı için, muzâfın hazfedilmesi ile denilmiştir. "وجاء أمر ربك" "وقضاؤه سبحانه" Yani, Yüce Allah'ın (c.c.) kazâsı ve Rabb'inin emri geldi şeklindedir.
3. Bu, Allahü Teâlâ'nın (c.c.), kudretinin delillerinin ortaya çıkmasının canlandırılması ve O'nun otoritesinin işaretlerinin açıklanmasının temsildir. Allahü Teâlâ'nın (c.c.) buradaki hal benzetmesi, kralın bizatihi kendinin gelmesine benzetilmesi gibidir. Zîra onun bizzat gelmesiyle ortaya çıkan heybet ve azamet, onun bütün askerlerinin, vezirlerinin ve çevresindeki özel kişilerin gelmesiyle ortaya çıkacak olandan çok çok fazladır ve burada kelâmda müteşabihlik vardır.
4. "وَالْمَلَكُ" Melek, melek cinsinden olanlardır ve göklerdeki tüm melekleri içine alır.
5. "صَفًّا صَفًّا" Saf Saf, dizilmiş halde veya saflar halinde.
6. Kıyamet günü gökteki tüm meleklerin konumlarına ve mertebelerine göre, cinler ve insanları çevrelemiş olarak inmeleri ve saf saf dizilmeleridir denilmiştir.
7. Kendileriyle ilgili olan görevleri ve konumlarına göre dizilirler. Yakın görüş budur.
8. "وَالْمَلَكُ" olarak gelmesi "ملائكة" olarak (göklerin ve onun dışındakilerin melekleri) gelmesinden daha kapsamlıdır.
9. Ve tüm meleklerin konumlarına göre saf oluşu, dünya ehlinin saf oluşu itibarıyla olduğu iddia edilmiştir.²⁰⁶ Âşikâr olan, sarıp kuşatmaksızın dizilmektir.

Meleklerin Rabb'inin emri geldiği, kudretinin ve kahrının alâmetleri belirlediği zaman, mertebelerine göre pek çok saf halinde sıra sıra dizilmesidir.²⁰⁷

²⁰³ Muhammed Es-Semnanî'nin eserinin adı "Et-Te'vilât-ı Necmiyye Fi't-Tefsîri'l-İşârî Ves-Sûfî" dir.

²⁰⁴ Hakka. 69/17.

²⁰⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 65.

²⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 163

Ayetteki, “Ve’l-meleku saffen saffâ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ” ifadesinin manası, bütün semaların melekleri iner de, bütün ins ve cinleri kuşatarak, saf saf olurlar şeklindedir.²⁰⁸

"Melekler de saf saf dizildiğinde ki, o gün Cehennem de getirilmiş olacaktır" buyruğu hakkında İbn Me'sud ve Mukatil (r.a.m.) şöyle demişlerdir: Her bir dizgini yetmiş bin melek tarafından çekilen, yetmiş bin dizgini ve öfkesi ve kabarması görülecek şekilde Cehennem getirilecek ve Arş'ın sol tarafında yerleştirilecektir.²⁰⁹

“Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا” anlamıyla mana verdiğimiz bu ayeti, önceki dönem gelenekçi tefsirciler te'vil yapmadan, âyetin ifade ettiği lafza bağla kalarak mana vermişlerdir. Bu selef müfessirler mahşer günü gelmesine inanarak fakat bu gelişi ne anlama geldiği konusunda hiçbir te'vile gitmeden bir mana vererek, gelmekten amacın ne olduğunu Allah'a (c.c.) havale ederler. Sonraki tefsirciler ise, tenzih kaidesiyle mana vererek, Allah'ın (c.c.) gelmesinden maksat O'nun emrinin gelmesidir manasıyla ayeti te'vil ederler. Bunun üzerine ayeti "Rabb'inin emri gelip melekler de saf saf dizildiğinde..." şeklinde anlarlar.²¹⁰

"Rabb'in gelişi وَجَاءَ رَبُّكَ " ;Bu ayetin tefsirinde akli delil yoluyla bir açıklama yapabiliriz. Yüce Allah (c.c.) zamandan ve mekândan münezzehtir. Onunla alâkalı olarak hareket izafe etmek düşünülemez birşeydir. Keza onun hakkında konuşurken hareket O'nun hakkında kesinlikle düşünülemeyecek bir ifadedir. Nedeni de hakkında hareket izafet edilen varlık mutlaka cisimdir. Cisim mutlaka sonradan yaratılmayı gerekli kılar ve cismi açıklarken ezeliyyet izafesi kesinlikle muhaldir deriz. İşte tam bu konuda Râzî bu ayeti açıklarken te'vile gitmek gerekir derken buradaki ifade "Muzâf'ın hazfedilip ve muzâfun ileyhin onu yerine geçmesidir" diyor. Sonra da, bu muzâfın ne olduğu hakkında yaptığı açıklamalarında, birkaç izah şekli mevcut olduğunu söylemektedir;

- ✓ Rabb'inin hesaba çekmek ve karşılığını vermek için emri geldi " جاء امر ربك " demektir.
- ✓ Rabb'inin engellenemez gücü, kahrı geldi " و جاء قهر ربك " demektir.
- ✓ Rabb'imin yüce ayetleri geldi " و جاء جلاء آيات ربك " demektir.
- ✓ Rabb'imin zuhuru geldi " و جاء ظهور ربك " demektir.

Burada geçen Rabb kelimesi mürebbî manasındadır. Bunun da meleklerin en büyüğü olan ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) eğiten meleğin olması ihtimal dâhilindedir. Buradan anlaşılan ifade bu meleğin gelmesidir diyebiliriz.²¹¹

Öncelikle bu ayetin açıklamalarında Bursevî ve Âlûsî' nin, Rabb'in gelmesi ile alâkalı yorumlarında aynı misali vermeleri göze çarpıyor. İzâfet takdiri ile vermiş oldukları manalarda birbirleriyle neredeyse örtüşmektedirler. Meleklerin saf tutmaları yaklaşımları da aynı doğrultuda olmakla beraber Bursevî'nin, "Yedi kat semanın sayısı kadar yedi saf olurlar" yorumunun ona has olduğu denilebilir.

²⁰⁷ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 501.

²⁰⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 134.

²⁰⁹ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 98.

²¹⁰ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 554-555.

²¹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 163.

2.4.3. Hatırlaması fayda vermez

وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى (٢٣)

23.O gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak!

Bursevî, "O gün Cehennem getirilir" demek;

1. Cehennem açık bir şekilde gösterildiği zaman demek gibidir. Yani, yerinde sabit olduğu halde Cehennem'in getirilmesi demek, yaratıkların onu görebilmeleri için görülür hale getirilir hale olmasından ibarettir. "Bi ب" harfî, "cîء" için fail makamına geçen Cehennem üzerine geçişlilik içindir.
2. İbn Mes'ud ve Mukatil (r.a.m.) dediler ki: Cehennem yetmiş bin yular çekilerek getirilir. Her yuları yetmiş bin melek çeker. Sonunda Cehennem kaynar, uğuldayarak arşın sol tarafına konur. Yani kâfirlere olan öfkesinden kaynar. Bırakılsa mahşerdekilerin hepsini yakacak gibi kükrer. Bütün peygamberler ve evliya korku ve heybetten diz üstü yere çöker. O gün, Cehennem her bir dizginini çekecek yetmiş bin melek yetmiş bin dizgini ile getirilecektir.
3. Bu fakir der ki (İsmail Hakkı Bursevî k.s.): Cehennem'in mahşere getirilmesini mecaz manaya hamletmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü Kâbe gibi bazı mekânları, Allah'ın (c.c.) bazı has kulları, göz açıp kapamaktan daha hızlı bir şey olan var olma ve yok olma halinde ziyaret eder. Cehennem'inde getirilmesi böylece olması, uzak ihtimal değildir. Şöyle ki o gün yer, en geniş mekân olacaktır. Daha önce geçtiği gibi, Cehennem de bütün mahşer halkını barındıracak kadar geniş olacaktır.
4. Yine Cehennem'in getirilmesinden murad, onu temsil eden sûretinin getirilmesi de olabilir. Bu hususta bir ihtilaf yoktur. Böyle olunca, Cehennem'in getirilmesi, mirac hadisesinde, Kureyş'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sormaları üzerine, Efendimizin gözü önüne Mescid-i Aksâ'nın getirilmesi gibidir.²¹²
5. "İnsan yaptıklarını birer birer hatırlar" yâni, yaptığı kusurların işaret ve hükümlerini gördüğünde, bütün tafsilatıyla hatırlar. Veya amellerini cisme bürünmüş olarak görünce kendini tek tek hatırlar. Çünkü ahiret hayatında iyi ve kötü bütün ameller haline uygun, güzel veya çirkin, uygun suretlerde görüneceklerdir. Veya "yezekkeru يَذْكُرْ " nasihat alır demektir. Yani, insan dünyada kendisine gelen öğüdü alıp, ancak kabul etmediği irşadı ve nasihati kabul eder ve ateşin başına durdurulup da, "Ah n'olurdu bir geri çevrilsek de, Rabb'imizin âyetlerini inkâr etmesek, mü'minlerden olsaydık"²¹³ derler. Bu nasihat, insanın yaptığı günahlarına pişman olmasını icab ettirir. Pişmanlık da tövbe demektir fakat vakti geçtiği için orada tövbe sayılmaz.
6. Kâşânî dedi ki: İnsan o gün, dünyada inandığının aksini görüp ibret alır. Yaratılışının gerektirdiği şekilde kendinde bir heybet oluşur.

²¹² Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 67.

²¹³ En'am, 6/27.

7. Bu ara cümle "Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var!", yukarıdaki nasihat almanın, vaktinde yapılmadığı için, faydadan uzak olmuştur. Hakîkî bir nasihat alma olmadığını vurgulamak için getirilmiştir. Yani o nereden hatırlasın ki artık, hatırlamanın vakti geçmiştir, demektir.
8. Bu ifade de hazfedilmiş bir kısım olduğu söylenmiştir. Yani bu hatırlatmanın faydası ona nereden gelecek ki, demektir. Ayette önce öğüt alır denip, sonra bunun olmadığını ifade edilmesi arasında görülen zıtlıkta ortadan kalkmış olur. Mana: Vakti geçmiş nasihat ve hatırlama ona ne yapar ki? dir.
9. İrşad'da denildi ki: Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi, aklen teklif diyarı dünya hayatında, tövbeyi kabul etmenin Allah'a (c.c.) vacip olmadığına bu ayeti delil getirmenin dayanağı yoktur. Çünkü bu kimsenin günahlarını hatırlaması tövbe değildir. Çünkü o kimse tövbenin dünyada olduğunu bilir.²¹⁴

Âlûsî, { وَجِءَ يُؤْمِنُ بِجَهَنَّمَ } Ayeti için şöyle demiştir;

1. Yüce Allah'ın (c.c.) "وَبُرَزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى" Cehennem her bakanın göreceği şekilde gösterilir"²¹⁵ sözünün benzeridir. Cehennemi gösterme için onun getirilişine izin verilmiş olması, gerçek manası üzere olduğu tercih edilmiştir.

حدثنا عمر بن حفص بن غياث. حدثنا أبي عن العلاء بن خالد الكاهلي، عن شقيق، عن عبد الله، قال: قال رسول الله "يؤتى جهنم يومئذ لها سبعون ألف زمام. مع كل زمام سبعون ألف ملك يجرونها"

"O gün Cehennem getirilecek. Onun yetmiş bin yuları (tutulacak kulpu) bulunacaktır. Her yularla birlikte yetmiş bin melek bulunacak. Onlar Cehennem'i o kulplardan tutup çekeceklerdir."²¹⁶

2. Rivayetlerde söylenenler ve tüm zikredilen te'viller, manayı mecaz anlamı üzere taşımaya çağırır. Cehennem'i gerçek anlamda getirmenin, intikalinin müstahillliği görüşü, hayatım üzere yemin ederim ki, müstahil değildir. Mahşer günü yerinden çıkması, yer değiştirmesi ve sonra oraya dönmesi caizdir. O günkü durum zihinlerin, hayallerinin ötesindedir.
3. "إِذَا دُكَّتِ" ifadesi "يُؤْمِنُ" unutmamanın zıttı, hatırlamaktır. "يُؤْمِنُ" bedeldir. Zemahşerî'nin açık ifadesine göre ondaki âmil, mübdel-minh'in âmilinin aynıdır. Âlûsî de, bu görüşü uygun bulduğunu söylemiştir. Yani insan ihmal edip, terk ettiği şeylerin izlerini ve yargılarını tafsilatlı olarak müşahede etse ya da, etmese bile ahirette iyi ve kötü görüntüleri münasipçe şekillendirilir ve Allahü Teâlâ'nın (c.c.) onun zihnine veya hatırına getirmesiyle hatırlar. Ya da "Et-tezekkür" öğüt almak anlamındadır. Yani Allahü Teâlâ'nın (c.c.) kudreti ve yüceliği hakkında gördüklerinden öğüt alır.
4. "وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى" Hatırlamanın ona nasıl faydası olacak", karşı gelme, itirazdır. Hatırlamanın zamanında gerçekleşmediği için fayda vermediğidir. "أَنَّى" öne geçmiş

²¹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 68.

²¹⁵ Naziât, 79/36.

²¹⁶ Müslim, *Cennet*, II, 1303; Tirmizî, *El-Camiu'l-Kebîr*, IV, 329.

haberdir."الذِّكْرَى" mübtedadır."له" haberin ilgili olduğu şeyle alâkalıdır. Yani, "Hatırlama nereden olacak, onun vakti geçti artık" şeklindedir.

5. Orada hazfedilmiş bir muzâf olduğu da söylenir. Mana, "وانى له منفعة الذكرى" Ona hatırlamanın faydası nedir?" şeklindedir.
6. Ayetle tövbeye, tövbenin aklen kabulünün vacib olmadığı yönüyle delil getirilmiştir. Mu'tezile ise "Daha faydalı" olanın vücûbiyyetine binaen tövbenin kabulünün Allah'a (c.c.) vacip olduğunu iddia ederler.²¹⁷

Cehennem ortaya konulduğu zaman hata ettiklerini, salih ameli ihmal ettiklerini, hakkı yalanlayıp isyan ettiklerini anlayacaklardır, ama bu anlamaları kendilerine fayda verecek midir? Hayır, nereden fayda verecektir?²¹⁸

Melekler mertebelerine göre pek çok saf halinde sıra sıra dizilip Rabb'inin geldiği, kudretinin ve kahrının alâmetleri belirdiği zaman. O gün Cehennem de gayb olmaktan çıkarılıp getirilmiştir. İşte o gün insan ma'siyetlerini düşünüp hatırlar veya öğüt alır. Çünkü çirkinliğini bilmektedir. Yaptığına pişman olur. Ama hatırlamaktan ona ne (fayda) var! Vakit geçmiştir, artık hiçbir yararı yoktur. Bu, nefy manasında bir sorudur. Yani o hatırlama ona fayda vermez. Bu cümle ahirette tövbenin kabul edilmediğine dair delildir. Der ki: "Ah keşke! (Bu) hayatım için önceden bir şeyler göndermiş olsaydım! Keşke, dünya hayatında iken bu hayatım için hayır ve iman hazırlamış olsa idim."²¹⁹

Ayette geçen hatırlamanın "يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ" hangi anlamı ifade ettiği konusunda Râzî'de şu açıklamalara yer verilmiştir:

- ✓ O, yapamadığı, kusurlu olduğu şeyleri hatırlar, anlamı vardır. Nitekim insan dünya hayatında üzerine düşen ve yapması gereken şeyleri yapmadığını, boş ve anlamsız işlerle uğraştığını, dünya hayatının asıl anlamını unutarak sırf dünyalık çabalarla ve gayretlerle meşgul olduğundan dolayı ahiret yurduna vardığında, bunların dalâlet ve boş şeyler olduğunu, , ahireti kazanmak için hiçbir çaba harcamadığının artık farkına varır ama nafi.
- ✓ "Yetezekkeru يَتَذَكَّرُ" öğüt alır demektir. Buna göre mana o, dünya hayatında iken verilen öğütleri dinlemiyor, kulak asmıyordu. Fakat artık dünya hayatı bitti. Yapılan nasihatlere, Ahiret yurduna varınca artık kulak vermeye başlar ama artık anlamı da yoktur onun için. Ah keşke bir daha dünyaya döndürülsek de, Rabb'imizin ayetlerini yalanlamasak... (ne olur!)²²⁰ der.
- ✓ Hasan el-Basrî hatırlar ifadesinin "يَتَذَكَّرُ" yani pişman olur ve tövbe eder anlamında kullanıldığı söylemiştir.
- ✓ O gün gelince insan "يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ" düşünür, hatırlar ama bu hatırlamadan hiçbir fayda yoktur artık ona ve şöyle der: "Ah keşke! (Bu) hayatım için önceden bir şeyler göndermiş olsaydım!" Ama o gün insan, dünya hayatında yapıp ahiret yurduna getirdiği amellere, isyan ve azgınlıklara, işlediği günahlara ve bütün kötü

²¹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 164.

²¹⁸ Hicâzî, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, İstanbul: İlim Yayınları, 1996, VI, 519.

²¹⁹ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 501.

²²⁰ En'am, 6/27.

amellere, yas tutar tövbe eder, pişmanlığını dile getirir de, artık ona bu nedametın hiçbir faydası yoktur. Nerede artık? Tövbenin vakti sona erdi faydası yok. Keşke dünyada iken yaptıklarından pişman olsaydı. Aynı zalim Firavun gibi, sanki o zalim tövbe etti de tevbesi kabul edildi mi? Tabiki hayır. Keşkelerin artık faydası yoktur. Bu ayeti dünya hayatımda anlamında da ifade etmek mümkündür.²²¹

2.5. Ahiretten İnsan Tabloları (24-26. Ayetler)

2.5.1. Kıyamet günü pişmanlık

يَقُولُ يَالَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي (٢٤)

24. "Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" der.

Bursevî, insan yaptıklarını hatırlayınca ne der? Diye sorulduğunda;

1. Ahiret hayatım için keşke bir şeyler gönderseydim demiştir. Yani faydalanacak, kesintisiz ve devamlı bir hayat olan ahiret hayatını kazanmak için bugün faydalanabileceğim güzel ameller yapıp gönderseydim ifadesiyle, bu ayeti tefsire başlamıştır.
2. Ayrıca mananın, keşke beni azaptan kurtaracak, önceden amel yapıp gönderseydim, şimdi dirilenlerden olurum şeklinde olması da caizdir. Allahü Teâlâ da (c.c.) Cehennem ehli için "Sonra o, ateşte ölmez de yaşamaz da"²²² buyurmuştur.
3. Hak ehlinin iradesinin tamamı elinden alınmış olmaz. O zaman bu temennide Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi kulun fiillerinde hak ehlinin iradesinin elinden alındığına işaret eden bir şey yoktur. Buna işaret ancak kulun salih amelleri yapıp önden gönderme imkânının olduğuna inanmasından ibarettir. Kesin olarak herkes şuna inanır ki, kul gücünü, isteyerek yaptığı fiillerden hangisine yönlendirirse o olur.²²³

Âlûsî, { يَقُولُ يَالَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي } ;

1. Yaptığı çözümlerinin güdümüyle, yapmış olduklarının neler olduğunu bilir. Bu cümle, "يَتَذَكَّرُ yetezekkeru'dan" bedel-i istimaldir.²²⁴
2. Ya da kendinden ortaya çıkan bir sorunun cevabına gelen, başlangıç cümlesidir. Hatırladığında ne der? Denildiğinde, şöyle söylenir. Keşke ben...
3. Ve "لِحَيَاتِي" deki "lâm harfî" açıklayıcı olarak gelmiştir. Onun hayatıyla murad olunan, ahiret hayatıdır. "كَادَّمْتُ" nün mefulü hazf olunmuştur. "يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِأَجْلِ حَيَاتِي هَذِهِ أَعْمَالًا صَالِحَةً أَنْتَفَعُ بِهَا فِيهَا" Keşke ben, bu hayatım için, salih amelleri gönderseydim de onlardan fayda görürdüm" şeklindedir. "Lâm" harfinin gerekçe göstermek için geldiği de söylenir. Ancak o zaman mana, keşke ben salih amelleri faydalı bir hayat yaşamak için gönderseydim olur. "Lâm tevkîtiyye" olduğu

²²¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 134.

²²² Âlâ, 87/13.

²²³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoğlu, XXX-II, 71.

²²⁴ Bedeli istimâl mübde'l-minh'in ne tamamı ne de parçası olan bedellerdir. Ancak mübde'l-minh'in şumûlüne girer. Bedel, mübde'l-minh parçası değil, özelliği olup onun içine aldığı bir manaya delâlet eder.

da söylenir ve o zaman hayatıyla murad olunan dünyadaki hayatıdır. Yani keşke ben, dünyada yaşadığım vakit, onlarla o gün (ahirette) faydalanmak için salih ameller yapıp gönderseydim.²²⁵

Keşke, daimi ve bakî olan ahiret hayatım için hayır ve amel-i salih hazırlasa idim. Ateş ehli için de Cennet ehli için de artık hayat odur. Bu ayetin manasını "Dünya hayatımda" şeklinde de anlamak mümkündür.²²⁶

"Lihayati لِحَيَاتِي" kelimesinin başındaki lam, "Fî" manası ifade eder. Yani hayatımda salih amel takdim etseydim. Bazılarına göre hayatım için salih amel takdim etseydim demektir. Yani ölümsüz hayat için keşke salih amel takdim etseydim. Bazıları Cehennem ehlinin hayatı güzel değildir, sanki onların hayatları yoktur demiştir. O zaman ayetin manâsı şöyle olur: Keşke ben ateşten kurtulmak için hayırdan bir şeyler takdim etseydim.²²⁷

Râzî Ayetle ilgili olarak birkaç izah vardır diyerek açıklamalarını şöyle dile getirmiştir:

- ✓ "Keşke ben, bu sonsuz hayatım için sonlu dünya hayatımda iken bir şeyler yapmış olsaydım" demektir. Hak Teâlâ (c.c.) burada, hayatım için kelimesini kullanmış, şu hayat için dememiştir. Çünkü bu hayat, ancak ahiret yurdundaki hayattır demektir. Çünkü Allahü Teâlâ (c.c.), "Şüphesiz, ahiret yurdu, hayatın ta kendisidir"²²⁸ buyurmuştur.
- ✓ Allahü Teâlâ (c.c.) kâfirler hakkında "Ölüm ona her taraftan gelir, ama o ölemez."²²⁹ "Onun için cehennem vardır. O orada, ne ölür, ne de dirilir"²³⁰, "En şaki olan ise ondan kaçınır. O, en büyük ateşe girecektir. Sonra orada ne ölür, ne de dirilir"²³¹ buyurmuştur. Şu halde bu ayet Cehennem'liklerin ahirette sanki bir hayatları olmadığına delalet eder. Buna göre mana, "Keşke ben, dünyada ateşten kurtulmamı sağlayacak ameller yapmış olsaydım da, böylece ahirette hayata kavuşan kimselerden olsaydım" ifadesinde olur.
- ✓ Anlamı; Keşke ben, dünyada yaşarken bir takım şeyler sunu verseydim gibidir. Sanki bu, "وَجِئْتُ لَطْلُوعِ الشَّمْسِ" Güneş doğunca geldim" cümlesinin anlamı gibidir. Yani cümle, "لَطْلُوع" deki "Lâm" harfî bir zaman anlamı içerdiğinden, yine ayette geçen "Lihayati لِحَيَاتِي" deki "Lâm" harfî de bir zamana delalet etmektedir.
- ✓ Mu'tezile bu ayete dayanarak, insanların iradelerinin; kendi ellerinde olduğunu, işlerinin kasıt ve iradelerine bağlı olduğunu; itaatten engellenmediklerini, isyana ve inkâra zorlanmadıklarını söylemiştir.²³²

²²⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 164.

²²⁶ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 503.

²²⁷ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XVI, 8.

²²⁸ Ankebût, 29/64.

²²⁹ İbrahim, 14/17.

²³⁰ Taha, 20/74.

²³¹ A'lâ, 87/11-13.

²³² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 135.

2.5.2. Azap ve vesâk

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ (٢٥) وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ (٢٦)

26. Artık o gün, Allah'ın (c.c.) edeceği azabı kimse edemez. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz.

Bursevî, her iki âyette de geçen zamir; "û, O" Allahü Teâlâ'dır (c.c.) diye tefsir ediyor.

1. "عَذَابٌ" , azap demektir. "Selâm" kelimesinin teslim manasına geldiği gibi, "Vesâk" da (bağ, zincir, pranga) "Îsâk" manasına gelir. "Vesâk", bir şeyi zincir ve ip gibi bir şey ile bağlamak, manasınadır. Yani azap etmek, bağlamak, esir etmek ve zincire vurmaktır. Şimdi mana: Bu azap ve bağlamayı, Allah'tan (c.c.) başka kimse üzerine alamaz demektir. Çünkü bütün işlerin tamamı Allah'a (c.c.) aittir. Kıyamet günü Allah'tan (c.c.) başka bir azap edici bulunduğu manası anlaşılmaz.²³³
2. Aynü'l- Meânî'de²³⁴ şöyle geldi: Allahü Teâlâ'nın (c.c.) ahiretteki azabı gibi hiç kimse dünyada azap edemez.
3. "O" zamirinin insana gitmiş olması da caizdir. Yani zebanilerden hiç biri, o insana yaptıkları azabın benzerini yapmazlar, demektir.
4. Kisâî ve Ya'kûb bu iki yeri meçhul okumuşlardır. Keşşâf da, bu kıraatin Peygamberimiz'in (s.a.v.) kıraati olduğunu söylemişlerdir. Fiilin meçhul olması halinde mana şöyle olur: "İnsanın uğrayacağı azap gibisi, kimseye yapılmaz."²³⁵

Âlûsî, { فَيَوْمَئِذٍ } İşte o gün;

1. Yani, zikredilen ve söylenilen hallerin olduğu gündür.
2. "لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ , وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ" ayetlerdeki " û " zamiri, Allahü Teâlâ (c.c.) içindir; Yani, Allahü Teâlâ'nın (c.c.) azabını ve prangasını, Allah'tan (c.c.) başkası üstlenemez. Sanki şöyle denilmiştir; Allah'ın (c.c.) azabını kimse üstlenemez ve yapamaz.
3. "عَذَابٌ" ve "وِثَاقٌ" ikisi de mefuldür. Hallerini kinaye yoluyla açıklamış olduğu insan için, Allahü Teâlâ'nın (c.c.) azabının ve prangasının yüceltilmesi vardır.
4. Ya da; Ayetlerdeki ' û ' zamiri, mefule izafet edilen insan içindir. Yani zebanilerden birinin Cehennem ehlinde birine ettiği azap edip ve prangaladığı gibi ne azap edebilir nede pranga vurabilir. Bu görüş birincisinden daha çok tercih edilen görüştür.
5. "لَا يُعَذِّبُ" ve "لَا يُوثِقُ" meful binası üzerine okunmuştur. Buradaki azap ve pranga insanadır. Yani, zincirlerle ve kelepçelerle prangaya vurmak gibi azap etme, başka kimseye yapılmamıştır.²³⁶

²³³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 75.

²³⁴ "Ayn-ül-meânî fi tefsîr es-Seb-ül-mesânî." Yazarının künyesi Ebû Tâhir olup ismi, Muhammed bin Muhammed bin Abdürreşîd bin Tayfun Sirâcüddîn es-Secâvendî el-Hanefî'dir. Hanefî mezhebine mensub fıkıh âlimidir. 1200 senesinden sonra vefât etmiştir.

²³⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 68.

²³⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 164.

6. Ya da insanın azabını ve ona vurulacak prangayı kimse üstlenmez. Ayetindeki anlam gibidir. “لَا تَرْزُ وَازِرَةٌ وَزَرَ أُخْرَى” Hiçbir kimse başkasının günahını yüklenmez”²³⁷

Artık o gün O'nun azabı gibi hiç kimse azap edemez. O'nun vuracağı bağ kimse vuramaz. Allah'ın (c.c.) azabını ve bağını kıyamet günü O'ndan başkası yapamaz. Emrin tümü O'ndadır. O'nun azabı gibi kimse azap edemez, O'nun bağı gibi bağ vuramaz. Bağ, zincir ve kelepçelerle bağlamaktır.²³⁸

Mukâtil; Bunun manası, İşte o gün, hiçbir mahlûk, Allah'ın (c.c.) azap edişi gibi azap edemez ve O'nun bağ vuruşu gibi, bağ vuramaz şeklindedir der ki bu da, Azap etme ve bağ vurmada, Allah'ın (c.c.) ulaştığı noktaya, mahlûkattan hiç kimse ulaşamaz demektir. Ebû Ubeyde, bu tefsirin zayıf olduğunu ileri sürerek şöyle der: Çünkü Kıyamet gününde Allah'tan (c.c.) başka azap eden yoktur. O halde daha nasıl, hiç kimse, Allah'ın azabı gibi azap edemez denilebilir. Bu itiraza şu bakımlardan cevap verilebilir:

- ✓ Ayetin ifadesi, Dünyada iken hiç kimse, Allah'ın (c.c.) bu gün (ahirette) kâfire yaptığı azap gibi azap edemez. Dünyada iken hiç kimse, Allah'ın (c.c.) bu gün, kâfirin vurduğu bağ gibi bağ vuramaz anlamında olup ve bu da, şiddet ve kuvvet hususunda O'nun azabı ve bağ vuruşu gibi, hiçbir azap ve bağ vuruş olamaz anlamındadır.
- ✓ Mana, Kıyamet günü Allah'ın (c.c.) yapacağı azabı, hiç kimse üstlenemez, yani o gün emir O'nun emridir. Başkasının emri orada geçmez şeklindedir.
- ✓ Ayette bahsi geçen insan'ın, Ubeyy b. Halef kâfiri olduğu söylenmiştir. Kisâf'nin; kıraatine göre şu iki tefsir yapılabilir:
- ✓ Küfürde ve fesatta en uç noktaya vardığı için, hiç kimse o insan gibi azaplanmaz ve hiç kimseye buna vurulan zincir ve bukağılar vurulmaz.
- ✓ Hiçbir insan, kâfirin azabı gibi azaplanmaz. Bu manaya göre ayet, "Hiç kimse, başkasının yükünü (günahını) çekmez"²³⁹ ayeti gibi olmuş olur. Vahidî bu tefsir ve görüşün, en uygun izah olduğunu söylemiştir.”²⁴⁰

Yukarıdaki âyetler ile Kıyamet ve âhîret vaktinin merhalelerinden bazılarını işaret edilerek inkârcılar ve nankörler uyarılmaktadır. Ölüm vakti gelip dünya hayatı sona ermeden önce hakkı, hakikati arzulayıp varmaları istenmektedir. Bunun için hem duygu ve düşüncelerine, hem de akıllarına seslenilip, aksi halde âhîret gününde uyanıp gerçeği öğrenmenin onlara hiçbir fayda sağlamayacağına atıf yapılarak bilgi verilmektedir.²⁴¹ Her iki tefsirde gelen açıklamalarda göze çarpan, Bursevî ve Âlûsî'nin ayetlerde geçen " ء " zamiri hakkındaki yorumlarının aynı fakat daha uygun olanı tercihte ayrıldıklarını müşahede ediyoruz. Nitekim Bursevî, zamirin insana döndüğü hakkında açıklama yapsa da Allah'a (c.c.)

²³⁷ En'am, 6/164.

²³⁸ Zühaylî, *Tefsîrül'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 501.

²³⁹ İsra, 17/15.

²⁴⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 137.

²⁴¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XIII, 6786.

döndüğü konusunda biraz daha tercihli gibi görülmektedir. Âlûsî'de ise, insana döndüğü görüşü tercih edildiği dikkati çekmektedir.

2.6. Cennet'te Nimete Kavuşan Cân (27-30. Ayetler)

2.6.1. Huzur bulmuş nefis

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (٢٧)

27.Ey huzur içinde olan nefis!

Bursevî, Allahü Teâlâ (c.c.) ne zamanki nefs-i emmârenin eşkıyalığını zikretti ve;

1. Şimdi de nefs-i mutmainnenin güzelliklerini açıklarken "İtmi'nân" rahatsızlıktan sonra gelen sükûnettir ve nefsin sükûneti ise, gayelerin gayesi olan, yakîn, marifet ve şühûda ulaşmakla olur."Dikkat edin, kalpler ancak, Allah'ı zikirle huzur bulur."²⁴² Ayetinde Allahü Teâlâ'yı (c.c.) bilmekle ve O'na ibadeti çoğaltmakla, nefsin huzur sahibi olacağına işaret edilmektedir. Nefs, Allah'ı (c.c.) zikirle itmi'nân makamına vasıl olduğunda, o nefsin sahibi, tabiatla ilgili hükümlere ve beşerî alametlere dönmekten emin olarak, temkinde telvîn makamına²⁴³ ulaşır. Fenâya eren kimse artık kendi eski vasıflarına döndürülemez. Yükselme makamında temkîn üzere olan bu kimse, nefs-i emmare makamına inmekten kurtulur. Ta'rifât'ta²⁴⁴ şöyle geldi: Nefs-i mutmainne, kalp nuru ile aydınlanan, sonunda kendi kötü sıfatlarından kurtulan ve güzel ahlâk ile süslenen nefistir.
2. Kâşifi dedi ki: Ey! Benim zikrimle rahatı ve huzuru bulan, mutmainneye yükselen nefis sen bana şükrettin ve sana gelen acılar karşısında sabrettin. Mana şöyledir: Allahü Teâlâ (c.c.), mü'mine ikram olsun diye, Hz.Musa (a.s.) ile konuştuğu kendi lisanı veya meleğin lisanı ile hitap eder. Bu hitap, hesap işi tamam olduğu zamandır. Ve buyurur ki: "Ey itmi'nân sahibi olmuş, rahata ve sükûnete kavuşmuş nefis! Raziye ve Merziyye olarak Rabb'ine dön."²⁴⁵

Âlûsî, { يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ } "Ey! Huzura eren cân" ayeti ile;

1. Allahü Teâlâ (c.c.), burada dünya ile tatmin olup ona güvenen kimseleri anlattıktan sonra, Allah'ı (c.c.) zikrederek ve itaat ederek huzur bulan kimselerin hallerini

²⁴² Ra'd, 13/28.

²⁴³ Sözlükte "Renklenmek, boyanmak anlamındaki telvîn" ile "Yerleşmek, karar kılmak, sabit olmak anlamındaki temkîn", tasavvuf ilminde fenâ-beka, sekr-sahv, cem-fark gibi karşıt terimler olarak kullanılmıştır. Telvîn ve temkîn bazı eserlerde televvün-temekkin diye geçer. Serrâc'ın, "Telvîn kulun hallerinde değişiklik göstermesidir" şeklindeki tanımı (el-Lüma, s. 357) sûfilerce kabul görmüştür. Kuşeyrî'ye göre telvîn sâlikin halinin farklı sûretler kazanması, bir halden daha yüksek veya düşük bir hale bürünmesi, bir sıfattan başka bir sıfata intikal etmesidir. Sâlik Hakk'a vuslatı gerçekleştirince temkîn sahibi olur. Vuslatın alâmeti sâlikin kendinden tamamen geçmesi, beşerî ve nefsânî kayıtlardan kurtulmasıdır. Bu hal kulda devamlı olursa o kişiye "Mütemekkin" denilir. Buna göre telvînden sonraki temkîn hali cem'den sonra fark, sekrden sonra sahve, fenâdan sonra beka hali gibidir. Telvîn hal sahiplerinin, temkîn hakikat ehlinin sıfatıdır. Kul sülûk yolunda bulunduğu müddetçe telvîn ehlidir (mütelevvün, mülevven)...bkz. "Telvîn"; *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Müellif: Semih Ceylan, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, XXXX, 409-410.)

²⁴⁴ Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) İslâmî ilimlere dair terimler sözlüğüdür.

²⁴⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 76.

anlatmaktadır. Burada Allahü Teâlâ (c.c.), ya bizzat Hz.Musa (a.s.) ile konuştuğu gibi ya da melek lisanı ile "يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ Ey! Huzura eren cân" der.

2. "النَّفْسُ Nefs," zat (kişi, öz, kendi) anlamındadır. Nefs, huzur bulmakla nitelenmiştir. Çünkü o, marifetullah'a ulaşmada sebep ve müsebbeplerin basamaklarında düşünce gücüyle yükselmek için, bizzat sıkıntıya düşer ve endişelenir. Ulaştığı zaman ise huzur bulur ve onunla zenginleşir, ondan başkasına değer vermez.

Nefs-i Mutmainne izafeti hakkında aralarında fazlaca farklılık olmasa da, değişik yaklaşımlarda ve açıklamalarda bulunulmuş ve faydalı bilgiler verilmiştir. Müfessirlerin bu konu hakkında yaptıkları açıklamaları özetle sunarsak:

- ✓ Tabiîn'den Mücahid'e (r.a.) göre: Allah'ın (c.c.) Rabb olduğuna kesinlikle inanıp kalbi bu inançla yatışan kimse,
 - ✓ İbn Abbas'a (r.a.) göre: Cenâb-ı Hakk'ın (c.c.) vereceği sevap ve mükâfata inanıp kalbi yatışan kimse,
 - ✓ Mukatil'e göre: Allah'ın (c.c.) azabından emîn olup kendini güven içinde hisseden kimse,
 - ✓ Saîd b. Cübeyr'e göre: Allah'ın (c.c.) kendi kitabında vadettiği hususlara kesinlikle inanan kimse,
 - ✓ İbn Keysan'a göre: Amelini ihlâs üzere yerine getirip gönül yatışkanlığına erişen kimse,
 - ✓ İbn Atâ'a göre: İlâhî marifete mazhar olup bu hava içinde derûnî zevk duyarak bir an olsun o zevkten mahrum kalmaya sabredemiyen kimse,
 - ✓ İbn Zeyd'e göre: Ölüm anında ve âhiret gününde Cennet ile müjdelenip gönül rahatlığına ve huzuruna kavuşan kimse,
 - ✓ Allah'ı (c.c.) zikretmek suretiyle gönül yatışkanlığına erişen ve zikrullahtan daima manevî gıda alan kimse demektir.²⁴⁶
3. Hakka inanan huzur bulan nefis, emin olmanın ferahlığına ve serinliğine inanan huzur bulmuş nefistir. Ona hakîkatte doğru olan şey hakkında, herhangi bir şüphe ve kalbin sıkıntılarının sıcaklığı da karışmaz.
 4. O, güvenlidir, emindir. Kıyamet günü korku ve hüznü onu kışkırtmaz. Yani vefat günü iman üzere ölen nefsi kastediyor.

"Ey, tertemiz ve bugün hiçbir korku ve kedere kapılmayan, Allah'ın (c.c.) vaadiyle huzura kavuşmuş olan nefis!"²⁴⁷

5. Zeyd, "يَا أَيُّهَا" olarak "تâ" harfi olmadan okumuştur.²⁴⁸

"Ey huzura kavuşmuş cân!" Bu cümle ona ölüm anında söylenir. Ey hak ile sabit, kesin inanan, emniyette olan, Allah'ı (c.c.) zikir ile mutmain olmuş mümin.²⁴⁹

²⁴⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XIII, 6788-6790.

²⁴⁷ Sâbûnî, *Tefsirlerin Özü*, Çev.: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, VII, 308.

²⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 166.

²⁴⁹ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 501.

İmanın huzuruna kavuşmuş insan manasıyla açıkladığımız "Nefs-i mutmainne" bu açıklamalar ışığında yukarıda özellikleri hakkında bilgi verilen, tarzda Rabb'inin rızasına uygun bir yaşam süren dünya hayatını tamamlayan ve emaneti bu kemalât üzere Rabb'ine teslim eden imanlı kulu tarif etmektedir.²⁵⁰

Allahü Teâlâ (c.c.), yukarıda geçen ayetlerin açıklamalarında dünya hayatına yönelerek onun kandırmacalarına düşüp ahiret hayatını ziyan eden insanların durumunu anlatmıştır. Sonra da, diğer bir gruba giren, Rabb'inin rızasını kazanmak uğruna ona kulluk vazifelerini yerine getirmenin yolunu seçerek Rıza-i İlâhî'ye ulaşmaya gayret eden saf mü'minlerin de durumlarını vasıflamak için onlar hakkında; "Ey mutmain nefis..." ifadesiyle hitap etmiştir. Bu ifadenin anlamı, Yüce Allah (c.c.), mü'min kuluna, "Ey o ruh, ey o cân..." hitabıyla seslenmiştir denilebilir. Buradaki hitap sanki Yüce Allah'ın (c.c.) ya, dünya hayatında iken Hz. Musa (a.s.) ile yaptığı konuşmanın benzeridir. Buradan da çıkan anlam; Yüce Allah mumain nefis'e varmış insana lütuf ihsan ederek, bizzat onunla konuşma yapma üslûbudur. Ya da bir melek aracılığıyla kuluna hitap etmiştir denilebilir.²⁵¹

Râzî; İtmi'nân, bir yerde karar kılma, sebat etme demektir. Bu karar kılma ve sebat etmenin nasıl olduğu hakkında şu beyanatlarda bulunulabilir demiştir;

- ✓ Nefsin (ruhun), hiçbir şek ve şüphe duygusuna kapılmaksızın hak rızası ile içiçe yaşamasıdır. "Fakat kalbim mutmain olsun diye (bunu istiyorum)"²⁵² ayetinin ifade ettiği manadır.
- ✓ Mutmain nefis emîn, hiçbir ye's, korku ve ümitsizlik duygusuna kapılmadan güven duygusu içinde olan nefistir. Bu açıklamayı, Ubeyy b. Ka'b (r.a)'ın "Yâ eyyetuhe'n-nefsu'l-mutmainneh *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ*" kıraatiyle ayındır.
- ✓ Akla muhalif olmadan, gerçeklere zıt olmayan bir açıklama da şöyle yapılabilir; Mutmain bir nefse ulaşmanın nasıl meydana geleceğini naklî ve aklî deliller nasıl gerçekleşebileceğini söylemişler ve bu bahiste hem fikirdirler. Bunun anahtarı Kur'an'dan gelen naklî delildir, "Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ın (c.c.) zikriyle mutmain olur."²⁵³ Aklî delil ise şu şekildedir;
 - Aklî kuvvet, sebepler zincirinde yükselmeye başladığında, her ne zaman zatı gereği mümkün bir sebebe varıp ulaştığında akıl, bu sebebin başka bir sebebi olduğunu bilir, dolayısıyla burada durmaz, aksine her şeyden daha üst şeye geçip tırmanmaya devam eder. Derken bu tırmanış ihtiyaçların son bulduğu, zarûretlerin nihayete erdiği, zatı gereği vacibü'l-vücûd olan o yüce varlığa varıp dayanır. Binâenaleyh ihtiyaçlar o yüce varlığın katında sona erince, akıl da orada durur ve O'na yönelir ve artık O'ndan başkasına geçmez, yönelmez. Binâenaleyh aklî kuvvet her ne zaman, mümkün varlıklardan birine dikkat etse ve ona yönelse, o şeyin yanında karar kılması imkânsız olur. Fakat akıl vacibü'l-vücûd'un celâline bakıp, her

²⁵⁰ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 555.

²⁵¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 137.

²⁵² Bakara, 2/260.

²⁵³ Rad, 13/28.

şeyin O'ndan olduğunu anladığında ise bundan başkasına geçmesi imkânsız olur. Böylece itmi'nan'ın ancak vacibü'l-vücûd'un zikri ile elde edilebileceği sabit olur.²⁵⁴

2.6.2. Rabb'e dönüş

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً (٢٨)

28. "Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabb'ine dön!"

Bursevî;

Sen, verilen ebedî nimetlere sahip olmandan dolayı Rabb'inden razı ve onun katında da razılığa kavuşmuş olarak Rabb'ine yani sana vaad ettiği ikrama, yakınlığa ve emrine dön ki, Allahü Teâlâ'nın (c.c.), gayelerin nihayeti olması da bu itibarladır,²⁵⁵ şeklinde bu ayete açıklık getirmiştir.

Âlûsî, { ارْجِعِي } Hesaba çekildikten itibaren Rabb'ine dön;

1. İlk olarak, Allah'ın (c.c.) inayetine ve lütuf makamına dön. Çünkü mahşerdeki durum hakkında gelen haberlerden anlaşıldığı üzere, özellikle hesap öncesi mutlu olanları, onlardan başkalarının bulamayacakları makamlardan konumlar içinde lütuflandıracaktır. Hesap için birini sonra birini çağırır ve hesap tamamlandığında bu söz söylenir.
2. Yine bunun anlamı, kalbi boş işlerden boşaltarak ahirete yönelme, kabul olacak mı yoksa olmayacak mı diye ona önem vermektir. Yani Rabb'ini gözetip, ona hizmetini sunup, onun haricindeki işlere itibar etmemektir. Sanki mutmain nefis hesaba çağrıldığında tabiatın gereği, amellerinin ne olacağı düşüncesi, amellerinin kabul edildi mi yoksa edilmediği düşüncesi vardır. Hesap tamamlandıktan ve amelleri kabul edildikten sonra onun kalbini ferahlatmak için, iş sona erdi hesap sonra erdi denir. Uygun olan görüş ilkidir.
3. " إِلَىٰ رَبِّكَ " şefkatin ziyadesi bakımından iki yaklaşım üzere, yani hem razı hem de razı olunmuş olarak dön. Bunun için Yüce Allah'a, ya da bana dön dememiştir.
4. " رَاضِيَةً Razı olarak"; Öyleki, sonsuz nimetlerin ona getirilmesine razı olarak. Ona sunulan kolay hesaba ve amellerinin kabulüne razı olarak da denilir.
5. " مَرْضِيَّةً Razı olunmuş"; Yani Allah (c.c.) katında katında razı olunmuş. Rabb'inden razı ve ondan razı olunmuş denir. Buradaki iki vasıf da hal üzeredir.²⁵⁶

Dünyadaki arzu, lezzet ve şehvetlerinden sıyrılan insanın durumu ve iyilerin müjdeleri zikredildi. "Ey huzura kavuşmuş can! Razı olmuş ve kendisinden razı olunmuş bir halde Rabb'ine dön."²⁵⁷

Ayette geçen "رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً" kavramları, karşılığını verdiği şeylerle sen ondan razısın artık, O da senin dünya hayatında onun rızasına göre davranıp iyi ameller ile geldiğinden ötürü senden razı oldu anlamındadır. Ey mutmain olan nefis! Dünyada

²⁵⁴ Râzî, a.g.e., XXIII, 138.

²⁵⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 77.

²⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 166-167.

²⁵⁷ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 504.

Allah'ın (c.c.) rızası için ve Allah'ın (c.c.) istediği şekilde yaptığım amellerle Allah'ın (c.c.) rızasını elde ederek, ahiret gününde her türlü tehlikelerden emin bir şekilde varlığını, cesedinle, Rabb'ine, O'nun sevabına ve kerametine dön!²⁵⁸

Hitabın, "ارْجِعِي" mutmain olan nefse yapılma zamanı ve söylenilen "Dön" hitabıyla murad olunanın ne olduğu konusunda müfessirlerin yorumları şöyle gelmiştir:

- ✓ Abdullah b. Abbas, Dahhak, Atâ ve İkrime'ye (r.a.m.) göre hitap, inanmış nefis için söylenmiştir. İnsan dünya hayatından ayrılıp, ahiret yurduna vardığında ve ahirette diriltildiğinde melekler ona ruhunun tekrar bedenine dönmesini söyleyeceklerdir. Bu açıklamaya binaen bu ayetteki "Rabb" kelimesi ile murad olunan hedef "Sahip" anlamındadır. O zaman anlam "Sen sahibin olan cesedine dön" denmiş olacaktır.
- ✓ Ebu Salih ise bu hitabı, huzura ermiş olan nefse,²⁵⁹ yorumlamıştır. Bu hitap insana ölüm anında söylenecek olup, tekrar diriltildiğinde ona bu huzur ve güven verilecektir.²⁶⁰
- ✓ Elmalılı ; "Dön Rabb'ine, hem razı olmuş, hem de kendisinden razı olunmuş olarak. Öyle bir halde dön ki, Rabb'inden hoşnut, Rabb'in de senden hoşnut."²⁶¹ "Allah (c.c.) onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan (c.c.)"²⁶² yorumuyla açıklamıştır.

2.6.3. Salih kulların arasına girme

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (٢٩)

29. "(İyi) kullarımın arasına gir."

Bursevî;

Dünyada bana mahsus kullarım arasına katıl, bana has olan salih kullarımla irtibat kur, içlerine gir diyerek bu ayeti açıklamıştır.²⁶³

Âlûsî, { فَادْخُلِي فِي عِبَادِي } ;

Benim salih ve ihlaslı kullarımın zümresine gir, onların peşinden git ve onlarla ol.²⁶⁴ Sözleriyle bu ayeti açıklamıştır.

Râzî bu ayet hakkında âlimlerin görüşlerini şöyle sunmuştur:

- ✓ Katâde bu ayeti şöyle izah etmiştir: "Ey mutmain olan nefis, sen, salih kullarıma katıl ve onlarla birlikte cennetime gir." Allahü Teâlâ (c.c.) şöyle buyuruyor: "Andolsun, onları salihler arasına sokacağız."²⁶⁵ Taberî bu izah tarzını tercih etmiştir.

²⁵⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 140.

²⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 119; Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XVI, 8.

²⁶⁰ Mevdûdî, Ebû'l-Âla, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev.: Muhammed Han Kayani, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007, VII, 115.

²⁶¹ Yazır Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, IX, 201.

²⁶² Mâide, 5/119.

²⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 77.

²⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 167.

²⁶⁵ Ankebut, 29/9

- ✓ Ahfeş diyor ki: "Bu ifadeden maksat, hizbime gir, demektir." Yani onların içine gir, onlarla beraber cennetime gir!
- ✓ Muhammed b. Müzâhim ise şöyle izah etmiştir: "Ey mutmain olan nefis, sen bana itaat et ve Cennet'ime gir. İbn Abbas ve İbn Mes'ud'un (r.a.m.) kıraatlarında "Fi ıbadî" kelimesi "Fi abdî" şeklindedir. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Ey mutmain olan nefis, kulunun vücuduna gir ve cennetime dâhil ol." İbn Abbas ve Dahhak (r.a.m.) bunun Kıyamet gününde olacağını söyler.²⁶⁶

Bu yakınlığa ermek için seçkin olan ve yakınlaştırılan kullarının arasına gir.²⁶⁷

Kaffâl²⁶⁸ şöyle der: Her ne kadar bu hitap, zahiren bir emir ise de, mana bakımından bir haber cümlesi olup, takdiri, "Şüphesiz nefis mutmain olduğu zaman, Allah'a (c.c.) döner. Allah da (c.c.) ona, kulların arasına, Cennet'ime gir" der şeklindedir. Kaffâl sözüne şöyle devam eder: Emir cümlelerinin, haber cümlesi manasında kullanılmaları, Arap dilinde pek çoktur. Bu, mesela Arapların, "Utanmasan istediğini yap", ya da "O zaman istediğini yaparsın" şeklindeki sözleri gibidir.²⁶⁹

2.6.4. Cennete davet

وَأَدْخِلِي جَنَّتِي (۳۰)

30. "Cennetime gir."

Bursevî, ilk olarak Allahü Teâlâ'nın (c.c.) husûsî kullarının aralarına katılmak ruhanî saadet, yine onlarla birlikte Cennet'e girmek ise, cismanî saadettir açıklamasından sonra, diğer manaları da şöyledir diyerek devam etmiştir;

1. Burada nefis ile ruh kastedildi denmiştir. Buna göre mana şöyledir: "Ey ruh, daha önce ayrılmış olduğun kullarının bedenlerine gir ve benim sevap yurduma katıl." Bu mana "Cennet'ime gir" hitabının öldükten sonra yeniden dirilme esnasında olacağını söyleyenlerin görüşünü kuvvetlendirir.
2. "Cennetime gir" hitabı ölüm sırasında olacaktır denildi. Rivayet edildiğine göre Hz.Ebu Bekir (r.a.) bu hitabın ne zaman olacağını Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sordu: Efendimiz (s.a.v.): "Ey Ebu Bekir! Bu ifadeyi sana ölüm meleği ölürken söyleyecektir" buyurdu.
3. Hasan Basri şöyle dedi: Allahü Teâlâ (c.c.) ruhu vücuttan almak istediği zaman ruh, Allahü Teâlâ'da mutmainne olur, O'ndan razı olur, Allahü Teâlâ'da ondan razı olur.
4. Abdullah bin Ömer (r.a.) şöyle dedi: Mü'min bir kul vefat ettiği zaman, Allahü Teâlâ (c.c.) ona, iki melek ve Cennet'ten bir hediye gönderir. Mü'minin ruhuna: "Ey mutmainne olmuş nefis! Rabb'in senden razı olarak rahata ve reyhana çık!" denir... Bir kâfir ölünce, Allahü Teâlâ (c.c.) ona da iki melek ve kötü kokuların en

²⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, IX, 119.

²⁶⁷ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Çev.: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, İbrahim Türk, İbrahim Balcı, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991, X, 477.

²⁶⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâil el-Kaffâl eş-Şâî (ö. 365/976)

²⁶⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Çev.: Suat Yıldırım v. dğr., XXIII, 138.

kötüsü ve sertlerin en sert olan şeylerden gönderir ve ona; "Ey pis nefis! Çık Cehennem'in çok acı azabına doğru! Rabb'in sana gazap etmiş halde..." denir.²⁷⁰

5. Te'vilat-ı Necmiyye'de şöyle gelmiştir: Zatında fâni olarak Rabb'ine dön. Tabi ki, bütün makam ve menzilleri geçtikten sonra Allahü Teâla'ya (c.c.) seyri sülûk neticelerinden razı olarak... Bekâ elbisesini sana giydirerek O da senden razı olarak... Bende ve sıfatlarımda bâki olan kullarımın arasına katıl kendi zatından ve enâniyetinden fani olduğun için "Cennetime gir!"²⁷¹

Âlûsî, { وَأَدْخُلِي جَنَّتِي } ayeti;

1. Gecikmeksizin öncesindeki hemen peşisıra geldiği için onunla "fâ" harfinin ifade ettiği kapsama dâhil olarak, önceki cümleye atıftır. Allahü Teâlâ'nın (c.c.) salih kullarının grubuna girmekle sanki ruhanî mutluluğa işaret vardır. Cennet'e gir emri ile bedenî saadete işaret vardır. Girme işi birincisinde "fi" ile ikincisinde ise, onsuz olmaktadır. Ebu Hayyan bu konuda şöyle demiştir: Girilen eğer hakîkî zarf (mekân) değilse, kullanımda "fi" harfi ile eğer hakîkî zarf ise, çoğunlukla onun aracılığı olmaksızın geçişli olur.
2. "ارْجِعِي" ile murad olunan Rabb'inin randevusuna dön demek olduğu da söylenmiştir. Burada "fâ" (et-tefsîriyye) açıklayıcıdır.
3. Cennet'in daha önce nefsin meskeni oluşunun gerektirdiği, dönüşle ilgili durumda karışıklık çıkarır sorusuna; Hz.Âdem'in (a.s.) Cennet'te olduğunda, nefsin bilfiil onun üstünde olduğuna binaen bu zaruriyetin gerçekleşmiş olduğuyla cevap verilir. Bunun benzeri Allahü Teâlâ'nın (c.c.) şu buyruğunda vardır. "Resûlüm! Kur'an'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah (c.c.), elbette seni (yine) dönülecek yere döndürecektir."²⁷²

Yani nefis Hz.Âdem (a.s.) bizzat orada bulunduğunda, zaten onunla o da oradaydı. Nefsin ilk meskeni de onunla birlikte Cennet idi. Tekrar dönüşü bundan önce zaten orada olması hasebiyledir.

Cumhura göre Cennet ebediyet yeridir. O Cennet ki, ebrarın, salihlerin ve hayırlı insanların meskenidir.²⁷³

4. Nefsin "Ruh" manasına, Rabb ile muradın da "Sahip" manasına olduğu da söylenmiştir. Ve nefis beden olarak açıklanmış ve ayetin kalanı geldiği hal üzere bırakılmıştır. Yani, dünyada olduğun gibi bedenine dön ve döndükten sonra ona, kullarımın arasına sevap yurduna gir.

عن ابن جبير قال " قرئت عند النبي صلى الله عليه وسلم { يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ } [الفجر: 27] الآية فقال أبو بكر رضي الله تعالى عنه، إن هذا لحسن فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أما إن الملك سيقولها لك عند الموت "

Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın huzurunda: "Ey huzur bulmuş nefis" buyruğu okundu. Ebu Bekir (r.a.) ; "Bu ne kadar güzel bir haldir ey Allah'ın Resulü!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle

²⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsiri*, Çev.: Abdulkadir Coşkunoglu, XXX-II, 78.

²⁷¹ Bursevî, *a.e* , XXX-II, 81.

²⁷² Kasas, 28/85.

²⁷³ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, XVI, 8.

buyurdu: "Şüphesiz ki melek bu sözü sana söyleyecektir, ey Ebu Bekir." Rivayette de denildiği üzere, nefis ruh anlamındadır.

5. Ayet ruhların bedenlerden önce yaratıldığını bildirmektedir. Ama bu önemli meselede ihtilaf vardır ve kelimcilerin çoğu ruhun bedenler hazır olduğunda yaratıldığını söyler.
6. İbn Abbas, İkrime (r.a.m.) ve diğerlerinden gelen kıraatte, " في عبي " olarak müfred üzere okumuşlardır. Buradaki murad olunan da, nefste olduğu gibi cins olmasıdır.
7. Sûfî efendilerin, Allah (c.c.) onların ruhlarını mukaddes eylesin, nefsin mertebelerinin taksimatı hakkında söylemleri uzundur. Ayet bu mertebelerin üçünü ele almıştır. Mutmain olan nefis, razı olan ve razı olunan nefistir. Âlûsî, ben de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabeden bazısına öğrettiği gibi "Allah'ım! Senden, sana kavuşacağına inanan, senin kazana razı olan ve senin bahşettiğine kanaatkâr nefis-i mutmainne diliyorum"²⁷⁴ sözüyle açıklamalarını sonlandırmıştır.

Tasavvufçuların da nefsin mertebeleri, makamları ve halleri üzerinde uzun sözleri vardır. Hatta bütün tasavvuf, "Nefsini tanıyan Rabb'ini de tanımış olur " düsturuyla onun üzerinde dolaşır. Bu cümleden hareketle nefsi şu mertebeler üzere sınıflandırır:

- ✓ Nefs-i emmare (insanı kötülüğe sürükleyen nefis),
- ✓ Nefs-i levvâme (kötülükten sonra iç huzursuzluk, rahatsızlık veren nefis),
- ✓ Nefs-i mülheme (ilham olunmuş nefis),
- ✓ Nefs-i mutmainne (iyilikle kötülüğü ayırdeden, temizlenerek kişiyi Allah'a (c.c.) yaklaştıran nefis),
- ✓ Nefs-i raziyye (razı olmuş nefis),
- ✓ Nefs-i merziyye (kendisinden razı olunmuş nefis),
- ✓ Nefs-i kâmile (kâmil, tertemiz, saf olan nefistir. Allahü Teâlâ'nın (c.c.) seçkin kullarının makamıdır).²⁷⁵

Zühaylî, ayetlerden çıkan hüküm ve hikmetlere şöyle işaret etmektedir:

- ✓ İlk olarak, Allahü Teâlâ (c.c.) insanları, dünyaya bağlandıklarından dolayı kınamış ve uyarmıştır. Böyle yapan, yerin savrulacağı ve pişmanlığın artık fayda etmeyeceği gün pişman olacaktır.
- ✓ İkinci olarak Allahü Teâlâ (c.c.) Kıyamet gününü üç özellekle vasıflandırmıştır. O gün yer dağıtılarak şiddetle sarsılıp ardarda, defalarca sallanacaktır ve Allah'ın (c.c.) emri, kazası ile büyük ayetlerinin gelmesi, meleklerin saf saf olmaları şu ayette de zikredilmiştir: "Onlar Allah'ın (c.c.) buluttan gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelivermelerine ve işlerinin bitirilivermesine mi bakıyorlar? Hâlbuki işler Allah'a döndürülür."²⁷⁶ Gizli kaldıktan sonra Cehennem'in insanlar için ortaya çıkarılıp, gösterilmesi.

²⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 167-168.

²⁷⁵ Sâbûnî, *Tefsirlerin Özü*, Çev.: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016, VII, 309.

²⁷⁶ Bakara, 2/210.

- ✓ Üçüncü olarak da Kıyamet günü kâfir ibret alacak ve tövbe edecek. Ahiretin hesabına dünyaya hırsla sarılmasından da ders çıkaracak. Ama tövbe artık fayda vermeyecek. Pişmanlık ve esef içinde şöyle diyecek: Keşke dünyada, şu ölümü olmayan ahiret hayatım için salih amel hazırlasa idim diyecek.
- ✓ Dördüncü olarak, Allah'ın (c.c.) azabı gibi kimse azap edemez. Zincirlerle ve kelepçelerle Allah'ın (c.c.) bağlaması gibi kimse bağlayamaz. Bu ifade, hesap ve cezada mutlak otoritenin Allah'a (c.c.) ait olduğunu, O'nun kabzası ve otoritesinden kimsenin çıkamayacağını ifade etmektedir.
- ✓ Beşinci olarak Allah'ın (c.c.) vaadine korku ve endişe olmadan iman ederek huzura kavuşan kişiye de şöyle denir: Rabb'inin rızası ve Cennet'ine dön. Allah'ın (c.c.) sana verdiği nimetlerinden razı olarak, yaptığın amellerinle Allah (c.c.) katında razı olunmuş olarak. Müfessirlerin belirttiğine göre bu hitap, ölüm anında veya ölüme hazırlık esnasındadır. Sözün tamamı şöyledir: Allah'ın (c.c.) salih kulları zümresine katıl. Bana yakın kullarımın, iyilerin yurdu olan Cennet'ime gir.²⁷⁷

Bu mübarek sûre birçok edebî sanatı kapsamaktadır:

- "Görmedin mi, Rabb'in Âd'a ne yaptı?" âyetinde istifhâm-ı takrîfî vardır.
- Müfred kelimeleri arasında uyum vardır.
- Ve ile kelimeleri arasında cinâs-ı iştikak vardır.
- "İnsana gelince, Rabb'i kendisini imtihan edip de ona ikramda bulunur ve bol nimet verirse..." âyeti ile "Ama onu imtihan edip rızkını daraltırsa" âyetleri arasında mukabele vardır. Yüce Allah (c.c.) "Bana ikram etti" ile "Beni hor düşürdü" ve "Ona bol rızık verdi" ile "Rızkını daralttı" lâfızları arasında mukabele yapmıştır.
- "Rabb'in, üzerlerine azap kamçısını yağdırdı" âyetinde parlak ve güzel bir istiare vardır. Yüce Allah (c.c.) onlara inen şiddetli azabı, kendisine azap edilen kimsenin vücudunu dağılayacak yakıcı kamçılara benzetti. İndirme yerine, dökme kelimesini kullandı.
- "Hayır, bilakis siz yetime ikram etmiyorsunuz" âyetinde iltifat sanatı vardır. Burada, daha fazla kınama ve azar için, üçüncü şahıs zamirinden ikinci şahıs zamirine dönmüştür. Aslı, "Hayır, bilakis ikram etmiyorlar" şeklindedir.
- "Kullarımın arasına gir" cümlesindeki isim tamlaması, kulları şereflendirmek içindir.
- Âyet sonlarında, sağlam ve akıcı bir sec'i vardır.²⁷⁸

Çalışmamızı yine Âlûsî'nin dilinden duayla bitirelim;

" اللهم إني أسألك نفساً مطمئنة تؤمن بقلائك وترضى بقضائك وتقع بعطائك "

Allahım senden, seninle karşılaacağına inanan, hükmüne razı, bahşettiğine kanaatkâr, huzura ermiş bir cân dilerim. Amin...

²⁷⁷ Zühaylî, *Tefsîrül-Münîr*, Çev.: Hamdi Arslan v. dğr., XV, 505.

²⁷⁸ Sâbûnî, *Tefsîrlerin Özü*, Çev.: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, VII, 309.

SONUÇ

Fecr Sûresi ilk inen sûrelerdendir. Kelâmındaki mükemmel fesahat, ifadesindeki harika belagat ve beyân üslûbu ile getirmiş olduğu misaller açısından, sanatsal zenginliği ve eşsiz ahengi ile benzersiz bir sûredir. Yüklendiği anlam ve ifadelerle, nazil olduğu andan itibaren mü'minlerin gönüllerini ferahlatarak, kalplerindeki endişeleri dindirmiş ve korku ateşlerini söndürmüştür. Son kitap olan Kur'anın hükmü kıyamete kadar baki olacağından bu sûre, her ne zahmet olursa olsun inananlara yeni bir uyanışı, huzuru ve ümidi sunmaktadır. Bu haliyle inkârcılara da endişe vermeye devam edecektir.

Fecr Sûresi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in davetini kabul ederek İslâm'la şereflenmiş öncü mü'minlerin, Ebu Cehil ve Mekke müşrikleri tarafından aklın sınırlarını zorlayan sıkıntılara maruz kalarak işkenceleri altında ezilirken, gün yüzü görecektir miyiz diye endişe ve korku çıkmazlarında kaybolmaya başladıkları bir anda nazil olmuştur. Allahü Teâlâ (c.c.) bu sûreyle inananlara sabredin, nasıl ki Fecir geceyi sonlandırıp sabaha çeviriyorsa, karanlıkları nura döndürüyorsa, sizin de Fecr'iniz yakında doğacak hissiyatını yüreklerine nakşetmiştir. Nitekim Yüce Allah (c.c.) bu sûrenin nüzulünden kısa bir zaman sonra Habeşistan'a ilk hicreti emretmiştir. Fecr sûresinde Dar'ul-Erkam'daki Müslümanlara ve onlar gibi Mekkî merhale yaşayan bütün mü'minlere çok anlamlı nasihatler ve ibretli mesajlar vardır.

Allahü Teâlâ (c.c.) kendine has olan ve azametinin nişanesi olan bir üslûp ile fecir ile yeni başlangıçlara, Zilhicce'nin on gecesine, bütün eşyanın çiftine ve tekine yemin ederek, varlık âleminin bu ikisi dışında kalmadığını belirtmektedir. Kâfîrlerin azabının kesin olduğunu, mutlaka azaba uğrayacaklarını bildirmektedir. Cennet ile inananların vicdanlarını telkin ederken zamanın isyankârlarını tehdit etmekte, zalimlerin ve isyankârların yaptıklarının karşılıksız kalmadığını ve kalmayacağını haber vermektedir. Hafızalarda yer etmiş, geçmiş kavimlerin ibretlik kıssalarının anlatıldığı ayetlerde, azabın o günkü üslûbu ve vukû buluşu kendilerine has olsa da, Kıyamet'e dek Rabb'ine isyan eden milletlerin de, dünya hayatında olmasa bile, ahireti betimleyen ayetler mutlak azaba uğrayacaklarını haber vermektedir. Ey insanlar ibret alın Allah'a (c.c.) kulluk edin ve isyankâr olmayın ve neticede ebedi huzura erin anlamı daimîdir.

Şüphesiz ki insan, varlık ve yokluk düşüncesinde hataya düşmektedir. Zengin olmak yahut rızık geniş olması, üstün olmayı ifade etmediği gibi, fakirlik yahut nimetten mahrumiyet, aşağılanmaya veya zillete işaret değildir. Aksine bunları, azlığı ya da çokluğunun manası sadece Yüce Allah'ın (c.c.) takdiri ve imtihanıdır, şeklinde yorumlanarak bu şuurla istikamet üzere kulluk vazifezinin yerine getirilmesi gereklidir. Allah (c.c.) indinde kıymetli olmak isteyen insan dünyadaki nasibinin az ya da çokluğuyla ilgilenmez. O'nun katındaki değerinin O'na itaatten geçtiğini bilerek, dünyadaki nasibinin azlığında veya ziyadesinde imtihan olduğu bilinciyle Rabb'ine hiçbir zaman isyan etmez, daima hamdeder. Dünyaya fazlaca tamah edenler uyarılarak kınanmış, onların durumuna düşmeden ve pişmanlığın fayda vermediği gün gelmeden önce, insanın Ahiret azığını biriktirmesinin önemine işaret edilerek, kulluk bilincinin hakikatinden sapmaması gerektiği şuuruna varması nasihat edilmiştir.

Azap ile korkutulanların aksine bir de cennetle müjdelenenler vardır. Onlar Rabb'ine isyan etmeyen daima itaat eden, haklarına razı ve kendilerinden de razı olunmuş kullardır. Bu ayetler ile ebedi saadetin anahtarı insana bildirilmiş olup eğer cenneti arzuluyorsa Rabb'inin rızasını gözeterek hayatını idame etmelidir. Her insanın konumunun ve mevkisinin gerektirdiği adaleti sağlaması ve uygulaması gerekir. Ayetlerde yetimlerin malına dikkat edilmesi emri genel geçer bir emir olup, günümüze de uyarlanarak özellikle yöneticilerin, mevkî ve makam sahiplerinin hakkaniyetli olması gerektiğine de temas vardır.

Her iki tefsirinde karakteristik özelliklerinin, ayetleri tefsir ederken dikkatleri celbettirdiği müşahade edilmektedir. Beyân tefsiri umuma hitap eden vaazlardan ve derslerden ictibasla tedvin edilmiş bir eserdir. Bu tefsirde gelen Âd ile insanoğlunun tabiatına, Semûd ile şehvî kuvvete, Firavun ile hırs kuvvetine işaret vardır misallerindeki gibi ayetlere getirilen işârî açıklamalar, eserin bu sınıfta yer alan tefsirlerden addedilme sebebini de göstermektedir. Tasavvufî nefesler neredeyse tüm ayetlerin açıklamalarında üslûp bakımından hissedilmektedir. Kaynak belirtilmeden verilen rivayetler, kıssalar ve hikâyemsi anlatım yine dikkati çekmekle beraber, manalara Ulucami gibi güzide bir mekânın maneviyatının vermiş olduğu manevî tesirin, ince ince gönüllere nakşedildiği hissedilmektedir. Âlûsî'nin de ayetleri açıklarken dirayet ve rivayet metodlarını benzersiz sergileyişine şahit olunarak, ayetlerde izafî ve lugavî anlamlarla eşsiz derinliklere götürdüğü görülmektedir. Bursevî'de üslûp olarak fazlaca yer verilmemiş olan, kelimelerin kıraat analizleri ve izafetler ile manalara zenginlikler katan açıklamaları ile derinlere çeken bu metod, tarif edilemeyecek kadar hoş ve tefsirinin adı gibi manaların ruhuna erdiren inceliklerini müşahadeye sevketmektedir.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî Fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Kahire: Dâr el-Fikr, 1987.
- Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Arslan Yayınları, 1989.
- Askalani, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu's-Sahîhi'l-Buharî*, Riyad: Dâru Tıybeh, 2005.
- Aydüz, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ *Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad: Dâru Tıybeh, h. 1409.
- Beyzavî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envaru't- Tenzîl Ve Esraru't-Te'vîl*, Beyrut: Darü'l-İhya, h.1418.
- Birişik, Abdülhamit, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, c.40, s.281-294.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, çev.: Abdulkadir Coşkunoğlu, İstanbul: Gül Kitap, 2018.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Kitabevi, 2012.
- Dağdeviren, Alican, "Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri Ve Tefsîri Rûhu'l-Meânî", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2001, s.359-390."
- Dağdeviren, Alican, "Kur'anî Anlatımda İstifham Hemzesi", *Usûl İslam Araştırmaları*, 27/2017, s. 49 -72.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Es-Sünen*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2017.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2003.
- Derveze, İzzet, *et-Tefsîrül-Hadîs*, çev.: Vahdettin İnce, İstanbul: Ekin Yayınları, 2008.
- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Ebussuûd, Muhammed el-İmadî el-Hanefî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Kahire: Mektebetü's-Saade, t.y.
- Eroğlu, Muhammed, "Âlûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, c.2, s.550-551.
- Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsiri'nin Kaynakları*, İstanbul: KayıhanYayınları, 1990.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, İstanbul: İlim Yayınları,1996.
- Kuran-ı Kerim Meali, Hazırlayanlar: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011.
- Karaman Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

- İbnü'l Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zadü'l-Mesîr*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984.
- İbn Kesîr, İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, çev.: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018.
- İbn Kesîr, İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Riyad: Dâr-u Tıybeh, 1999.
- İbn Manzûr, Cemâleddin el-Afrîkî, el-Mısırî, *Lisânü'l Arab*, Beyrut: Dârü's- Sadr, 2011.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *Es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1998.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*, çev.: Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruç Yayınları, 2005.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, çev.: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, İbrahim Türk, İbrahim Balcı, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Maverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî, *en-Nüket ve'l Uyûn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Mevdûdî, Ebû'l-Âla, *Tefhîmu'l- Kur'an*, çev.: Muhammed Han Kayani, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Müslim, Müslim bin Haccâc el-Kuşeyri en-Nisabûrî, *Sahih-i Müslim*, Riyad: Dâr-u Tıybeh, 2006.
- Namlı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Namlı, Ali, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an Adlı Tefsiri," *Türkiye Araştırmalar ve Literatür Dergisi*, IX, 18/2011, s.365-385.
- Râzî, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr, Mefâtîhu'l-Gayb*, çev.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, İstanbul: Huzur Yayınları, 2008.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Tefsirlerin Özü*, çev.: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, Cidde: Dâru'l-Kıble, 2004.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1984.
- Taberî, Muhammed B. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'Âyi'l-Kur'an*, çev.: Hasan Karakaya, Aytekin Kerim, İstanbul: Hisar Yayınları, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *El-Camiu'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Toptaş, Mahmut, *Kur'an-ı Kerîm Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1992.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdî, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, İstanbul: Azim Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 2000.
- Zühaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr*, çev.: Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, İstanbul: Risale Yayınları, 2013.

ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Yalova’da doğdu. İlk, orta ve İmam Hatip Lisesi öğrenimini Yalova’da tamamladı. 1996 yılında El-Ezher Üniversitesi Usulü’-d-Din Fakültesinden mezun oldu. 1998 yılında İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi’nde pedagoji ve formasyon eğitimi aldı. Uzun yıllar ticaretle uğraştı.

2011 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni olarak atandı. İlk atama yeri olan Muş ilinde iki yıl kaldıktan sonra Yalova’ya geri döndü. Yalova’da sırasıyla Atatürk İlköğretim Okulu, Saffet Çam İlköğretim Okulu, Merkez İmam Hatip Ortaokulu, Özel Yalova Koleji, Şehit Kübra Doğanay İmam Hatip Ortaokulu ve Şehit Zeynep Sağır Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Arapça ve Meslek Derslerine girdi. Görevine halen Şehit Zeynep Sağır Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde devam etmektedir.

Evli ve iki çocuk babasıdır.